МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Олександр ХОЛОД

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ:
СОЦІО- І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Видання 2-ге,
доповнене і перероблене

ІНБ ПНУС

784391

Львів
ПАІС
Видавництво Львів
2011

ББК 659.4
Х 73
УДК 316.22-316.77+159.3

Рекомендовано до друку
Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-6312 від 12.07.2010 р.)

Рецензенти:
В. М. Бебик – кандидат психологічних наук, доктор політичних наук, професор;
Л. В. Засєкіна – доктор психологічних наук, професор;
В. Ф. Іванов – доктор філологічних наук, професор;
І. М. Румянцева – доктор філологічних наук, доктор психологічних наук, професор

Холод О. М.
Х 73 Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Львів : ПАІС, 2011. – 288 с.
ISBN 978-966-1585-67-5

Навчальний посібник присвячено аналізу соціальних комунікацій з погляду соціолінгвістичного і психолінгвістичного аналізу.

Автор пропонує теоретичне обґрунтування положень сучасної наукової галузі «соціальні комунікації», подає праксологічну частину, в якій розповідає про практичне застосування теоретичних методологічних положень при вивченні соціокультурних маркерів політичного дискурсу в мас-медіа, про вживання психолінгвістичних одиниць у регіональних ЗМІ, про сугестивні прийоми в мас-медіа, про взаємовплив мас-медіа і громадянського суспільства, про соціальну аутоідентифікацію політика в глибинному лейтмотивному біографічному інтерв'ю. Запропоновано й інноваційний погляд на теорію соціальних комунікацій.

Для студентів, науковців-викладачів, які навчаються, викладають або здійснюють дослідження в галузях: «соціальні комунікації», «соціологія», «політологія», «психологія» та «філологія».

Національна бібліотека
код 02125286
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Інв. № 784391

ББК 659.4

© Холод О. М., 2010, 2011
© ПАІС, 2011

ISBN 978-966-1585-67-5

ЗМІСТ

Вступ до навчального курсу «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІО- І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ»

1. Коротка передісторія створення навчального курсу 11
2. Основні поняття навчального курсу 12
3. Актуальність навчального курсу 13
4. Обґрунтування досліджень соціальних комунікацій із позицій соціо- і психолінгвістичного аналізу 14
5. Об'єкт і предмет навчального курсу 15
6. Методологія викладання і структура курсу 15
7. Методи дослідження соціальних комунікацій 16
8. Зв'язок навчального курсу «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз» з іншими спецкурсами 17
9. Специфіка викладання і вивчення навчального курсу 18
Питання для самоперевірки 19

Частина перша ОСНОВИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розділ 1 СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

1.1. Труднощі з визначенням терміна «соціальні комунікації» 22
1.2. Діапазон семантики терміна «соціальні комунікації» 23
1.3. Значення терміна «соціальні комунікації» 23
1.4. Визначення терміна «соціальні комунікації» 26
1.5. Джерела вивчення соціальної комунікації з погляду соціолога 35
1.6. Основи теорії соціальної комунікації 38
1.7. Структура соціальних комунікацій 45
1.8. Види соціальної комунікації 51

1.9. Методологія досліджень соціальних комунікацій із позицій соціології 51
Список використаних і рекомендованих джерел 59
Питання для самоперевірки засвоєних знань 62
Навчальні завдання 63
Теми рефератів 63
Перелік тем для магістерських робіт із теорії соціальних комунікацій 63

Розділ 2
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

2.1. Значення термінів «соціолінгвістика» і «соціолінгвістичний аспект» 64
2.2. Соціологія і лінгвістика: інтердисципліна або методологічний підхід 67
2.3. Основні методи соціолінгвістики 68
2.4. Соціолінгвістичні ідеї і концепції 70
2.5. Соціальні комунікації і соціолінгвістика 89
2.6. Двомовність як проблема соціолінгвістичного аналізу: теоретичні підходи та їх критика 91
Список використаних і рекомендованих джерел 94
Питання для самоперевірки засвоєних знань 100
Навчальні завдання 101
Теми рефератів 101
Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій 101

Розділ 3
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

3.1. Значення термінів «психолінгвістика» і «психолінгвістичний аспект» 102
3.2. Психологія і лінгвістика: шляхи перетину 102
3.3. Сутність психолінгвістичних методів аналізу соціальних комунікацій 104

3.4. Методи психолінгвістики: проблема оригінальності, запозичення або помилкової міждисциплінарності ... 116
Список використаних і рекомендованих джерел ... 126
Питання для самоперевірки засвоєних знань ... 128
Навчальні завдання ... 128
Теми рефератів ... 129
Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій ... 129

Частина друга
ПРАКСИОЛОГІЯ (ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ) ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розділ 4
СПЕЦИФІКА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ МАРКЕРІВ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В МАС-МЕДІА

4.1. Значення використовуваних термінів ... 132
4.2. Проблема дослідження ... 132
4.3. Методика дослідження ... 133
4.4. Інтерпретація одержаних даних ... 134
Висновки ... 144
Додатки ... 146
Питання для самоперевірки засвоєних знань ... 156
Навчальні завдання ... 156
Теми рефератів та дослідницькі теми ... 156
Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій ... 157

Розділ 5
РЕГІОНАЛЬНІ МАС-МЕДІА І ПОЛІТИЧНА «ЗАБАРВЛЕНІСТЬ» ЖУРНАЛІСТІВ

5.1. Проблема однобічної політичної орієнтації журналістів регіональних друкованих ЗМІ ... 158
5.2. Методика дослідження психолінгвістичних особливостей політичної «забарвленості» журналістів регіональних ЗМІ ... 159

7.19. Висновки щодо пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю 222
Список використаних і рекомендованих джерел 224
Додатки 225
Питання для самоперевірки засвоєних знань 235
Навчальні завдання 235
Теми рефератів і дослідницькі теми 236
Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій 236

Розділ 8
МАС-МЕДІА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО З ПОЗИЦІЙ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ Й ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ

8.1. Значення вживаних термінів 237
8.2. Історія вивчення проблеми 238
8.3. Модель Чарльза Осгуда в психолінгвістичному аналізі взаємозв'язку мас-медіа та громадянського суспільства 239
8.4. Модель Ноема Хомського для психолінгвістичного аналізу взаємодії чинників «громадянське суспільство» та «мас-медіа» 240
8.5. Взаємозв'язок мови (текстів) журналістів і громадянського суспільства 242
8.6. Психолінгвістичні чинники мас-медійних текстів 245
8.7. Текст журналіста як третій учасник комунікативного акту 247
8.8. Структура журналістського тексту 248
8.9. Чоловічі та жіночі тексти журналістів 248
8.10. Вплив ситуативних чинників на подавання журналістами текстів повідомлень 249
Висновки 252
Список використаних і рекомендованих джерел 256
Питання для самоперевірки засвоєних знань 257
Навчальні завдання 258
Теми рефератів та дослідницькі теми 258
Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій 258

Частина третя
ІННОВАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ У ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розділ 9
НООЦЕНТРИЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ НОВОЇ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

9.1. Теорія ноосфери В. І. Вернадського й теорія етногенезу Л. М. Гумільова як поштовх до створення теорії нооцентризму 259
9.2. Апологетика і критика «нооцентрично орієнтованих» ідей 265
9.3. Аналогії І. Канта як джерело нооцентризму 271
9.4. Постулати нооцентризму.....272
9.5. Застереження нооцентризму.....274
Висновки.....275
Список використаних і рекомендованих джерел 275

Методичне забезпечення навчального курсу «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІО- І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ»

Вимоги до написання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ) із навчального курсу 279
Методи навчання.....281
Методи оцінювання 281
Розподіл балів, що присвоюються студентам 282
Методичне забезпечення.....282
Перелік питань для співбесіди (заліку).....282

Вступ до навчального курсу

«СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІО- І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ»

1. Коротка передісторія створення навчального курсу.
2. Основні поняття навчального курсу.
3. Актуальність навчального курсу.
4. Обґрунтування досліджень соціальних комунікацій із позицій соціо- і психолінгвістичного аналізу.
5. Об'єкт і предмет навчального курсу.
6. Методологія викладання і структура навчального курсу.
7. Методи дослідження соціальних комунікацій.
8. Зв'язок навчального курсу «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз» з іншими навчальними дисциплінами.
9. Специфіка викладання і вивчення навчального курсу.

1. Коротка передісторія створення навчального курсу

Навчальний курс «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз» з'явився як результат багаторічної пошуково-дослідницької роботи автора.

Спочатку автор досліджував прагматичні характеристики російських іменників і прикметників (1993–1994), а пізніше – психолінгвістичний аспект діагностики психосексуальних девіацій (1995–1998). Можливість широкого застосування психолінгвістичного аналізу в різних сферах

життя людини привела до спроб організації і проведення досліджень в іміджелогії. Сама іміджелогія не привернула уваги до вивчення нових та оригінальних методик і їхніх теоретичних обґрунтувань. Одна зі сфер діяльності людини – політика, зацікавила автора найбільше, оскільки від виборів до виборів доводилося спостерігати за стрімким темпом змін у тактиках і прийомах, у формах і методах формування іміджу політиків (1994–2005). Тому наступним етапом аналізу соціальних комунікацій, із погляду психо- і соціолінгвістики, став період, коли автор зацікавився тим, як формується імідж політика за допомогою його мови (2001–2004). Найбільше цікавили мовні механізми і процеси, використовувані журналістами і коментаторами політичних подій. Тут автор звернувся до пошуку можливостей журналістики у формуванні та руйнуванні образу політиків (2001–2008). Виявив велику кількість інструментів, які були основними у процесі формування іміджу політиків.

Нарешті, одна з останніх монографій «Мас-медіа і громадянське суспільство» (2008 р.; написана за підтримки професорів Алли Лобанової, Адама Бартошека і Станіслава Міхальчика) дозволила авторові побувати в стінах Сілезького університету в Катовіцах (Польща), в Інституті політичних наук і журналістики, а також в Інституті соціології цього університету. Саме в Катовіцах авторові спала на думку ідея написати навчальний посібник, який було названо «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз».

2. Основні поняття навчального курсу

У посібнику трапляється чимало понять і термінів, які або вже давно й успішно функціонують у науковому вжитку, або які запропоновано лише в робочому порядку. Не потрібно дивуватися. Річ у тому, що кожен, хто стикався з потребою описати свої ідеї об'єктивно, був поставлений у межі вже наявної науки або теорії. Із сталими поняттями суть нових процесів, виявлених і досліджуваних автором, не були пов'язані, оскільки не могли відобразити усього, що було виявлено. Сама об'єктивна реальність підштовхувала автора до найменування нових явищ і процесів. Автор намагався вводити нові терміни і пояснювати їх значення. Не всім його колегам сподобалася така витівка. Але судити будуть не тільки окремі фахівці, про це свідчитимуть подальші дослідження його учнів і соратників.

Основні поняття навчального курсу:

- соціолінгвістичний аспект;
- психолінгвістичний аспект;
- соціальні комунікації.

Соціолінгвістичний аспект – це аналіз мовних і мовленнєвих процесів комунікації з погляду соціологічних понять, категорій, законів і принципів.

Психолінгвістичний аспект – це аналіз процесів породження і сприйняття мови з урахуванням тез «Людина є система», «Людина є система в системі Природи», «Людина є центр подій в системі Природи», «Людина егоїстично центрорефлексивна».

3. Актуальність навчального курсу

Людині, яка вперше стикається з поняттями «соціальні комунікації», «соціолінгвістика» або «психолінгвістика», дуже важко зрозуміти своєчасність і потрібність знань, які запропоновано у навчальному курсі. Проте допитливому читачеві цікаво дізнатися те, в чому ж полягає актуальність навчального курсу, який апелює до вищеназваних понять.

Слід назвати декілька причин, через які навчальний курс цікавий сучасному фахівцеві із соціальних комунікацій.

1. Насамперед, навчальний курс із подібною назвою не читають в жодному університеті світу (у потоці доступної авторові інформації не траплялося згадки про подібний навчальний курс). Якщо ж обізнаний молодий дослідник зустрічав де-небудь подібну назву навчального курсу, а ще краще, якщо читав лекції з навчального курсу з такою назвою, автор буде вдячний за можливі зауваження. Саме тому, що навчальний курс із подібною назвою не читають ніде, декларуємо факт його актуальності.

2. У випадку, якщо такий курс або курс із схожою назвою вже існує, автор буде вельми вдячний, що знайде соратників із досліджень у пропонованому напрямку. Вже тому навчальний курс актуальний, що не автор один витрачає роки на скрупульозний підрахунок частотності соціо- і психолінгвістичних одиниць аналізу в текстах соціальних комунікацій.

3. Крім того, студентам, майбутнім фахівцям із соціальних комунікацій корисно і цікаво буде ознайомитися з методами і прийомами

аналізу, які запропоновано й описано в навчальному посібнику. Адже майбутній фахівець повинен володіти найновішими технологіями аналізу і трактування особливостей соціальних комунікацій. Це також є однією з причин, чому обговорюваний навчальний курс належить до актуальних.

4. За допомогою знань, набутих студентами під час слухання навчального курсу, формуються чіткі наукові критерії аналізу явищ соціальної комунікації. Такий науковий підхід уможливлює об'єктивні і недвозначні висновки, що визначають актуальність навчального курсу.

Мабуть, це не всі причини, за якими слід вважати спецкурс актуальним, можливо, вони з'являться під час викладу матеріалу. Буде правильно, якщо наприкінці вивчення навчального курсу ми разом доповнимо перелік причин актуальності навчального курсу.

4. Обґрунтування досліджень соціальних комунікацій із позицій соціо- і психолінгвістичного аналізу

Соціальні комунікації потрібно розглядати з погляду соціо- і психолінгвістичних позицій, адже:

1) соціальні комунікації ґрунтуються на мовних процесах, отже, обов'язковим є використання одиниць аналізу, пов'язаних із лінгвістикою;
2) одних лише лінгвістичних закономірностей і одиниць аналізу недостатньо для аналізу соціальних комунікацій, тому що соціальні комунікації, за визначенням, становлять основу соціуму, суспільства, в якому ми живемо і виконуємо свої соціальні функції;
3) дослідження соціальних комунікацій спираються на закони і принципи не тільки соціології як науки про суспільство, але й на закони психології, яка пояснює комунікаційні механізми і процеси як результат складної взаємодії психічних процесів та явищ;
4) отже, соціальні комунікації – це архіскладна система категорій і законів, принципів і положень соціології, психології, журналістики, лінгвістики і філософії.

Безперечно, перелік причин, які обумовлюють вивчення соціальних комунікацій із позицій соціолінгвістики і психолінгвістики, має бути розширений. Імовірно, це буде наслідком спільної евристичної роботи студента і викладача.

5. Об'єкт і предмет навчального курсу

Об'єктом навчального курсу «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз» слід вважати соціальні комунікації в різних їх виявах.

Предметом є соціолінгвістичний і психолінгвістичний аспекти соціальних комунікацій.

Варто також додати дещо до визначення предмета навчального курсу.

Не можна, звичайно ж, обмежуватися визначенням предмета вивчення тільки в одному ракурсі. Об'єктивно буде, щоб кожен зацікавлений дослідник визначив для себе свій, цікавий тільки йому, предмет вивчення. Адже предметів дослідження може бути стільки, скільки існує самих дослідників. Наприклад, одному з фахівців із соціальних комунікацій буде цікаво дізнатися про те, як мовні маркери фіксують порушення логічних операцій політика. Інший фахівець захоче зупинитися на дослідженні причин виникнення агресії однієї національності стосовно іншої. Третього зацікавить частота мовних помилок тележурналіста і вплив такої частоти на сприйняття індивідом актуальної інформації. Кожен дослідник має право на визначення предмета дослідження. Через це автор зупинився на вивченні соціолінгвістичних і психолінгвістичних особливостей соціальних комунікацій. Предметом вивчення запропонованого навчального курсу є два невід'ємні аспекти функціонування соціальних комунікацій – соціолінгвістичний і психолінгвістичний.

6. Методологія викладання і структура курсу

Увесь курс поділений на три основні частини:

1) теоретичні основи соціальних комунікацій;
2) праксиологічні, або прикладні, дослідження в теорії соціальних комунікацій;
3) інноваційні дослідження в теорії соціальних комунікацій.

Кожна частина деталізована, що зумовлено основними предметами досліджень, вказаними в частинах.

За структурою матеріал подано у вигляді розділів так:

1) назва розділу;
2) план розділу;
3) виклад основних положень в окремих пунктах з поясненнями й інтерпретаціями;

4) список рекомендованих джерел.

Основні методи подання матеріалу, що вивчається: читання лекцій, обговорення результатів досліджень; верифікація положень конкретних соціо- і психолінгвістичних досліджень, описаних у навчальному курсі та самостійно проведених.

Одним із методів вивчення навчального курсу визначено написання *есе* з критикою висновків і положень автора навчального курсу. Текст есе повинен бути підготовлений студентом заздалегідь, роздрукований на папері і розданий для попереднього ознайомлення всім учасникам майбутнього семінару. За текст есе студенти колективно виставляють оцінку його авторові. За вміння професійно комуніціювати під час ведення дискусії щодо есе також виставляються оцінки. Формулювання прикінцевих положень-висновків щодо проведеної студентом дискусії дає підставу академічній групі визначити якість професійної підготовки ведучого дискусії (автора есе).

7. Методи дослідження соціальних комунікацій

У запропонованому навчальному курсі розглядатимуться дві основні групи методів (методологій) дослідження соціальних комунікацій – соціолінгвістична і психолінгвістична.

До *соціолінгвістичних* методів, як і А. Д. Швейцер[1], автор зараховує ті, які можна розподілити на дві великі групи: методи польового дослідження і методи соціолінгвістичного аналізу мовного матеріалу.

До методів польового дослідження в соціолінгвістиці належать такі:

1) анкетування;
2) інтерв'ювання;
3) безпосереднє спостереження.

До методів соціолінгвістичного аналізу мовного матеріалу А. Д. Швейцер зараховує:

1) методи моделювання соціально обумовленої варіативності мови за допомогою варіативних правил;
2) метод імплікаційної хвильової моделі;
3) метод послідовних бінарних селекторів;

[1] Швейцер А. Д. Социолингвистика / А. Д. Швейцер // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 482.

4) інші методи.

Серед *психолінгвістичних* методів, за О. О. Леонтьєвим[2], слід назвати такі:

1) експеримент;
2) спостереження (самоспостереження);
3) формуючі (під час оволодіння рідною і нерідною мовами);
4) метод лінгвістичного експерименту.

8. Зв'язок навчального курсу «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз» з іншими навчальними курсами

Запропонований навчальний курс пов'язаний із тими, що читаються в межах ключових навчальних дисциплін, серед яких – соціологія, психологія, філософія, журналістика, лінгвістика, етнографія, антропологія, політологія, історія, педагогіка.

Серед можливих, так чи інакше пов'язаних із запропонованим навчальним курсом, можна визначити такі спеціальні навчальні курси:

1) «Соціологічна база соціальних комунікацій»;
2) «Психологічні основи соціальних комунікацій»;
3) «Філософське обґрунтування соціальних комунікацій»;
4) «Методи журналістики у вивченні соціальних комунікацій»;
5) «Лінгвістичні одиниці аналізу і соціальні комунікації»;
6) «Особливості етнографічного підходу до аналізу соціальних комунікацій»;
7) «Антропологічні методи вивчення соціальних комунікацій»;
8) «Політологічне бачення соціальних комунікацій»;
9) «Діахронія і синхронія як історичні методи дослідження соціальних комунікацій»;
10) «Соціальні педагогічні комунікації».

Звісно, важко згадати всі навчальні курси, які можуть запропонувати фахівці різних напрямів. Можна лише переконатися, що твердження про тісний взаємозв'язок навчального курсу з іншими навчальними курсами є правильним.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Інв. № 784391

[2] Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М., 2003. – С. 73–74.

9. Специфіка викладання і вивчення навчального курсу

Дуже нелегко визначити остаточний список специфічних особливостей викладання навчального курсу «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз». Але спробуємо це зробити.

Специфічним у викладанні запропонованого курсу є те, що:

1) навчальний курс ґрунтується на детальній інформації як мінімум чотирьох галузей: соціології, психології, журналістики, філології;
2) навчальний курс спирається не тільки на теоретичні основи, але й на уміння правильно організовувати і проводити практичні дослідження;
3) навчальний курс вимагає від студентів постійного ознайомлення із специфічною науковою літературою як автора навчального курсу, так і тих дослідників, праці яких він рекомендує;
4) виклад основ теоретичної і практичної частин навчального курсу розтягнутий у часі, що не дозволяє студентам швидко і без тимчасових пропусків оволодіти матеріалом; у студента створюється враження зайвої завантаженості, бо це нібито йому не знадобитися в майбутній професії;
5) оволодіння теоретичними основами обговорюваного навчального курсу ускладнене браком або невеликою кількістю наукових праць тих дослідників, на яких посилається автор навчального курсу (у бібліотеці університетів є недостатньо примірників згадуваних праць);
6) оволодіння практичними навичками і їх закріплення в дослідженнях зведені до мінімуму, оскільки фізичний час не дозволяє виконати всіх параметрів планованого вивчення; фізично студент не може приділити достатньо часу для збору й обробки матеріалу;
7) сприйняття теоретичного матеріалу навчального курсу ускладнене браком у студентів знань із соціолінгвістики і психолінгвістики, які не викладаються у ВНЗ країни в достатньому обсязі; у деяких вишах психолінгвістика і соціолінгвістика взагалі не викладаються.

Звісно, названі не всі причини й чинники, що становлять специфіку вивчення запропонованого навчального курсу. Проте і перерахованих причин вистачить для усвідомлення студентом необхідності серйозного підходу до майбутнього вивчення.

Питання для самоперевірки

1. Що можна називати психолінгвістичним аспектом соціальних комунікацій?
2. Що називають соціолінгвістичним аспектом соціальних комунікацій?
3. У чому полягає актуальність навчального курсу «Соціальні комунікації»?
4. Чому соціальні комунікації слід розглядати з позицій соціолінгвістичного і психолінгвістичного аналізу?
5. Назвіть об'єкт і можливі предмети досліджень у соціальних комунікаціях.
6. У чому полягає сутність методології викладання навчального курсу «Соціальні комунікації»?
7. Що є сутністю методології досліджень соціальних комунікацій?
8. З якими навчальними курсами та галузями знань пов'язаний навчальний курс «Соціальні комунікації»?
9. У чому полягає специфіка навчального курсу «Соціальні комунікації»?

Частина перша

ОСНОВИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розділ 1
СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

1.1. Труднощі з визначенням терміна «соціальні комунікації».
1.2. Діапазон семантики терміна «соціальні комунікації».
1.3. Значення терміна «соціальні комунікації».
1.4. Визначення терміна «соціальні комунікації».
1.5. Джерела вивчення соціальних комунікацій з погляду соціолога.
1.6. Основи теорії соціальної комунікації.
1.7. Структура соціальних комунікацій.
1.8. Види соціальних комунікацій.
1.9. Методи досліджень соціальних комунікацій із позицій соціології.

«Оцінюючи досягнення XX століття в галузі вивчення соціальної комунікації, можна констатувати, що комунікаційна проблематика стала складовою частиною фундаментальних суспільних наук – соціології, психології, соціальної психології, культурології, соціальної філософії, а також освоєна різними прикладними ученнями від документалістики і журналістики до теорії реклами і паблік рилейшнз. Але цілісна теорія соціальної комунікації не сформувалася».

А. В. Соколов

1.1. Труднощі з визначенням терміна «соціальні комунікації»

Вичерпне (якщо взагалі таке можливо) визначення терміна «соціальні комунікації» пов'язане з певними труднощами. З одного боку, соціальні комунікації – це ті комунікації, які вивчає наука про соціальне, тобто соціологія. З іншого боку, процеси комунікації відвіку вивчали такі науки, як психологія, теорія комунікації, соціолінгвістика, психолінгвістика, теорія мовних актів. Ще один аспект, саме поєднання термінів «соціальні» і «комунікації» взаємовичерпне або семантично надмірне. Адже комунікація, або спілкування, відбувається тільки в соціумі і лише між його членами – індивідами. Якщо існує термін «соціальні комунікації», то передбачається, що існують й інші види комунікації. Проте виникає питання: які ж види комунікації є поза суспільством, соціумом, щоб претендувати на назву, наприклад, «інші комунікації»? На думку спадає термін «міські комунікації», тобто ті, які обслуговують потреби міста (каналізація, транспортна система, міське телебачення і радіомовлення). Проте в такому випадку ми знову стикаємося із семантичною надмірністю термінів. Адже поняття «місто» міцно пов'язане з поняттям «комунікація». Іншими словами, місто не може існувати без тих, хто, власне, його складає – індивідів, людей. Там, де є бодай два індивіди, обов'язково виникає спілкування. Інше питання: таке спілкування буде вербальним або невербальним. З указаних причин зупиняємося на необхідності констатувати факт наявності семантичної надмірності

терміна «соціальні комунікації». Проте термін існує не одне десятиліття, він «прижився», і ніхто не сприймає іншого терміна. Отже, у робочому порядку, під час викладу матеріалу, ми звертатимемося саме до терміна «соціальні комунікації».

1.2. Діапазон семантики терміна «соціальні комунікації»

Тепер спробуємо визначити значення терміна «соціальні комунікації». Тут також виникає декілька проблем. Перша з них полягає в тому, що оскільки науковий напрям, названий «соціальними комунікаціями», існує порівняно недавно, і тому ще не завершився процес його інституалізації, існують різні погляди на об'єкт дослідження цієї науки. Звідси наявність різних підходів у поглядах і, як наслідок, функціонування різних визначень наукового напряму.

Далі ми поверхово проаналізуємо наявні визначення терміна «соціальні комунікації». Такий аналіз не претендує на вичерпність проблеми, але покликаний ілюструвати реальну проблему різних концептуальних підходів і шляхів розв'язання проблеми «різнобарвності» наукового напряму.

Нині існує щонайменше три провідні, на наш погляд, концепції у визначенні семантичного діапазону терміна «соціальні комунікації».

Перша концепція (умовно назвемо її «традиційна», або «символічна», від скорочення словосполучення, що називає в соціології наукову концепцію «символічний інтеракціонізм») припускає трактування терміна через класичне тлумачення значення процесу комунікації як «передачі інформації, ідей, емоцій за допомогою знаків, символів».

Друга концепція (умовно – «структурна») вказує на те, що її прибічники схильні розглядати соціальні комунікації як «процес, який пов'язує окремі частини соціальних систем одну з одною».

Третя концепція («функціоналістська») пропонує розглядати соціальні комунікації як механізми, за допомогою яких «реалізується влада (влада, як спроба визначити поведінку іншої людини)».

1.3. Значення терміна «соціальні комунікації»

Не заглядатимемо вглиб століть, щоб усвідомити значення вивчення соціальних комунікацій сьогодні. У різний час по-різному ставилися до них як до соціальних явищ і процесів. Як повідомляє А. В. Соколов

у «Філософському словнику», який вийшов у видавництві «Політвидав» 1986 р., комунікації – це «категорія ідеалістичної філософії, що позначає спілкування, за допомогою якого «Я» виявляє себе в іншому... Доктрина комунікації в цілому – витончена форма кастових і корпоративних зв'язків. Об'єктивно вчення про комунікацію протиставляється марксистському розумінню колективу». Коментарі зайві!

Психологи Радянського Союзу з комунікацією пов'язували здібність до неї, визначаючи комунікаційні здібності як «здатність особи, що забезпечує ефективність спілкування з іншими особами» і як «психологічну сумісність у спільній діяльності».

Наприклад, Г. С. Васильєв, виділяючи три основні підструктури комунікаційних здібностей, пропонував убачати «одну на них накладену, фундаментальну для всіх трьох, елементи якої – комуністична ідейність, колективізм, професійність, прагнення до спілкування, доброзичливість, скромність, вимогливість до себе, досвід суспільної діяльності, стенічність емоцій, активність, самовладання, кмітливість, організованість». Дозволимо собі не висловлювати критичних зауважень на адресу Г. С. Васильєва, посилаючись на наукову етику і розуміння соціальних процесів, що відбувалися в СРСР.

Слід врахувати і думку головного редактора Міжнародної енциклопедії з комунікації Е. Барнува, який, оцінюючи значення теорії комунікації як нової дисципліни, називає її головним завданням виявлення всіх шляхів, «якими інформація, ідеї і установки розповсюджуються серед індивідів, груп, націй і поколінь». Вступаючи в дискусію з Е. Барнувом, А. В. Соколов у новій науці «соціальні комунікації» пропонує не підсумовувати досягнення культурології, історії, соціології, соціальної психології, політології, а усвідомити об'єктивну необхідність створення метатеорії соціальних комунікацій.

А. В. Соколов називає метатеорією соціальної комунікації – міжнаукову узагальнювальну теорію, що формується «на основі («мета» – після) різних наук, які вивчають ті або інші грані (аспекти, проблеми) соціальних комунікацій». На думку дослідника, метатеорія повинна використовувати зміст приватних теорій для «побудови узагальнювальних концепцій (типологій, періодизацій, закономірностей, принципів, тенденцій тощо)».

Соціальні комунікації як метатеорія повинні будуть шукати шляхи розв'язання десяти основних проблем:

«1. Поняття соціальної комунікації як міжнаукової категорії.
2. Комунікаційна діяльність, її рівні, види, форми.
3. Соціальна пам'ять і соціальна комунікація.
4. Природні і штучні комунікаційні канали.
5. Еволюція соціальних комунікацій; зміна комунікаційних культур.
6. Семіотичний підхід до соціально-комунікаційних проблем: семіотика соціальної комунікації.
7. Інформаційний підхід до соціальної комунікації: соціальна інформація.
8. Комунікаційні потреби особи, соціальних груп, суспільства.
9. Соціально-комунікаційні інститути і служби.
10. Система соціально-комунікаційних наук».

Дещо інше бачення нової галузі знань пропонує В. П. Конецька. Автор уважає, що не тільки термін «соціальні комунікації» зайвий, але і весь науковий напрям, галузь науки, пов'язаної з комунікаціями, не повинна йти убік від соціології. Саме тому нову галузь В. П. Конецька пропонує вважати соціологією комунікації.

Дослідник повідомляє, що «соціальна комунікація, або соціокомунікація, є предметом соціології комунікації – спеціальної галузі соціології, що вивчає функціональні особливості спілкування представників різних соціальних груп щодо їхньої взаємодії – передачі й отримання смислової й оцінної інформації – і щодо дії на них ставлення асоціальних цінностей даного суспільства і соціуму в цілому». І далі: «Дисципліна вивчає рівні комунікації, види комунікаційних систем, їх одиниці, а також соціально значущі категорії і приватні функції соціальної комунікації». Слід зазначити, що В. П. Конецька не розрізняє граматичної категорії числа словосполучення «соціальні комунікації» і використовує термін тільки в однині, що, на наш погляд, істотно обмежує значення обговорюваного соціального явища. Визначаючи значення терміна, В. П. Конецька повідомляє: «Соціальна комунікація – це така комунікаційна діяльність людей, яка обумовлена цілою низкою соціально значущих оцінок, конкретних ситуацій, комунікаційних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві».

Аспектами (або предметами) вивчення соціальної комунікації слід вважати, на думку В. П. Конецької, такі:

«а) соціальні структури суспільства щодо їх комунікаційних характеристик;

б) комунікаційні системи, що реалізовують різні види соціальної комунікації;
в) канали, рівні і засоби комунікації, що забезпечують передачу і сприйняття інформації і соціально значущої оцінки».

1.4. Визначення терміна «соціальні комунікації»

Соціальними комунікаціями ми називаємо наукову дисципліну, яка черпає знання з декількох традиційних і сучасних сфер знань. Серед традиційних сфер знань, що дали життя новій дисципліні, слід назвати такі: соціологія, філологія (мовознавство і літературознавство), психологія, політологія, історія. Своєю інформацією живлять соціальні комунікації як наукову дисципліну сучасні сфери знань: психо- і соціолінгвістика, етнопсихолінгвістика, соціологія мас-медіа, паблік-рилейшнз, маркетинг, теорія комунікації, іміджелогія, семіологія.

Ми вважаємо, що соціальні комунікації – це не одиничне поняття, а множинне, тобто таке, яке об'єднує безліч інших реалій і понять. До прикладу, соціальні комунікації містять: інформацію, яку передають; соціальні канали передачі такої інформації; носіїв інформації; особливості і властивості інформації, яку передають або яка приймається, її носіїв, канали трансляції; чинники, що спотворюють або поліпшують як засоби трансляції, так і сенс інформації, яка передається. Нарешті, найважливіше: соціальні комунікації як поняття припускають аналіз явищ, які не вивчалися раніше і які виникають на перетині, наприклад, соціології і психолінгвістики, політології й етноісторії, соціолінгвістики і паблік-рилейшнз, теорії комунікації і соціології мас-медіа.

Існує думка про те, що термін «соціальні комунікації» семантично зайвий або є таким, значення слів у якому взаємовиключає загальне значення словосполучення. Потрібно відзначити, що поширена й інша думка (укорінена в Україні і в країнах Європи): існують соціальні комунікації, антисоціальні; міські, сільські; телевізійні, радіо-, друкарські, інтернет-комунікації, мобільні; вербальні, невербальні; нормативні, девіантні і багато інших комунікацій. Отже, термін «соціальні комунікації» семантично не надмірний, оскільки означає видове (по відношенню до типу) явище.

Ми близькі до позиції, що термін «соціальні комунікації» семантично надмірний. По-перше, комунікація – це процес. По-друге, у ньому беруть участь щонайменше дві людини. По-третє, коли дві людини і більше

перебувають у взаєминах (зокрема комуніціюють, спілкуються), вони формують суспільство, соціум. Одна людина не може спілкуватися сама із собою. Один індивід не може проводити соціальні дії, а тим більше соціальні взаємодії стосовно себе самого. Отже, одна людина (індивід) не створює суспільства. Звідси випливає, що термін «соціальні комунікації» семантично зайвий.

Проте за такого підходу виникає закономірне запитання: як називати нову дисципліну, історія якої налічує два-три десятиліття за кордоном, два десятиліття – в Європі і одне десятиліття – в Україні? Відповіддю на поставлене запитання повинна бути або нова назва наукової дисципліни і сфери знань, яку вона вивчає, або згода з уже існуючою назвою «соціальні комунікації».

Якщо замінити назву «соціальні комунікації» «соціологією комунікацій», як це пропонує зробити В. П. Конецька, будемо вимушені погодитися з тим, що під час аналізу явищ соціальної комунікації слід звертатися до методів соціології. Як тоді розглядати такі види соціальної комунікації, як бібліотекознавство і документознавство, архівознавство й інформатика? Наприклад, в архівознавстві є потреба аналізувати тексти і рубрикації. Методи соціології (наприклад: спостереження; експеримент; опитування: анкетування, інтерв'ювання, бесіда) не зможуть задовольнити дослідницький запит. Звідси випливає, що самих методів соціології недостатньо для вивчення явищ соціальної комунікації і, отже, значення назви «соціологія комунікацій» завузьке.

Раніше ми вважали, що сфера знань «соціальних комунікацій» утворилася від злиття таких сфер, як: теорія комунікації, психолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика. Нині ми розуміємо ступінь своєї помилки, оскільки жодна з перерахованих сфер знань (наукова дисципліна) не в змозі запропонувати методологічне і методичне обґрунтування галузі «соціальні комунікації».

Відомо, що у Вищій атестаційній комісії (ВАК) України 14 грудня 2007 р. підписано наказ № 867 (зареєстрований у Міністерстві юстиції України 26.12.2007 під № 1398/14665) «Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття вчених ступенів кандидата і доктора наук, присудження вчених ступенів і наукових звань». У цьому наказі, підписаному головою ВАК України і міністром освіти і науки України, йшлося про нову галузь знань «соціальні комунікації». Згаданий факт, по суті, узаконив нову галузь

знань «соціальні комунікації» в Україні. До діапазону нової галузі було введено сім спеціальностей: теорія й історія соціальних комунікацій; документознавство, архівознавство; книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; теорія та історія журналістики; теорія та історія видавничої справи і редагування; прикладні соціально-комунікаційні технології; соціальна інформатика. Кожна із семи названих спеціальностей припускає специфічний діапазон проблем і питань, детально визначених у паспортах спеціальностей. Виходячи із запропонованих документів, далі ми можемо визначити семантичні межі нової галузі знань за окремими спеціальностями і запропонувати іншу її назву.

Спеціальність **27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій** визначається як «галузь науки, яка вивчає суть, закономірності соціальних комунікацій, процеси, структури і форми соціально-комунікаційних відносин». Названа спеціальність має такі напрями досліджень: теорія і закономірності розвитку комунікаційної системи суспільства; історія соціально-комунікаційних інститутів суспільства; етапи становлення соціально-комунікаційних структур, форм і процесів; історія важливих наукових відкриттів, що стосуються знакових систем, інструментів, способів документалізації інформації. Окрім згаданих напрямів, спеціальність «теорія та історія соціальних комунікацій» звертає увагу на вивчення розвитку соціально-комунікативної культури суспільства, а також вивчає становлення і розвиток основних напрямів діяльності документально-інформаційних структур (бібліотек, бібліографічних служб, центрів науково-технічної інформації). Вивчаються методологічні, методичні й організаційні основи функціонування документально-інформаційних структур у системі соціальних комунікацій; закономірності розвитку засобів трансляції концептуальної, фактологічної і методографічної інформації як складових соціальної комунікації. Серед проблем, що вивчаються спеціальністю «теорія та історія соціальних комунікацій», варто також назвати семіотику соціальних комунікацій; стратегію розвитку соціальних комунікацій, концепції трансформації комунікаційних систем, комунікаційні канали. Дослідженню підлягають проблеми комунікаційних відносин та інформаційної культури суспільства, теорія комунікаційних потреб; концепція соціальної інформації і знань у сучасній науці; інформаційна технологізація суспільства; теорія, історія й методологія наукових дисциплін соціально-комунікативного циклу. Названа спеціальність припускає вивчення проблем професіологічних

аспектів підготовки кадрів для сфери соціальних комунікацій і дослідження інформаційно-когнітивної динаміки суспільства.

Спеціальність **27.00.02 – документознавство, архівознавство** визначається як «галузь науки, яка вивчає теорію, процеси і форми функціонування документа в оперативному і архівному стані документально-інформаційних систем і комунікацій». Основними проблемами, що підлягають дослідженню, названо теоретико-методологічні основи документознавства, архівознавства, документально-архівної евристики, документознавчої професіології, а також історію діловодства в контексті розвитку діловодних служб, формування документальних комплексів і фондів, закономірності розвитку архівних документально-інформаційних ресурсів, сучасну динаміку функціонування потоків управлінської документації. Передбачається вивчати проблеми організації документоутворення, документообігу, роботи з документальними фондами, експертизи цінностей документів, архівно-археографічні основи опису документів в умовах інформаційного суспільства, проблеми оволодіння новітніми документально-інформаційними технологіями, наукові основи організації управління документацією в Україні і за кордоном. Слід вважати цікавими, на наш погляд, проблеми технології створення, збереження і наукового вивчення архівних фондів, а також розвитку і сучасного стану форм і методів документально-інформаційного забезпечення управління в різних сферах соціальної діяльності. Названа спеціальність звертається і до проблем наукового використання документальних фондів та архівних інформаційних ресурсів, створення науково-довідкового апарату документальних систем; вивчення потреб різних категорій споживачів документальної інформації, доступу до архівних документально-інформаційних ресурсів, наукових основ збереження і забезпечення збереження документів. Претендентів учених ступенів кандидата і доктора наук за фахом «документознавство, архівознавство» цікавлять проблеми системології в документознавстві й архівознавстві, а також міжнародний досвід і співпраця архівних установ; стратегічні напрями удосконалення документознавчої й архівної освіти. Серед проблем, які цікавлять фахівців з документознавства й архівознавства, називають історію становлення і розвитку архівів, архівної справи і діловодства; розробку періодизації становлення і розвитку діловодства, документознавства, документалістики й архівознавства як наукових дисциплін. Вивченню підлягають проблеми історико-культурного значення документальних колекцій і

книжкових пам'яток, документів як артефактів. Досліджуються документне джерелознавство, персоналії в документознавстві й архівознавстві, історіографічні аспекти кодикології і палеографії.

Спеціальність **27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство** розуміємо як «галузь науки, яка вивчає історію книгознавчої, книготоргової, бібліотечно-інформаційної, бібліографічної діяльності, книговидавця, а також етапи виникнення і становлення бібліотечно-інформаційних систем». До питань, що вивчаються названою спеціальністю, слід зарахувати проблему дослідження історії книги, книжкової, редакційно-видавничої справи, книжкової торгівлі, статистики друку в Україні і за кордоном, а також проблему розробки періодизації становлення і розвитку книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства і документології як наукових дисциплін; дослідження історичного розвитку бібліотек та інших документально-інформаційних структур і систем, обґрунтування закономірностей їх родо-видового розгалуження в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства, окремих регіонах країни і світу. Фахівці з книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства вивчають також проблеми розробки періодизації і розвитку бібліотечної і бібліографічної справи як галузі науково-практичної діяльності, формування їхніх основних підсистем і напрямів діяльності в окремі періоди історії; проблеми вивчення історії міжнародної співпраці в книжковій, бібліотечній, бібліографічній та інших сферах документально-інформаційних комунікацій в Україні та за кордоном. Окрім згаданих проблем, досліджуються також питання розвитку і визначення етапності книгознавчої, документологічної, бібліотекознавчої і бібліографознавчої думки з давніх часів і дотепер; персоналії у книгознавстві, бібліотекознавстві і бібліографознавстві; історію становлення і розвитку книгознавчої, бібліотечно-інформаційної освіти, підготовку кадрів для документально-комунікаційних установ в Україні та за кордоном.

Спеціальність **27.00.04 – теорія й історія журналістики** – це «галузь науки, яка вивчає теорію, історію, суть, процеси, організаційні форми і структури журналістики в системі соціокомунікаційної діяльності, феномен масової інформації і засобів її поширення, соціокультурні основи взаємодії засобів масової інформації із соціумом». Проблеми, що вивчаються в межах названої спеціальності, можна перерахувати в такому порядку: теорія, методологічні основи і міждисциплінарне дослідження

засобів масової комунікації; масова інформація в системі соціальної інформації, міжкультурна комунікація і комунікативістика; глобальні інформаційно-комунікаційні процеси. Вивченню підлягають також проблеми вітчизняної і міжнародної практики у сфері інформаційної політики й інформаційного обміну; журналістикознавство як дослідження текстів, аудиторії та інституцій у системі наукознавства і гносеології; історія журналістики і журналістикознавства; зарубіжна журналістика і журналістикознавство. Фахівці з теорії та історії журналістики вивчають проблеми засобів масової комунікації, їхні класифікації, змістовно-функціональні, техніко-технологічні та інші типологічні особливості; типи, види, жанри журналістських повідомлень; електронні засоби масової комунікації в системі соціальних комунікацій суспільства; інформаційно-аналітичну діяльність засобів масової комунікації. Потрібно відзначити, що увагу згаданих фахівців привертають і проблеми інформаційно-когнітивних процесів передачі і сприйняття повідомлень засобів масової комунікації; правові, етичні норми і професійні стандарти в журналістській професії; види, форми, типи, моделі редакційної діяльності; аудиторія засобів масової комунікації, її потреби й особливості сприйняття інформації. Досліджуються проблеми комунікаційних ефектів взаємодії засобів масової комунікації і аудиторії, концепції, методи й технології медійного впливу; специфіка організації управління засобами масової комунікації; економіко-організаційна діяльність засобів масової комунікації, а також системи підготовки кадрів для засобів масової комунікації.

Спеціальність **27.00.05 – теорія й історія видавничої справи і редагування** є сферою науки, «яка вивчає теорію, історію, методологію, організацію і технологічне забезпечення видавничої діяльності і редагування, їх структурно-функціональні трансформації в умовах електронного середовища». Основними напрямами досліджень слід вважати такі: теоретико-методологічні основи, історія і сучасні тенденції розвитку видавничої справи; державна політика і законодавство у видавничій діяльності, а також управління, економіка і статистика у видавничій справі; ринкові моделі видавничої діяльності. Фахівці обговорюваної сфери покликані вивчати проблеми стандартизації у видавничій справі; теорію, методику і специфіку редагування різних типів видань; соціально-функціональні, конструктивні, знакові, поліграфічні та художньо-технічні характеристики видань. Слід зазначити, що інтерес дослідників зосереджується на проблемах інформаційного забезпечення редакційно-видавничої діяльності,

мережевих електронних ресурсів і технологій у редакційно-видавничій діяльності; теоретико-методичних й організаційних основах функціонування видавництв (зокрема електронних); організації друку в Україні та за кордоном. Дослідженню підлягають і проблеми міжнародної співпраці у видавничій справі, підготовки кадрів для редакційно-видавничої справи в Україні та за її межами, розробки і впровадження нових професійних стандартів підготовки кадрів для видавничої діяльності.

Спеціальність **27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології** визначається як «галузь науки, що вивчає історію, теорію, методологію, організацію, становлення прикладних комунікаційних технологій у системі соціальної діяльності (у науці, політиці, освіті, культурі, а також на виробництві)». Діапазон проблематики є таким: історія, теорія і методологія формування інформаційних середовищ взаємодії суб'єктів соціальної діяльності; соціально-комунікаційні технології позиціювання суб'єктів соціальної діяльності в суспільстві (зв'язки із громадськістю, реклама, іміджмейкінг, а також комунікації бізнесу). Вивченню підлягають і проблеми комунікативного образу суб'єктів соціальних відносин; використання засобів масової комунікації під час здійснення зв'язків із громадськістю; управління прикладними соціально-комунікативними технологіями; організація діяльності служб і агенцій (зв'язку із громадськістю, рекламних агентств). Фахівці обговорюваної сфери знань зайняті проблемами спеціалізованих PR-технологій (політичних, консалтингових, журналістських); публічних зв'язків із державними структурами; стратегіями преси і формами їх реалізації в соціально-інформаційному середовищі. Потрібно відзначити, що для дослідницької діяльності фахівців із прикладних соціально-комунікаційних технологій є важливими і проблеми концепції іміджмейкінгу, маркетингових комунікацій; аналітичної підтримки PR-діяльності, соціального проектування комунікативної діяльності, реалізації соціально-технологічних програм. У процесі професійної діяльності представники обговорюваної спеціальності звертаються до вивчення проблем етичних і правових аспектів у системі прикладних соціально-комунікаційних технологій, прикладних соціально-комунікаційних технологій в управлінні проблемами і кризами, підготовки кадрів у галузі прикладних соціально-комунікаційних технологій, розробки і впровадження нових професійних стандартів підготовки кадрів.

Під час обговорення діапазону проблем, які вивчають фахівці із **соціальної інформатики (шифр 27.00.07),** ми звертаємося до форму-

ли спеціальності. Остання визначає соціальну інформатику як галузь науки, «яка досліджує соціально-комунікаційні структури як об'єкти інформатизації, закономірності розвитку автоматизованих технологій щодо наочно-об'єктних трансформацій у сфері соціальних комунікацій й інтелектуальної обробки інформації і знань». Фахівці названої галузі вивчають проблеми теорії і методології соціальної інформатики; інформаційне суспільство й інформаційно-комунікаційний простір; сучасні концепції і закономірності розвитку соціальної інформації. Дослідженню підлягають і проблеми інформаційної структури суспільства і її трансформації; інформатизація соціальних комунікацій; інформаційні потреби суспільства; технології формування, організація і використання інформаційних ресурсів, інформаційний менеджмент. Увагу фахівців із соціальної інформатики привертають проблеми формування і розвитку інформаційно-когнітивних технологій; стандартизації і систем управління якістю у сфері соціальної інформації; інформаційно-комерційна діяльність документально-інформаційних систем. Досліджуються і проблеми інформаційного аудиту і консалтингу; інформаційно-комунікаційних засобів передачі повідомлень у суспільстві; інформаційно-пошукові ресурси і стратегії в системі засобів масової комунікації; тенденції розвитку і концептуально-змістовного моделювання програмних, апаратних, лінгвістичних засобів для автоматизованих систем у соціально-комунікаційних структурах і галузях. Слід відзначити й інтерес дослідників у сфері соціальної інформатики до організаційно-функціональних, програмно-технологічних, лінгвістичних засобів системно-мережевої взаємодії і пошуку в документально-інформаційних системах; інформаційно-пошукових систем і мов у соціально-комунікаційних структурах. У межах обговорюваної спеціальності вивчаються методи формалізації наочних галузей й інформаційне моделювання організації знань; інформаційно-аналітичні структури, їхні функції в системі соціальних комунікацій і соціального управління, а також досліджуються методики, організація й технологія інформаційно-аналітичної діяльності, інформаційний моніторинг.

Зважаючи на аналіз досліджуваних проблем, детально описаних вище, пропонуємо обговорити доцільність збереження терміна «соціальні комунікації». Раніше ми обговорювали його семантичну надмірність, тому зараз немає потреби повторюватися. Ми пропонуємо замість терміна «соціальні комунікації» використовувати вже існуючий в англомовній науковій літературі термін «комунікативістика». За словниковим визна-

ченням, комунікативістика – «наука, що вивчає проблеми інформаційних (мережевих) комунікацій». Проте в згаданому словнику не визначено терміна «інформаційні (мережеві) комунікації». Якщо припустити, що під названим терміном маються на увазі електронні (мережеві) комунікації, то термін «комунікативістика» в такому трактуванні не може застосовуватися в нашому випадку. Проте якщо мати на увазі не тільки електронні системи і комунікації в них, а розуміти термін «інформаційні комунікації» як інформаційну систему, ми можемо вважати значення терміна «інформаційна система» аналогічним до трактування терміна «комунікативістика». Зі свого боку, інформаційна система визначається як «організаційно впорядкована сукупність документів (масивів документів) й інформаційних технологій, зокрема з використанням засобів обчислювальної техніки і зв'язку, що реалізовує інформаційні процеси»; а також «інформаційна система, призначена для зберігання, обробки, пошуку, поширення, передачі і надання інформації». Візьмімо до уваги словникове значення термінів «комунікативістика» й «інформаційна система» та інтегруймо їх у новому суб'єктивному і розширеному трактуванні терміна «комунікативістика», який допоможе нам замінити семантично надмірний термін «соціальні комунікації». Отже, комунікативістика (за нашим визначенням) – це галузь знань, що вивчає проблеми організаційно впорядкованої системи документів, їх масивів та інформаційних технологій, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів за безпосередньої участі членів комунікативного процесу.

Термін «комунікативістика» все ж таки не є повним щодо віддзеркалення всього глибокого значення системи і сховища знань цієї галузі. Тому є сенс, на наш погляд, доповнити термін ще одним словом – «тека» (від гр. *theke* – вмістище, ящик – систематизовані збори карток із якимись відомостями, матеріалами). Два терміни «комунікативістика» і «тека» можуть утворити словосполучення «комунікативістська тека», яке позначить описуване нами поняття. Проте і тут виникають труднощі. Правда, не із значенням, а з вимовою і зручністю написання. Річ у тому, що термін «комунікативістська тека» вельми «огрядний», «важкий» для наукового вжитку. Виникає потреба скоротити його. Є два варіанти скорочення словосполучення «комунікативістська тека»: через усікання значної частини кореневої морфеми та повне скорочення суфіксальної і флексійної морфем. Варіанти, яких ми дійшли, мають таку форму: «котека» або «комтека». Якщо звести скорочення до абревіації, одер-

жимо поєднання заголовних звуків «КТ». Залишається лише вибрати найзручніший варіант з трьох запропонованих. Ми зупиняємося на варіанті «комтека». Повне визначення галузі знань, яку ми обговорюємо, є таким: ***комтека – це галузь знань, що вивчає проблеми організаційно впорядкованої системи документів, їх масиви й інформаційні технології, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів за безпосередньої участі членів комунікативного процесу.***

Ми не впевнені в тому, що запропонований нами термін «комтека» увійде до наукового вжитку. Проте вважаємо доцільним скоротити термін «комунітивістська тека».

1.5. Джерела вивчення соціальної комунікації з погляду соціолога[3]

Джерелами вивчення соціальної комунікації послужили різні напрями, наукові школи, теорії, які можна об'єднати в три групи на основі провідного аспекту комунікації – мовного, соціального і власне комунікативного.

До першої групи відносяться, перш за все, соціологічні напрями науки про мову. Низка шкіл, течій і окремих концепцій трактують мову як соціальне явище, засіб спілкування людей, пов'язаний з їх суспільним положенням, родом діяльності, рівнем освіти тощо. Соціологічний напрям успішно розробляли у Франції, Швейцарії, США і в нашій країні. Представники французької соціологічної школи, яка об'єднувала учнів відомого мовознавця А. Мейє, спиралися у своєму трактуванні соціальних чинників на теорії французьких філософів і соціологів-позитивістів О. Конта і Е. Дюркгейма. Усі зміни в мові вони пояснювали тільки соціальними причинами. Думки про соціальну природу мови висловлювали і раніше, ще у XVIII ст., такі видатні мислителі, як Д. Дідро і Ж.-Ж. Руссо у Франції і М. В. Ломоносов у Росії.

Перші соціологічні дослідження мови у вітчизняній науці датовані 20–30-ми роками XX ст. У працях таких найвидатніших мовознавців, як В. В. Виноградов, Є. Д. Поливанов, Б. А. Ларін, М. В. Сергієвський, Л. П. Якубінський, В. М. Жирмунський та інші, мову як засіб спілкування розглянуто на основі історико-матеріалістичних принципів ана-

[3] Матеріал подано за В. П. Конецькою. Ми не погоджуємося з окремими висловлюваннями та оцінками шановної авторки.

лізу суспільних відносин. У результаті спеціальних досліджень мови як суспільного явища вони зуміли подолати спрощений «соціологізм» французької школи і «вульгарний» соціологізм послідовників так званого «нового вчення про мову» Н. Я. Марра.

Значення соціологічного напряму полягало в тому, що саме в його межах почалося вивчення комунікативної функції мови, нерозривно пов'язаної із соціальним аспектом спілкування, комунікації і мовної діяльності. Тому не дивно, що іншим джерелом соціальної комунікації стала функціональна лінгвістика. Зародившись наприкінці 20-х років у Празькому лінгвістичному гуртку, яскравими представниками якого були Р. О. Якобсон, Н. С. Трубецькой, С. О. Карцевський, функціональна лінгвістика обґрунтувала своє розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження. Для соціальної комунікації найбільший інтерес становить той напрям функціональної лінгвістики, який вивчає функціональну диференціацію мовних засобів у співвіднесеній із різними соціальними функціями комунікації. У межах цього напряму досліджують варіювання мовних засобів у комунікаційних ситуаціях.

Цілеспрямоване дослідження функціонування мови в різних сферах спілкування з урахуванням його соціальних чинників закономірно привело в середині 60-х років до становлення спеціальної дисципліни – соціолінгвістики. До проблематик соціолінгвістики належать питання, пов'язані із соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом дії соціальних чинників на мову і тією роллю, яку відіграє мова в житті суспільства. Можна з упевненістю сказати, що соціолінгвістика послужила безпосереднім джерелом дослідження соціокомунікації.

Другу групу витоків соціальної комунікації склали два напрями. Один з них пов'язаний з вивченням соціальних чинників, які сприяють формуванню соціального знання, а отже, й оцінних категорій комунікації. Ідеї цього напряму, так званого соціального конструктивізму, відображено у працях американського соціолога П. Бергера і його німецького колеги Т. Лукмана, які значною мірою спиралися на феноменологічну соціологію австрійського філософа і соціолога А. Шюца. Цей напрям розглядає формування соціального знання як частину соціальної діяльності людей і їхніх стосунків. Основна увага приділяється вивченню самого процесу або механізму, за допомогою якого відтворюється «система реальності». Для соціокомунікації сутнісним є положення про те, що головним механізмом у цьому процесі є мова.

Іншим напрямом згаданої групи джерел була етнологія комунікації, яка розглядається іноді як частина етносоціології – наукової дисципліни, формування якої в нашій країні припало на другу половину 60-х років. У межах етнології комунікації досліджуються зв'язки соціокультурного знання і мовних одиниць. При цьому реалізуються два принципи якісного аналізу – власне соціологічний (виділяються соціологічні домінанти комунікації – категорії) і власне етнологічний (аналізуються етнологічні чинники, що обумовлюють соціальну диференціацію в комунікації). Витоки етносоціології йдуть від етнометодології, засновником якої був американський соціолог Р. Гарфінкель.

У третій групі джерел виділяються два напрями, пов'язані з теорією комунікації. Теорія мовних (комунікаційних) актів бере початок від ідей австрійського філософа і логіка Л. Вітгенштейна про множинність функцій мови і його взаємодію із життям. Основи теорії розробив англійський філософ Дж. Остін у середині 50-х років, надалі їх розвивали зарубіжні і вітчизняні науковці (Дж. Серль, М. М. Бахтін, Н. Д. Арутюнова). Розроблена типологія мовних актів дає змогу виявити соціальні чинники, що обумовлюють побудову висловів, у яких реалізується установка того, хто говорить.

Інший напрям – «критичний аналіз дискурсу», що виник на теоретичній основі так званої критичної лінгвістики, яка сформувалася в Англії на межі 70–80-х років, трактує мову як один із видів «соціальної практики». Згідно із цією теорією, тексти є результатом діяльності тих, хто говорить і пише в певній соціальній ситуації; стосунки комунікантів звичайно відображають різні моделі соціальних взаємин людей; комунікаційні засоби на будь-якому рівні функціонування соціально обумовлені, у тому сенсі співвіднесення форми і змісту не довільне, а завжди мотивоване.

Особливе місце в згаданій теорії посідає поняття дискурсу (латин. *discursus* – «міркування»), яке визначається як зв'язний текст, актуалізація якого обумовлена множинними чинниками, зокрема й соціальними. Розгляд дискурсу як цілісної, соціально обумовленої одиниці дає підставу представникам цього напряму не відокремлювати «спеціальні мови» (мову реклами також) від мови як основного способу комунікації. Таке розуміння взаємозв'язку різних дискурсів дає перспективу для утворення цілісної теорії соціальної комунікації, якій повинна передувати розробка ситуаційних моделей, що відображають дію соціокультурних чинників на

процес комунікації. Нині інтенсивну роботу над цими питаннями ведуть різні дослідники (Ч. Філмор, П. Вундерліх, М. Хеллідеї, Т. А. ван Дейк, Ю. Н. Караулов, Н. Д. Арутюнова, В. В. Петров та ін.).

Закінчуючи стислий огляд джерел соціальної комунікації як науки, слід визнати, що завдання інтеграції наявних теоретичних положень та експериментальних даних у згаданій царині складне і відповідальне. Воно може бути успішно виконаним тільки на основі єдиної теорії, в межах якої обґрунтуваною є взаємодія трьох базових складників соціокомунікації – соціальних структур суспільства, комунікаційних систем і способів комунікації. Такою основою може служити теорія комунікації, що охоплює різні види комунікації. Істотне значення має також методологічне обґрунтування вибраної теорії з огляду на її пізнавальну й евристичну цінність. Нарешті, важливе місце посідає вибір методів аналізу фактологічного матеріалу. Нині для вирішення цього питання в нагоді можуть стати методи, використовувані власне соціологією і суміжними науками, що вивчають проблеми комунікації. Різний ступінь розробленості теоретико-пізнавального, прагматичного і прикладного аспектів соціальної комунікації свідчить про те, що ми ще далекі від цілісного уявлення про неї як про явище і процес. Завдання полягає в тому, щоб розглянути названі аспекти соціальної комунікації у взаємозв'язку.

На закінчення поставимо перед собою зовсім не риторичне запитання: чи може соціокомунікація претендувати на статус наукової дисципліни? Поки обмежимося нагадуванням критеріїв, за якими оцінюється будь-яка наукова дисципліна: 1) наявність власного предмета дослідження; 2) наявність категорій, що відображають проблематику дослідження; 3) наявність своєї системи методів дослідження.

1.6. Основи теорії соціальної комунікації[4]

Теорія будь-якої науки містить три аспекти – онтологічний (пов'язаний із сутнісною природою об'єкта, що вивчається), гносеологічний (пов'язаний із процесом пізнання об'єкта і виокремленням предмета дослідження) і методологічний (пов'язаний з обґрунтуванням підходу або принципів наукового аналізу). Якщо теорія розробляється в межах окремого аспекту, то її перевагою є несуперечність, недоліком – неповнота

[4] Матеріал подано за А. В. Соколовим.

і навіть збитковість, статичність, а іноді й мимовільне змішування ознак різних аспектів. Теорія, яка охоплює всі три вказані аспекти, є цілісною, динамічною, евристичною, але страждає від істотних недоліків – суперечності, простої описовості й гетерогенності, що може призвести до еклектизму – механічного під'єднання різнорідних і несумісних характеристик досліджуваного явища або процесу.

І все-таки багатоаспектний підхід з урахуванням вимог сучасної науки виглядає доцільним, оскільки дозволяє глибше проникнути в суть предмета дослідження, встановити багатопланові зв'язки між його істотними характеристиками і виявити їхні причиново-наслідкові відносини, додавши теорії пояснювальну силу.

Онтологічний аспект соціальної комунікації

Онтологія (гр. «суще» + «учення») соціальної комунікації пов'язана, передусім, з природою її першої складової – соціальними структурами суспільства. Саме в межах соціальних співтовариств різного типу вдається спостерігати соціальну диференціацію поведінки людей і їхньої мовної діяльності.

Біологічні витоки соціальної поведінки людей вивчає соціобіологія. Провідні представники цієї галузі соціології (Е. Уільсон, Р. Александер, Д. Береш та ін.) вважають, що принципи, які визначають поведінку тварин, можуть бути застосовані й до еволюції людського суспільства. До біологічних основ початкових форм соціальної поведінки людини належать сімейно-споріднені стосунки, статево-віковий розподіл праці, соціальна нерівність тощо. Але абсолютно очевидно, що стосовно людського суспільства не можна обмежити онтологію соціальної поведінки біологічними чинниками. Натуралістичне трактування людських суспільств збиткове, тому що воно не бере до уваги інших чинників, які визначають соціальну структурацію суспільства. У зв'язку з цим заслуговують на увагу «онтологічні обмеження можливого натуралізму» американського вченого Р. Бхаскара. Ці обмеження зводяться до таких принципів:

1) соціальні структури на відміну від природних структур не існують незалежно від видів діяльності, що направляються ними;
2) соціальні структури на відміну від природних структур не існують незалежно від розуміння діячами того, що вони здійснюють, здійснюючи свою діяльність;

3) соціальні структури на відміну від природних структур можуть бути лише порівняно стійкими.

Перелічені положення показують основні відмінності між соціальними і природними структурами. Дійсно, соціальна стратифікація суспільства значною мірою визначається видом діяльності його членів, хоча за цією ж ознакою виділяються і деякі групи у тварин і комах. Друге обмеження, що випливає з реляційної концепції в соціології, вимагає деяких уточнень. Мабуть, не позбавлене підстав твердження видатного французького соціолога П. Бурдьє про те, що розуміння ієрархії цінностей суспільства насправді обумовлене «символічним насильством» влади. Люди, визнаючи владу легітимною, приймають панівні установки переважно несвідомо, що, на думку Бурдьє, фактично є незнанням або містифікованим знанням. Третє обмеження викликає заперечення в англійського соціолога У. Аутвейта. Він вважає, що таке положення має обмежену релевантність: річ у тому, що чимало природних структур лише пороівняно стійкі.

Спробував уточнити розуміння соціальної природи поведінки людей Н. Д. Кондратьєв. Він вважав, що актами соціальної природи є лише ті, які або мають соціальні умови свого виникнення, або, маючи інші джерела походження, залежать від соціальних умов за формою соціальної комунікації. Чинником соціальної стратифікації суспільства є наявність диференційованих за різними ознаками соціальних структур. Потрібно відзначити специфічну особливість таких структур – їхню подвійну природу. З одного боку, соціальні структури детерміновані видами людської діяльності і є її результатом; з іншого боку, соціальні структури (особливо первинного рівня) є об'єктивною даністю, у межах якої реалізується людська діяльність, зокрема й мовна. Проте аналіз і розуміння співвіднесення соціальних структур і мовної діяльності є вже гносеологічною проблемою.

Гносеологічний аспект соціальної комунікації

Гносеологія (гр. «пізнання» + «учення») – теорія пізнання, яка стосовно об'єкта, що вивчається, включає наукове аргументування тієї або іншої гіпотези, містить систему доказів на користь гіпотези, що висувається, критерії істинності висновків та спостережень і, зрештою, дозволяє обґрунтувати предмет дослідження і сформулювати проблематику наукової дисципліни, яка вивчає цей предмет.

Гносеологічний аспект теорії соціальної комунікації складний і суперечливий через складність самого об'єкта вивчення і множинність інтерпретацій його як предмета дослідження. До гносеологічного аспекту теорії належить низка проблемних питань.

1. *Взаємодія комунікації і соціальних структур*. Одні вчені вважають, що між способом комунікації («кодом») і класовою структурою суспільства існують однозначні зв'язки – гіпотеза англійського соціального психолога Б. Бернстайна. Інші (Д. Вундерліх, У. Лабов) критикують такий погляд і переконливо показують відсутність прямого зв'язку між «комунікативними кодами» і класовою структурою суспільства. Звичайно, процес взаємодії власне комунікаційних і соціальних чинників спілкування набагато складніший, ніж пропоновані Б. Бернстайном залежності – «розгорнутий код» у представників «середнього класу», «обмежений код» у представників нижчих верств населення, зокрема робочих. Річ у тому, що в деяких суспільствах для ефективного здійснення комунікації важливою є взаємодія мовних характеристик не тільки із соціальними структурами первинного і вторинного рівнів, але і з природними структурами, що склалися на основі ознак віку, статі. Окрім того, слід враховувати, що соціальні структури не автономні в регламентації «комунікативного коду». Вони не можуть існувати незалежно від ідей, від розуміння соціальних цінностей, які сформувалися в цьому суспільстві. Усвідомлення «престижності» того або іншого коду призводить до того, що деякі індивіди можуть змінити свій звичний код залежно від соціальних умов спілкування.

2. *Визначення функцій соціальної комунікації*. Заведено вважати, що основними функціями комунікації є взаємодія людей з метою повідомлення й обміну інформацією та дія на індивіда або суспільство загалом відповідно до певної мети – установки. Таке положення є більшою мірою аксіомою, здобутою під час численних емпіричних спостережень і прикладних досліджень, аніж результатом теоретичного обґрунтування. Механізм взаємодії, а особливо, дії, перебуває поки «за сімома печатками». Саме тому для теорії соціальної комунікації особливого значення набуває попереднє дослідження і виявлення її приватних функцій з урахуванням різнорідності комунікаційних засобів і способів комунікації.

3. *Обґрунтування одиниць (соціальної) комунікації*. Це – найважливіше питання, від з'ясування якого залежать як розуміння істотних характеристик соціальної комунікації, так і методи дослідження фактологічного

Мабуть, соціальну і ситуативну нерівність так само слід розрізняти, оскільки вони можуть залежати від конкретної ситуації взаємодії людей.

Варто зауважити, що соціальний статус є історично мінливою і динамічною категорією. Аналіз соціальних ієрархій у різні історичні періоди будь-якої країни свідчить про їхню зміну, що відображається і в зміні назв соціальних груп. У процесі соціалізації людини як члена суспільства може видозмінюватися і його соціальний статус. Динаміка його розвитку визначається переважно «досягнутими» ознаками.

Етнокультурологічний напрям у вивченні соціального статусу представлений в етнографії, соціальній антропології і культурології. Соціальний статус розглядається як найважливіший показник взаємин людей, особливо у «простих суспільствах», у субкультурі на основі таких ознак, як ритуали, звичаї, традиції, диференційоване використання мови навіть у межах однієї общини. Дотримання певної дистанції (інтимної, персональної, соціальної, публічної) між комунікантами є одним із показників їхнього соціального статусу.

В одному із соціопсихологічних напрямів – інтеракціоністському, де велика увага приділяється вивченню міжособистісних взаємин, соціальний статус розуміється як становище особи, яке вона займає в суспільстві відповідно до «природжених» і «досягнутих» ознак статусу. У вітчизняній соціопсихології акцент зроблено на діяльності людей, у якій вони є активними суб'єктами, що перетворюють природне і соціальне довкілля.

У соціопсихологічних дослідженнях одержали наукове обґрунтування пов'язані з поняттям статусу поняття соціальної установки, соціальних ролей, соціальних норм поведінки, а також ознаки оцінної категорії, що розглядається в термінах авторитету, пошани, престижу, популярності, привілеїв. Усі названі характеристики, пов'язані із соціальним статусом, регулюють мовну діяльність в умовах конкретної комунікативної ситуації, тому їх вивчення з гносеологічного боку становить особливий інтерес для соціокомунікації.

У соціопсихолінгвістиці та соціолінгвістиці обґрунтування соціального статусу як категорії дається у зв'язку з дослідженням проблем цілеспрямованого спілкування, мовної дії, рольових очікувань і нормативних розпоряджень мовного етикету.

Отже, соціальний статус багатовимірний. Як відзначав німецький соціальний філософ Ю. Хабермас, у ньому об'єднуються нормативні, драматургічні й комунікаційні дії. Нормативні дії орієнтовані на співто-

1.7. Структура соціальних комунікацій

Структура соціальних комунікацій розглядається по-різному в різних концепціях. Визначимо лише декілька концепцій і викладемо вже наявні погляди на структуру соціальних комунікацій.

Ураховуючи думки відомих дослідників масової комунікації С. Квіта, З. Партика і Т. Гобан-Класа, далі коротко проаналізуємо ті структурні елементи, про які повідомляють згадані медіазнавці.

У моделі соціальних комунікацій, за **Г. Лассуелом**, визначено п'ять обов'язкових структурних елементів:

1) «хто» – комунікатор (той, хто передає і формулює повідомлення);
2) «що» – повідомлення;
3) «як» – спосіб передачі повідомлення, канал;
4) «кому» – аудиторія, якій адресується повідомлення;
5) «навіщо» – з яким ефектом, ефективність повідомлення.

З погляду соціологів (наприклад, **В. П. Конецької**), у межах структури соціальних комунікацій потрібно виокремити такі елементи:

1) соціальна стратифікація суспільства (актуальні соціально обумовлені ознаки індивідів);
2) комунікаційна система та її ознаки (об'єктність, структура, цілісність);
3) способи комунікації (візуальні, аудитивні, аудитивно-візуальні);
4) засоби комунікації.

У 1939 р. Серж Чахотін – німецький емігрант, що жив у Франції, запропонував модель всемогутньої масової пропаганди, яка має такі складники:

1) мотив;
2) пропагандист;
3) зміст масової пропаганди;
4) одержувач (який випробовував вплив з боку власних переконань, установок, а також особливостей поведінки).

Дуже відома в криптографії модель К. Шеннона (1916–2001) – американського математика й електротехніка, який спільно зі своїми колегами створив математичну теорію інформації.

У 1948 р. К. Шеннон опублікував фундаментальну роботу «Математична теорія комунікації» («A Mathematical Theory of Communication»), у якій сформулював основи теорії інформації. Саме в названій праці автор

У 1972 р. П. Елліот запропонував модель комунікації як популярності, до списку складників якої автор вніс лише два елементи:

1) медіум 1, 2, 3;
2) увага одержувача.

Оригінальною можна вважати структуру хвильової моделі комунікації, яка була опублікована трьома авторами – Гебертом, Унгурайтом і Боном. У хвильовій моделі автори пропонують таку структуру:

1) комунікатор;
2) коди;
3) гейт-кіпперси (засоби масової модифікації і розширення традиційних кодів комунікації);
4) медіа;
5) регулятори;
6) фільтри;
7) аудиторія.

Згідно з пропозицією В. В. Різуна, який висловлює думку МакКвайла (1994), слід визначити чотири типи моделей комунікації, а саме:

1) модель трансмісії;
2) модель ритуалу;
3) модель залучення уваги;
4) модель рецепції.

У першому типі – моделі трансмісії – комунікація розглядається як процес передачі інформації, у другому– моделі ритуалу – під комунікацією розуміється підтримка співтовариства в часі або публічний прояв підтримки соціальних уявлень. Щодо третього типу комунікації – моделі залучення уваги, то під комунікацією розуміється масовий вплив масмедійних процесів або встановлення і підтримка уваги комунікантів не на повідомленні, а на самому способі комунікації. У моделі рецепції споживач інформації розглядається як той, хто сприймає кодовану інформацію і декодує її зміст відповідно до своєї картини світу, до своєї соціальної позиції. Усі згадані типи моделей, як справедливо зазначає В. В. Різун, відображають різні аспекти аналізу масової комунікації. Додамо тільки, що всі чотири типи моделі є віддзеркаленням природної суті та призначення комунікації в суспільстві. Зважаючи на сказане, не можна далі розглядати окремо, в ізоляції, особливості кожного типу моделей масової комунікації. Навіть синтетична модель Т. Гобан-Класа, про яку згадує В. В. Різун, не може задовольнити наш дослідницький

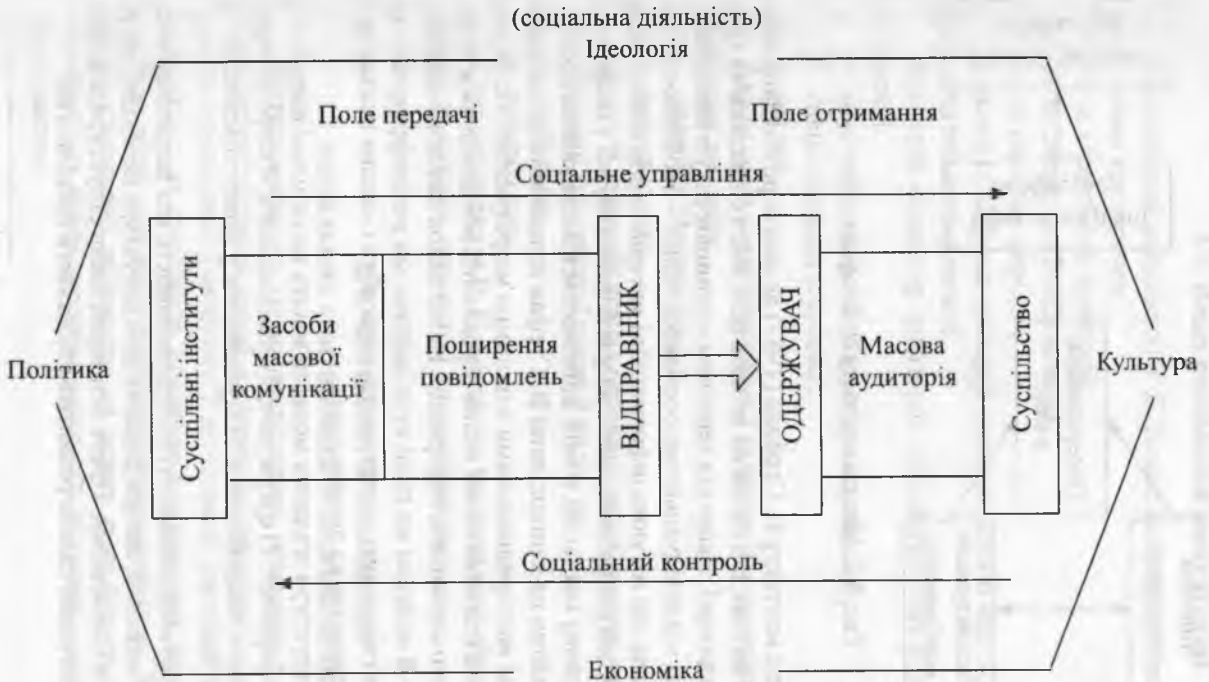

Рис. 1.1. Синтетична модель Т. Гобан-Класа

1.8. Види соціальної комунікації

Усі соціальні комунікації В. П. Конецька пропонує поділити за трьома основними критеріями:

1) за характером аудиторії;
2) за джерелом повідомлення;
3) за каналом передачі.

Кожний із названих критеріїв дозволяє, своєю чергою, виокремлювати декілька видів комунікації.

Критерій «характер аудиторії» передбачає такі види соціальної комунікації:

- міжособистісна (яка індивідуалізувалася);
- спеціалізована (групова);
- масова.

Аналіз соціальних комунікацій за критерієм «джерело повідомлення» зумовлює два види:

- офіційна (формальна);
- неформальна.

Нарешті, критерій «канал передачі» може стимулювати виокремлення в соціальній комунікації таких її видів, як:

- вербальна;
- невербальна.

Слушно зауважує В. П. Конецька, що види комунікації розрізняються майже за кожним елементом процесу комунікації.

1.9. Методологія досліджень соціальних комунікацій із позицій соціології[5]

Методологію (гр. «шлях дослідження, пізнання» + «слово, учення») іноді протиставляють теорії, а в багатьох закордонних школах не розрізняють методологію і методику. У вітчизняній науковій традиції методика розуміється як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактологічним матеріалом. Методологія – це система наукових принципів, на основі яких будується дослідження і визначається вибір способів наукового пізнання – методів і прийомів дослідження.

[5] Матеріал подано за В. П. Конецькою.

ної взаємодії не відображала складних процесів комунікації, не кажучи вже про її соціальну обумовленість.

Символічний інтеракціонізм (із латин. «між собою, взаємно» + «діяльний, дієвий») є теоретико-методологічним напрямом у соціології і соціальній психології, у якому головну увагу приділено символічному змісту соціальних взаємодій. Основоположником цього напряму вважається американський філософ і соціальний психолог Дж. Мід (1936). Сучасний символічний інтеракціонізм представлений двома школами. У першій (Чиказькій) наголошено на процесуальному боці взаємодії, соціальний розвиток розуміється як процес розвитку комунікаційних форм. У другій (Айовській) акцент робиться на вивченні стабільних символічних структур, а соціальні структури виступають результатом стабілізації міжособистісного спілкування і взаємодії. Оскільки мова в символічному інтеракціонізмі розглядається як основний символічний засіб взаємодії, то в межах цього напряму особлива увага приділяється комунікації. Дослідження соціальної взаємодії на рівні мікропроцесів дозволили виявити динаміку розвитку особи, її соціалізацію, встановити зв'язок соціальних символів із соціальними ролями комунікантів і соціальними нормами комунікації, показати взаємозв'язок між комунікативними засобами (словами, жестами тощо) і типовими символічними структурами. Проте релятивізм у трактуванні соціального життя суспільства, властивого цьому напряму, ускладнює вироблення теорії соціальної комунікації.

Феноменологічний напрям (із гр. що «є» + «слово, учення») достатньо тісно пов'язаний із попереднім напрямом. Його філософські принципи були сформульовані у працях німецького філософа Е. Гуссерля – безпосереднім об'єктом пізнання визнавалися лише явища. У соціології ці ідеї втілилися в концепції «розуміння» М. Вебера, згідно з якою соціальна дія пояснюється через тлумачення індивідуальних мотивів. Основоположником феноменологічного напряму в соціології вважається австрійський (потім американський) філософ і соціолог А. Шюц, який, використовуючи ідеї М. Вебера і Дж. Міда, обґрунтував теорію «розуміючої соціології». Положення його теорії стали початковими для безлічі концепцій, зокрема і в соціолінгвістиці.

Досліджуючи проблеми мовної соціалізації, смислової диференціації і комунікації, обумовленої немовними чинниками, феноменологічний напрям трактує комунікацію як результат взаємного розуміння людей.

ної взаємодії не відображала складних процесів комунікації, не кажучи вже про її соціальну обумовленість.

Символічний інтеракціонізм (із латин. «між собою, взаємно» + «діяльний, дієвий») є теоретико-методологічним напрямом у соціології і соціальній психології, у якому головну увагу приділено символічному змісту соціальних взаємодій. Основоположником цього напряму вважається американський філософ і соціальний психолог Дж. Мід (1936). Сучасний символічний інтеракціонізм представлений двома школами. У першій (Чиказькій) наголошено на процесуальному боці взаємодії, соціальний розвиток розуміється як процес розвитку комунікаційних форм. У другій (Айовській) акцент робиться на вивченні стабільних символічних структур, а соціальні структури виступають результатом стабілізації міжособистісного спілкування і взаємодії. Оскільки мова в символічному інтеракціонізмі розглядається як основний символічний засіб взаємодії, то в межах цього напряму особлива увага приділяється комунікації. Дослідження соціальної взаємодії на рівні мікропроцесів дозволили виявити динаміку розвитку особи, її соціалізацію, встановити зв'язок соціальних символів із соціальними ролями комунікантів і соціальними нормами комунікації, показати взаємозв'язок між комунікативними засобами (словами, жестами тощо) і типовими символічними структурами. Проте релятивізм у трактуванні соціального життя суспільства, властивого цьому напряму, ускладнює вироблення теорії соціальної комунікації.

Феноменологічний напрям (із гр. що «є» + «слово, учення») достатньо тісно пов'язаний із попереднім напрямом. Його філософські принципи були сформульовані у працях німецького філософа Е. Гуссерля – безпосереднім об'єктом пізнання визнавалися лише явища. У соціології ці ідеї втілилися в концепції «розуміння» М. Вебера, згідно з якою соціальна дія пояснюється через тлумачення індивідуальних мотивів. Основоположником феноменологічного напряму в соціології вважається австрійський (потім американський) філософ і соціолог А. Шюц, який, використовуючи ідеї М. Вебера і Дж. Міда, обґрунтував теорію «розуміючої соціології». Положення його теорії стали початковими для безлічі концепцій, зокрема і в соціолінгвістиці.

Досліджуючи проблеми мовної соціалізації, смислової диференціації і комунікації, обумовленої немовними чинниками, феноменологічний напрям трактує комунікацію як результат взаємного розуміння людей.

Безумовно, без взаєморозуміння комунікація не реалізується, але не це єдина, хоч і важлива, умова передачі і сприйняття інформації. Варто уточнити, які компоненти взаєморозуміння істотні для результативної комунікації. Неефективність цього напряму для соціальної комунікації закладена в його методологічних принципах – якщо розуміти соціальну реальність як продукт інтерпретаційної діяльності людей, то відбувається ототожнення суспільства як такого із сукупністю людських уявлень про нього, що навряд чи коректно. Це типовий приклад ототожнення онтологічних і гносеологічних характеристик досліджуваного об'єкта.

Структурний функціоналізм (структурно-функціональний аналіз) є одним із способів системного аналізу досліджуваного явища. Він розвивався в межах функціонального підходу в соціології і сформувався як науковий напрям в американській соціології після Другої світової війни. Основи функціоналізму як теоретико-методологічної концепції були закладені у працях англійського соціолога-позитивіста Г. Спенсера і французького соціолога Е. Дюркгейма. Ця концепція давала змогу зосередитися в соціології на вивченні власне соціальних чинників, що не зводяться до біологічних, психологічних або інших характеристик суспільства.

У самій назві структурного функціоналізму відображена подвійність підходу до вивчення механізму, що забезпечує стійкість соціальної системи. Структурний підхід передбачає аналіз різних структур для виявлення функцій. Оскільки структури не залежать від свідомості, їхній аналіз не допускає суб'єктивізму. Об'єктивність у соціумі порівнюється з об'єктивністю мови як функціонуючої системи, структури якої формуються й існують незалежно від волі та бажання людей. Функціональний підхід передбачає наявність певних функцій, на підставі яких можна виокремити відповідні структури; за такого підходу проводиться аналогія між суспільством і організмом, яким властиві певні функції.

Спроба подолати умовність поділу структури і функцій належить американським соціологам Т. Парсонсу, Р. Мертону та ін. Т. Парсонс запропонував новий рівень аналізу, у якому категоріями, що співвідносяться, є структура і процес, а функція розглядається як початкова змінна, така, що зв'язує структуру і процес у змістовному плані. Виокремлюють чотири основні функціональні вимоги – адаптація, ціледосягнення, інтеграція і підтримка «ціннісного зразка». Для соціальної комунікації ці функціональні вимоги можуть бути інтерпретовані так:

знання й ухвалення установки комунікації як початкової даності в певній комунікаційній ситуації; цілеспрямованість комунікативного акту з метою дії; інтеграція різних комунікаційних засобів для висловлення соціально значущої інформації, самоконтроль для підтримки соціальної норми комунікації, прийнятої в цьому суспільстві. Р. Мертон підійшов до з'ясування методологічних питань структурного функціоналізму з позицій так званої теорії середнього рівня, справедливо вважаючи, що одне явище може мати різні функції, а одна і та ж функція може актуалізуватися в різних явищах. Це положення є істотним для комунікації – взаємозв'язок функції і явища пояснює такі характерні риси комунікації, як соціальна диференціація і варіативність у мовній системі та мовній діяльності. Ідеї Р. Мертона знайшли втілення в прикладних соціологічних дослідженнях, зокрема в царині масової комунікації, міжособистісних стосунках і дисфункційних явищах, що виникають внаслідок напруження і суперечностей у соціальній структурі.

Діалектика (із гр. «мистецтво вести бесіду, суперечку»). З'явившись у Стародавній Греції як особливий спосіб мислення, що дозволяє домагатися істини в суперечці завдяки аргументуванню протилежних думок, подоланню суперечностей, діалектика з часом набула статусу наукового методу пізнання найбільш загальних законів розвитку природи і суспільства. Суспільство стали розуміти як соціальну реальність, що змінюється, яку потрібно розглядати в цілісності, незважаючи на суперечність, яку утворюють її соціальні чинники.

Відмінність у розробці діалектичних принципів наукового пізнання відобразилась у теоретичних концепціях таких філософів і соціологів, як Р. Гегель, К. Маркс, М. Вебер, Р. Гурвіч, що певною мірою ускладнило утворення загальної методологічної бази для соціологічних досліджень. У вітчизняній науці головними складниками такої бази є діалектико-матеріалістичний та історико-матеріалістичний принципи вивчення соціальних процесів, засновані на соціально-філософському вченні К. Маркса про загальні закони і рушійні сили суспільства.

Використання принципу історичного матеріалізму в дослідженні комунікації дозволяє пояснити співвіднесення біологічних і соціальних підстав комунікації в людському суспільстві, встановити історичні типи спільності людей і специфіку їхньої комунікації. Принцип діалектичного матеріалізму дозволяє подолати суперечність деяких чинників, що обумовлюють комунікацію, наприклад, структурних і функціональних. Ця

суперечність нівелюється завдяки діалектичному розумінню взаємодії суті і функцій, загальної і приватної, причини і наслідку в комунікаційних процесах.

Неомарксизм як огляд західної соціально-філософської думки зародився ще у 20-х роках й активно розвивався теоретиками Франкфуртської школи (Р. Маркузе, М. Хоркхаймер, Т. Адорно) та їхніми послідовниками у Франції й англомовних країнах у річищі загальної тенденції до релятивізму й нігілізму щодо духовної культури.

Неомарксистський підхід до проблем методології намітився і в соціологічній науці. Наприклад, Ю. Л. Кочанов нарікає на низький рівень володіння методологією, зокрема марксистською, пропонує спочатку виокремити предмет наукового вивчення, а потім обґрунтовувати своє розуміння цього предмета.

Вважаючи, що «предмет соціології виявляє себе не як невизначена в буттєвому сенсі активність пізнання, але як конкретне існування», автор робить висновок, що «початковою точкою соціологічного аналізу повинен бути не якийсь фундаментальний принцип, а «фактичність», яка не виводиться з принципів. По суті, йдеться про перевагу індуктивного способу аналізу над дедуктивним. Численні дискусії між прихильниками *дедукції* (із латин. «виведення»), за якої початком аналізу є аксіоми або гіпотези, і прихильниками *індукції* (із латин. «наведення»), за якої загальні і приватні висновки робляться на основі фактів, не привели до однозначного вирішення. Обидва шляхи пошуків істини мають свої переваги і недоліки. Фундаментальний принцип, покладений в основу гіпотези, не здатний охопити фактологічний матеріал у всіх його проявах і суперечностях. «Фактичність», основана на безлічі різнорідних ознак, не може привести до несуперечливих теоретичних узагальнень і цілісного уявлення про предмет дослідження. Обидва способи аналізу правомірні, але «працюють» ефективно лише до певного рівня. Їх «витрати» можуть бути компенсовані завдяки використанню фундаментального методу наукового пізнання – діалектики, з опорою на історичний матеріалізм.

Зразком творчого застосування діалектики під час з'ясування кардинального для комунікації питання – співвіднесення системи мови і мовлення – є роботи видатного філософа і фахівця з історії культури А. Ф. Лосєва. На противагу позитивістським і феноменологічним тлумаченням мови він показав на прикладі взаємозв'язку суті і явища, що мова і мовлення – ланки єдиного процесу, розрізняючись, тісно

взаємопов'язані і складають єдність. Заслуговує на увагу його визначення суті діалектики: «Діалектика і розтинає дійсність на окремі сфери, і сполучає їх – логічно ж, даючи тим самим абсолютно адекватний дійсності уявний аналог».

Конструктивні методологічні принципи і соціальна комунікація

Отже, стисло розглянуто переважно так звані ірраціоналістичні концепції, що належать до «розуміючої» (що інтерпретує) соціології. У цих концепціях, передусім феноменологічній та інтеракціоністській, акцент зроблено на важливості розуміння суб'єктивного сенсу дії самим індивідом. У кожної із цих концепцій є конструктивний методологічний принцип, який пов'язаний з істотними характеристиками соціальної комунікації. Порівняймо, наприклад:

- *біхевіоризм* – співвіднесеність «стимул – реакція» є простою формулою взаємодії комунікантів;
- *символічний інтеракціонізм* – існує взаємозв'язок між комунікативними засобами і типовими символічними структурами, який забезпечує взаєморозуміння комунікантів;
- *феноменологічний напрям* – основою й умовою комунікації є взаєморозуміння комунікантів;
- *структурний функціоналізм* – структури, що об'єктивно виокремлюються, зокрема мовні, і (комунікаційні) функції перебувають у взаєминах суперечливої взаємообумовленості;
- *діалектика* – наявність суперечностей у деяких категоріях комунікації (соціальний статус і комунікаційні ролі, комунікаційні засоби та їхні функції, стратифікаційна диференціація і ситуативна варіативність) не порушують цілісності комунікативного акту;
- *неомарксизм* – відчуження соціальних структур суспільства і змістових (наочно-речовинних) характеристик комунікаційних засобів, пріоритет фактологічного аналізу під час вивчення комунікації як соціально обумовленої діяльності.

В основу так званих раціоналістичних концепцій так само закладено конструктивні положення, що становлять інтерес для соціальної комунікації. Ці концепції пов'язані не тільки з методологічними питаннями, але і з проблемами соціального прогнозування. Їхні різновиди (інформаційне суспільство, технологічний детермінізм, комп'ютерна

футурологія тощо) виникли на базі теорії «постіндустріального суспільства», обґрунтованої американським соціологом Д. Беллом. Згідно із цією теорією інтерпретація соціальних явищ залежить від поставлених пізнавальних завдань, зрештою – від технології і знання. Стимулом і джерелом соціального розвитку є засоби інформації, що в широкому сенсі треба розуміти як культуру. Інформація стає однією з головних цінностей суспільства.

Для комунікації це пов'язано з якісно новим рівнем перероблення і розширення інформації, із створенням комунікаційних систем, здатних забезпечити обмін інформацією. Цікаво, що в прикладному сенсі як ірраціоналістичні, так і раціоналістичні напрями приділяють більше уваги проблемам масової комунікації.

Отже, який із перерахованих методологічних принципів є найконструктивнішим для створення теорії соціальної комунікації? Для того, щоб відповісти на це запитання аргументовано, потрібно спочатку ознайомитися з істотними характеристиками соціальної комунікації і її функціями, методами дослідження, а потім ще раз повернутися до питання методології. Річ у тому, що є ще один шлях до пізнання, представлений формулою «синтез – аналіз – синтез». Дослідник одержує об'єкт у цілісному (синтезованому від природи) вигляді, потім аналізує його, щоб краще зрозуміти складові частини, а лише опісля, збагачений новими знаннями, синтезує ці частини на новому рівні в цілісну єдність, щоб зрозуміти, як цей об'єкт функціонує. Можна вважати, що конструктивним є такий принцип, який дозволяє представити комунікацію в цілісності як систему, що забезпечує комунікативну взаємодію індивідів як членів суспільства.

На завершення можна сказати, що всі три аспекти соціальної комунікації: онтологічний, гносеологічний і методологічний – взаємопов'язані, залежать і впливають один на одного. На певному етапі розвитку будь-якої науки на перший план висувається якийсь один аспект, тобто «йде випередження» завдяки інтенсивній розробці. У вітчизняній науці таким домінантним аспектом донедавна був методологічний аспект з акцентом на світоглядні проблеми. Поява досліджень на перетині соціології, психології, етнології і лінгвістики значною мірою розширила гносеологічний аспект. Це дає підставу для гармонійного розвитку всіх трьох аспектів соціальної комунікації.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений / Н. Д. Арутюнова. – М., 1988. – С. 315.
2. Аутвейт У. Реализм и социальная наука / У. Аутвейт // Социо-Логос. – 1991. – Вып. 1.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М., 1979.
4. Бурдье П. Социология политики / П. Бурдье. – М., 1993.
5. Бхаскар Р. Общества / Р. Бхаскар // Социо-Логос. – 1991. – Вып. 1.
6. Вебер М. О категориях понимающей социологии / М. О. Вебер. – М., 2006. – С. 305.
7. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – М., 1960.
8. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – Л. : Гидрометеоиздат, 1978.
9. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989.
10. Дюркгейм Э. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – Киев ; Харьков, 1899.
11. Землянова Л. М. Современная американская коммуникативистика / Л. М. Землянова. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1995.
12. Информационная система [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.finam.ru/dictionary/wordf0027B00014/default.asp?n=2.
13. Исаев М. И. Исторические типы общности людей и язык / М. И. Исаев // Онтология языка как общественного явления. – М., 1983.
14. Капустин Б. Г. Неомарксистская социология: поворот или кризис? / Б. Г. Капустин // Социологические исследования. – 1986. – № 3.
15. Карасик В. И. Статус лица в значении слова / В. И. Карасик. – Волгоград, 1989.
16. Картотека // Словарь иностранных слов. – М. : Рус. яз., 1990. – С. 223.
17. Квіт С. М. Масові комунікації : підручник / С. М. Квіт. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 156 с.
18. Коммуникативистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.finam.ru/dictionary/wordf0171D00014/default.asp?n=1.
19. Коммуникативные способности // Платонов К. К. Краткий словарь системи психологических понятий / К. К. Платонов. – М. : Высш. шк., 1981. – С. 59–60.
20. Коммуникация // Философский словарь. – М. : Политиздат, 1986.
21. Кондратьев Н. Д. Основные проблемы экономической статики и динамики (Предварительный эскиз) / Н. Д. Кондратьев // Социо-Логос. – 1991. – Вып. 1.
22. Конецкая В. П. Социология коммуникаций : учебник / В. П. Конецкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.; також див.: http://lib.socio.msu.ru/l/library.

23. Корш К. Марксизм и философия / К. Корш. – М., 1923.
24. Котов Р. Г. Деловое общение и язык / Р. Г. Котов // Лингвистическая прагматика и общение с ЭВМ. – М., 1989.
25. Кочанов Ю. Л. Резервы и тупики марксистской социологии: целостность и тоталицизм / Ю. Л. Кочанов // Социо-Логос. – 1991. – Вып. 1.
26. Краткий словарь по социологии / под. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина ; сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. – М. : Политиздат, 1988.
27. Крысин Л. П. Речевое общение и социальные роли говорящих / Л. П. Крысин // Социолингвистические исследования. – М., 1976.
28. Кузьмин В. П. Системный подход в современном научном познании / В. П. Кузьмин // Вопросы философии. – 1980. – № 1.
29. Курс лекций по социологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.univer.omsk.su.
30. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М., 1983.
31. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М., 1965.
32. Леонтьев А. А. Объект и предмет психолингвистики и ее отношение к другим наукам о речевой деятельности / А. А. Леонтьев // Теория речевой деятельности. – М., 1968.
33. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1971.
34. Леонтьев А. А. Основы теории речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М., 1974.
35. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М., 1975.
36. Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1993.
37. Мертон Р. К. Явные и латентные функции / Р. К. Мертон // Структурно-функциональный анализ в социологии. – 1968. – Вып. 1.
38. Наказ ВАК України від 14 грудня 2007 р. № 867 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.12.2007 за № 1398/14665) «Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань».
39. Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.
40. Неомарксизм и проблемы социологии культуры. – М., 1980.
41. Павлов И. П. Полн. собр. соч. / И. П. Павлов. – М. ; Л., 1951. – Т. III, кн. 2.
42. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический проект, 2000.
43. Партико З. В. Теорія масової інформації та комунікації : навч. посіб. / З. В. Партико. – Львів : Афіша, 2008. – 292 с.

44. Різун В. В. Природа й структура комунікативного процесу / В. В. Різун // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. – Т. 2. – С. 17–37.
45. Скиннер Б. Ф. Технология поведения / Б. Ф. Скиннер ; пер. с англ. А. Гараджи // Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В. И. Добренькова. – М. : МГУ, 1994.
46. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации / А. В. Соколов. – М., 2004. – 249 с.
47. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф., Шахнарович А. М. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. М. Шахнарович. – М., 1979.
48. Соціальні комунікації [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://referats.5-ka.ru/72/17448/1.html.
49. Тарасов Е. Ф. Построение теории коммуникации / Е. Ф. Тарасов // Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. – М., 1979.
50. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие: достижения и перспективы исследования / Е. Ф. Тарасов // Язык как средство идеологического воздействия. – М., 1983.
51. Фарман И. П. Теория познания и философия культуры / И. П. Фарман. – М., 1986.
52. Философия Гегеля: проблемы диалектики / под ред. Т. И. Ойзермана, Н. В. Мотрошиловой. – М., 1987.
53. Швейцер А. Д. Социальная дифференциация языка / А. Д. Швейцер // Онтология языка как общественного явления. – М., 1983.
54. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – М., 1976.
55. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – М., 1969.
56. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л., 1974.
57. Austin J. L. How to do things with words / J. L. Austin. – Oxford, 1962.
58. Bazerman Ch. Discourse Analysis and Sjcial Construction / Ch. Bazerman // Annual Review of Applied Linguistics. – 1990. – Vol. 11. – Cambr. Univ. Press.
59. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality. Double-day / P. Berger, T. Luckmann. – N. Y. : Garden City, 1966.
60. Elliot P. The Making of a Television Series / P. Elliot // A Case Study in the Production of Culture. – London : Constable, 1972.
61. Goban-Klas T. Pablic relations. Czyli. Promocja. Reputacji. Poęcia, definicje, uwarunkuwania / T. Goban-Klas. – Warszawa : Business Press, 1999. – 225 s.
62. Goban-Klas T. Media I komunokowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu / T. Goban-Klas. – Warszawa, 2006. – 339 c.

63. Fowler R. G. Linguistic Criticism / R. G. Fowler. – Oxford Press Ltd, 1982.
64. Katz E., Lazarsfeld P. Personal Influence / E. Katz, P. Lazarsfeld. – N. Y. : Free Press, 1955.
65. Laswell H. The Structure and Function of Communication in Society / H. Laswell // The Cmmunication of Ideas. – N. Y. : Harper, 1948. – P. 32–51.
66. Lewin K. Channels of Group Life / K. Lewin // Human Relations. – 1947. – № 1. – S. 143–153.
67. Maletzke G. Psychologie der Massenkommunikaton / G. Maletzke. – Hamburg : Hans Bredow Institute Verlag, 1963.
68. Moles A. Sociodynamique de la culture / A. Moles. – Paris : Mounton, 1967.
69. Schufz A., Luckmann T. The Structures of the Life World / A. Schufz, T. Luckmann. – Evanston, 1973.
70. Shannon C. A Mathematical Theory of Communication / C. Shannon // Bell System Technological Journal. – 1948. – № 3–4. – P. 2.
71. Stephan W., Stephan C. Wywieranie wpływu przez grupy / W. Stephan, C. Stephan // Psychologia relacji / przekład M. Kacmajor. – Gdansk : GWP, 1999. – 214 s.
72. Tcakhotine S. Le viol de foules par la propaganda politique / S. Tcakhotine. – Paris : Galimard, 1939.

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. У чому полягають труднощі з визначенням терміна «соціальні комунікації»?
2. Як соціологи пропонують вивчати соціальні комунікації?
3. У чому полягають основи теорії соціальної комунікації?
4. Назвіть три провідні концепції у визначенні семантичного діапазону терміна «соціальні комунікації»?
5. Чому слід зберегти в науковому обігу термін «соціальні комунікації»?
6. Які п'ять структурних елементів передбачає модель соціальних комунікацій Г. Лассуела?
7. У чому полягає сутність синтетичної моделі Т. Гобан-Класа?
8. Які три основні критерії пропонує В. П. Конецька для розгалуження соціальних комунікацій?
9. З яких елементів складається методологія соціальної комунікації?
10. Що визнається основою комунікації в біохевіористів?
11. Кому належить праця«Математична теорія комунікації» і чому в нашому навчальному курсі йдеться саме про неї?
12. Які відомі філософи використовували принцип історичного матеріалізму в дослідженні комунікації?

Навчальні завдання

1. Перелічіть поняття, які входять до діапазону семантики терміна «соціальні комунікації».
2. Дайте визначення терміна «соціальні комунікації».
3. Складіть схему структури соціальних комунікацій.
4. Назвіть види соціальних комунікацій.
5. Визначте методи досліджень соціальних комунікацій із позицій соціології.

Теми рефератів

1. Різні підходи до визначення семантики терміна «соціальні комунікації».
2. Стисла характеристика проблем, які досліджують у теорії соціальних комунікацій як метатеорії.
3. Семантична надмірність терміна «соціальні комунікації».
4. «Теорія та історія соціальних комунікацій» як спеціальність.
5. «Документознавство, архівознавство» – спеціальність у новій галузі знань: соціальні комунікації.
6. Проблеми, які досліджують спеціалісти з книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства.
7. Проблематика історії й теорії журналістики як спеціальності в галузі соціальних комунікацій.
8. Діапазон наукових проблем, що досліджуються спеціалістами з історії й теорії видавничої справи.
9. Науково-дослідний потенціал спеціальності «прикладні соціально-комунікаційні технології».
10. Коло дослідницьких інтересів спеціалістів із соціальної інформатики.

Перелік тем для магістерських робіт із теорії соціальних комунікацій

1. Порівняльний аналіз як підгрунтя для дослідження різних позицій щодо семантики терміна «соціальні комунікації».
2. Особливості взаємодії провідних аспектів комунікації (мовного, соціального та власне комунікаційного).
3. Теорія «постіндустріального суспільства» Д. Белла як поштовх до утворення метатеорії соціальних комунікацій.

Розділ 2
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

2.1. Значення термінів «соціолінгвістика» і «соціолінгвістичний аспект».
2.2. Соціологія і лінгвістика: інтердисципліна або методологічний підхід.
2.3. Основні методи соціолінгвістики.
2.4. Історія соціолінгвістичних ідей і концепцій.
2.5. Соціальні комунікації і соціолінгвістика.
2.6. Двомовність як проблема соціолінгвістичного аналізу: теоретичні підходи та їх критика.

«Оскільки мова можлива тільки в людському суспільстві, то, окрім психічного боку, ми повинні відзначати в ній завжди бік соціальний. Підставою мовознавства має служити не тільки індивідуальна психологія, але й соціологія».

І. О. Бодуен де Куртене

2.1. Значення термінів «соціолінгвістика» і «соціолінгвістичний аспект»

Як свідчить електронний словник «Вікіпедія», **соціолінгвістика** (соціологічна лінгвістика) – це розділ мовознавства, що «вивчає зв'язок між мовою і соціальними умовами її буття». Автори цієї статті вказують на те, що соціолінгвістика тісно пов'язана з такими лінгвістичними дисциплінами, як психолінгвістика й етнолінгвістика.

Соціолінгвістику потрібно вважати суміжною дисципліною. Предметами досліджень цієї науки виступають мова і нація, національні мови як історична категорія, соціальна диференціація мови, взаємозв'язки між мовними і соціальними структурами, типологія мовних ситуацій, що визначаються соціальними чинниками, соціальні аспекти багатомовності тощо.

Відомий радянський мовознавець і соціолінгвіст О. Д. Швейцер визначив соціолінгвістику як наукову дисципліну, яка розвивається «на перетині мовознавства, соціології, соціальної психології й етнографії» і вивчає «широкий комплекс проблем, пов'язаних із соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом дії соціальних чинників на мову і тією роллю, яку відіграє мова в житті суспільства».

На думку О. Д. Швейцера, міжпредметний характер соціолінгвістика має тому, що використовує понятійний апарат соціології, мовознавства, а також етнографії. Ми додамо, що нині є підстави стверджувати: соціолінгвістика успішно використовує поняття й терміни соціальних комунікацій, теорії комунікації, комунікативістики, журналістики, історії й етнопсихолінгвістики. Дослідники вважають, що основні операційні одиниці соціолінгвістичного вивчення (соціолінгвістичні змінні) характеризуються співвіднесеністю, з одного боку, з певним рівнем мовної структури (фонологічним, морфологічним, синтаксичним, лексико-семантичним), з іншого – з варіюванням соціальної структури або соціальних ситуацій.

Як відзначають дослідники, соціолінгвістика вивчає проблему соціальної диференціації мови на всіх рівнях її структури. Не оминають соціолінгвістику дослідження взаємозв'язків між мовними і соціальними структурами. Наприклад, О. Д. Швейцер вважав, що структура соціальної диференціації мови багатовимірна й охоплює як стратифікаційну диференціацію, обумовлену різнорідністю соціальної структури, так і «ситуативну диференціацію, обумовлену різноманіттям соціальних ситуацій».

Автор вказує на те, що згадана проблема тісно пов'язана з проблемою «мова і нація», «вивчаючи яку соціолінгвістика оперує категорією національної мови».

Слід зазначити, що одним із ключових понять соціолінгвістики вважають поняття мовної ситуації, визначеної як сукупність форм існування мови (мов, регіональних койне, територіальних і соціальних діалектів),

що обслуговують континуум спілкування в певній етнічній спільності або адміністративно-територіальному об'єднанні. Дослідники виокремють дві групи мовних ситуацій:

- екзоглосні – сукупності різних мов;
- ендоглосні – сукупності підсистем однієї мови.

Своєю чергою, екзоглосні й ендоглосні ситуації поділяються на збалансовані, якщо їхні компоненти функціонально рівнозначні, і незбалансовані, якщо їхні компоненти розподілені за різними сферами спілкування і соціальними групами.

Соціолінгвістика також вивчає проблему зв'язку і взаємодії мови та культури. Наприклад, О. Д. Швейцер стверджує, що зв'язки між мовою та іншими компонентами культури мають двосторонній характер. Автор підтримує думку про віддзеркалення в лексичних запозиченнях процесів зіткнення різних культур.

Не менш цікавою проблемою в соціолінгвістиці, на думку О. Д. Швейцера, можна вважати проблему соціальних аспектів білінгвізму (двомовності) і диглосії (взаємодії різних соціальних підсистем однієї мови, що протиставлені одна одній). Дослідник стверджує, що в умовах білінгвізму «дві мови співіснують одна з одною в межах одного колективу, що використовує ці мови в різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту». До того ж в умовах диглосії простежуються схожі (з чим ми повністю згодні) зв'язки між різними формами існування однієї мови: літературною мовою, койне, діалектами.

До діапазону проблем соціолінгвістики входить питання використання мови з комунікаційною метою, зокрема, мовна поведінка як процес вибору оптимального варіанта для побудови соціально коректного вислову. При цьому, повідомляє О. Д. Швейцер, «виявляється сам механізм відбору соціально значущих варіантів, встановлюються критерії, що лежать в основі вибору». Мета такого аналізу – виявити соціальні норми, що детермінують мовну поведінку.

Дуже важливе значення, наприклад, для дослідників-соціолінгвістів України і Косово нині має проблема мовної політики. О. Д. Швейцер запропонував визначати термін «мовна політика» так: «Сукупність заходів, які вживає держава, партія, клас, суспільне угруповання для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення нових або збереження старих мовних норм».

Можна не погодитися з думкою дослідника щодо партійного встановлення норм мовного використання в соціумі. Проте проблема існує не тільки в межах політичних диктатів або режимів. Наприклад, у сучасній Швейцарії проблема політичної толерантності щодо основної і другорядної (за термінологією Р. Бела) мов також є досить гострою.

Отже, коло проблем сучасної соціолінгвістики далеко не вичерпане вищеназваними згадками. Розвиток суспільства, процеси глобалізації і ускладнення політичних і суспільних відносин між ісламським світом та гіпердержавами (наприклад, США, Росією, Китаєм), поширення тероризму сприяють появі щораз нових проблем використання мови.

У значення терміна «соціолінгвістичний аспект» ми вносимо такий смисл: соціолінгвістичний підхід, соціолінгвістичне бачення; вивчення предмета дослідження з позицій урахування взаємозв'язку мови і суспільства; пояснення мовних процесів соціальною природою мови і суспільними функціями мови. Вивчати явище з погляду соціолінгвістичного аспекту означає вивчати механізми дії соціальних чинників на мову і мовленнєву поведінку (соціопсихолінгвістика). Соціолінгвістичний аспект дослідження передбачає вивчення ролі мови в житті суспільства.

2.2. Соціологія і лінгвістика: інтердисципліна або методологічний підхід

Для подальшого вивчення особливостей соціолінгвістики і соціолінгвістичного аспекту дослідження нам варто розібратися в тому, вважати союз соціології і лінгвістики інтердисципліною чи методологічним підходом. З одного боку, понад 80 років соціолінгвістику вважають інтердисципліною (від латин. «*inter*» – між), або дисципліною, яка перебуває між двома сферами знань – соціологією і лінгвістикою. З іншого боку, у лінгвістиці від давніх часів (наприклад, у трактаті «Риторика» Аристотеля; у творі «Про з'єднання слів» Діонісія Галікарнаського; у праці «Про стиль» Деметрія) існує традиція дослідження взаємовпливу соціуму і мови: статі, віку, соціального становища й тих мовних особливостей, які виявляються у згаданій взаємодії. Здавна до такої взаємодії підходили з погляду методології дослідження. Іншими словами, облік взаємозв'язку соціуму і мови не подавався як щось окреме, ізольоване від мовознавства, як те, що і так зрозуміле. Адже мова з'являється, функціонує і вмирає

тільки в оточенні людей, там, де є суспільство. І тому основним шляхом-методом дослідження виступав лінгвістичний метод. Починаючи з праць Л. П. Якубінського, В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, В. М. Жирмунського, Р. О. Шор, М. В. Сергієвського, Є. Д. Поливанова, А. Мейє, Ф. Боаса, Е. Сепіра, В. Матезіуса, Б. Гавранека, Й. Вахека соціологічний аспект функціонує як окреме явище в науці. Нова дисципліна (зі своїм конкретним об'єктом і предметами дослідження) знаходить собі місце в парадигмі гуманітарних знань.

Проте досі і в мовознавстві (лінгвістиці), і в соціології (соціології комунікацій, соціології мас-медіа, соціальних комунікаціях, комунікативістиці, медіазнавстві) під час досліджень учені взаємно використовують методи: соціологія – методи мовознавства (наприклад, контент-аналіз, кількісно-якісний аналіз лексики, частотний аналіз вживання лінгвістичних одиниць); мовознавство – методи соціології (анкетування, інтерв'ювання, безпосереднє спостереження, кореляційний аналіз).

З уваги на ситуацію, що виникла, слід констатувати: автоматично виникає дилема: соціолінгвістика – метод чи інтердисципліна?

Однозначно ми не беремося відповісти на це питання. Але в подальшому викладі враховуватимемо ту обставину, що, на наше глибоке переконання, не може бути чіткого розмежування в методах дослідження явищ, пов'язаних із фіксацією особливостей взаємодії суспільства і мови (соціолінгвістика), суспільства і мовної діяльності (соціопсихолінгвістика), етносу і мовної діяльності (етнопсихолінгвістика), суспільства і засобів комунікації (соціальні комунікації), суспільства і медіа (медіазнавство, медієвістика, комунікативістика, медіапедагогіка).

Вважатимемо аксіомою об'єктивну синергетичну необхідність комплексного вивчення всього того, що пов'язує людину з продуктами її діяльності, та потребу використання методів різних дисциплін у межах такого комплексного системного дослідження.

2.3. Основні методи соціолінгвістики

Метод соціолінгвістики є синтезом таких методів і прийомів, уживаних у лінгвістиці й соціології, як фіксація й аналіз соціально обумовлених мовних актів, моделювання соціально детермінованої мовної діяльності за допомогою соціолінгвістичних правил, анкетування, інтерв'ювання,

соціологічних експериментів й оброблення їхніх результатів за допомогою методів математичної статистики тощо.

О. Д. Швейцер вказує на те, що методи соціолінгвістики є синтезом лінгвістичних і соціологічних процедур. Такі методи автор пропонує диференціювати на дві групи:

- методи польового дослідження;
- методи соціолінгвістичного аналізу мовного матеріалу.

Методи польового дослідження охоплюють анкетування, інтерв'ювання, безпосереднє спостереження.

Описуючи метод опитувальників, автор помітив, що вони використовуються при заочному вибірковому анкетуванні й істотно відрізняються від соціологічних анкет характером і кількістю запитань, а також стратегією опитування, його завданням – одержати відомості про мову інформанта.

Метод інтерв'ю характеризується особливостями складання програми і розробки техніки інтерв'ю. Слід враховувати ту обставину, за якої одержанню достовірних даних про вплив ситуативних параметрів на мову інформантів перешкоджає те, що інтерв'юйовані «ретельно контролюють мовну ситуацію, стимулюючи або природно-невимушену мову, або свідому орієнтацію на престижний еталон». Дослідник наполягає на тому, що спостереження за мовною діяльністю інформантів мають плануватися так, щоб виключити або звести до мінімуму вплив спостерігача на їхню мовленнєву поведінку». Слід пам'ятати також і про включене спостереження, де спостерігач виступає не в ролі інтерв'юера, а як один з учасників комунікативного акту. На нашу думку, під час такого включеного спостереження за мовою інформантів далеко не всі специфічні особливості використання мови можуть бути ефективно зафіксовані. Проте такий метод включеного спостереження, що прийшов до соціолінгвістики із психології, має місце і право на існування.

Цікавим для соціолінгвістів є кореляційний аналіз. Суть згаданого методу полягає в тому, що в дослідженні порівнюються два або декілька чинників (параметрів, змінних). Як незалежні змінні виступають соціальні параметри. О. Д. Швейцер виокремлює стратифікаційні або ситуативні параметри. Як залежні змінні автор визначає мовні явища. Оскільки між корелятами виникає як повна, так і неповна функціональна залежність, вони описуються окремо за кожним соціальним розрізом і коментуються із змістовного (соціолінгвістичного) боку. При цьому до-

слідники можуть використовувати табличні дані, графіки залежностей, математико-статистичні методи.

О. Д. Швейцер вважає, що в соціолінгвістиці набули поширення деякі методи моделювання соціально обумовленої варіантності мови за допомогою так званих варіативних правил, що «поєднують у собі елементи моделі, яка породжує, з тією імовірнісною моделлю, яка лежить в основі статистичного аналізу мовленнєвої діяльності».

Відома також імплікаційна хвилева модель, яку використовують під час аналізу соціально детермінованої варіативності в ситуаціях мовного континууму. На думку О. Д. Швейцера, в основі імплікаційної хвилевої моделі лежить гіпотеза про хвилеподібне поширення мовних інновацій у просторовому і соціальному вимірах. «Згадана модель дозволяє встановити соціальну ієрархію мовних варіацій і пов'язати їх синхронний аналіз з аналізом діахронним».

Дослідники О. Селіванова й О. Д. Швейцер вважають, що в соціолінгвістиці з успіхом можуть застосовуватися і моделі соціально обумовленої мовленнєвої поведінки. Ідеться, наприклад, про моделі, в яких мовленнєва поведінка представлена у вигляді стратегії вибору соціолінгвістичних змінних. У таких моделях соціальні чинники, що обмежують вибір, моделюються за допомогою послідовних бінарних селекторів, що дозволяють визначити можливі результати процесу вибору.

Методи соціолінгвістики удосконалюються завжди. Нові проблеми нового часу вносять свої корективи і зміни. Методологічний дослідницький арсенал поповнюється і запозиченими методами з інших, нині нових дисциплін, наприклад, із соціальних комунікацій і комунікативістики.

2.4. Соціолінгвістичні ідеї і концепції

Історія соціолінгвістики

Розвиток соціолінгвістики, початок якої фіксується у 20–30-х роках XX ст., досить непогано описано в науковій літературі. Наприклад, історію розвитку соціолінгвістики в СРСР стисло передав О. Д. Швейцер. Автор назвав когорту славних імен радянських учених, серед яких Л. П. Якубинський, В. В. Виноградов, Б. О. Ларін, В. М. Жирмунський, Р. О. Шор, М. В. Сергієвський, Є. Д. Поліванов. Ці дослідники вивчали

мову як суспільне явище на основі марксистського розуміння й історико-матеріалістичних принципів аналізу суспільних взаємин.

Окрім радянського мовознавства, у сучасну соціолінгвістику свій внесок зробили представники соціологічного напряму французького мовознавства (наприклад, А. Мейє). О. Д. Швейцер вважає, що А. Мейє «зробив істотний внесок у виявленні ролі соціальних чинників у розвитку мови». Згадуються також праці американських етнолінгвістів, котрі розвивали ідеї Ф. Боаса й Е. Сепіра про зв'язок мовних і соціокультурних систем. Серед засновників соціолінгвістики можна називати представників Празької лінгвістичної школи В. Матезіуса, Б. Гавранека, Й. Вахека та інших, що продемонстрували зв'язок мови із соціальними процесами і соціальну роль літературної мови. До історії розвитку ідей соціолінгвістики слід зарахувати дослідження німецьких учених, насамперед, Т. Фрінгса і створеної ним Лейпцизької школи. «Учені запропонували соціально-історичний підхід до мови і необхідність включення соціального аспекту в діалектологію». Варто згадати також оригінальні дослідження мовної ситуації і культури мови японської школи «мовного існування».

Не всі тенденції розвитку ідей соціолінгвістики можна вважати конструктивними. Наприклад, у 60–70-х роках XX ст. зацікавленість соціологічними проблемами мови зросла у зв'язку з деконструктивними тенденціями критики структурної лінгвістики. Такий критичний підхід у мовознавстві дозволив фіксувати позитивні тенденції в науці: дедалі більшого значення в сучасному суспільстві учені стали надавати мовній політиці. Водночас соціолінгвісти прагнуть подолати обмеженість іманентного підходу до мови і глибше проникнути в природу мови як суспільного явища. Отже, деконструкція в критиці структурної лінгвістики підштовхує соціолінгвістику до нових підходів й аналізу явищ взаємозв'язку мови і суспільства із сучасних позицій.

Нині соціолінгвістика активно розвивається, рясніє новими підходами і тенденціями. Проте основи методології не змінюються і є такими, як були запропоновані в першій третині XX ст.

Історія соціолінгвістичних ідей і концепцій

Для повного уявлення про соціолінгвістику потрібно звернутися до тієї проблематики, яку вивчають дослідники взаємозв'язку суспільства і мови. Іншими словами, ітиметься про соціолінгвістичні ідеї і концепції, що висуваються в межах різних напрямів лінгвістики.

Для впорядкування знань в обраному напрямі обмежимо коло можливих досліджень і назвемо основні рівні соціолінгвістики: *історія соціолінгвістики, методологія, галузева соціолінгвістика, емпірична (практична) соціолінгвістика.* Кожний рівень знань охоплює специфічні проблеми і шляхи їх розв'язання. Далі стисло визначимо діапазон проблем кожного рівня знань у соціолінгвістиці, не диференціюючи їхніх умовних меж.

Історія соціолінгвістики вивчає розвиток і вплив наукових напрямів, пов'язаних із проблематикою взаємозв'язку суспільства і мови. У мовознавстві така сфера знань визначається як «соціологічний напрям», який вивчає «сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, що трактують мову насамперед, як соціальне явище, як засіб спілкування людей, пов'язаний з їхнім суспільним становищем, сферою занять, освітою тощо».

В історії соціолінгвістики відомий напрям младограматиків (термін «младограматизм» запропонував Ф. Царнке), у межах якого мова розглядалася як соціальне явище – реакція на індивідуалістичний психологізм.

Младограматизм виник у 70-ті роки XIX ст. в Німеччині, представники якого запропонували розглядати явища мови не з погляду внутрішніх його закономірностей, а з позицій людини, яка говорить. При цьому младограматики були впевнені, що мовні явища слід вивчати як ті, які функціонують у системі. Подібні заяви посилювалися відчайдушним відстоюванням позитивістських тенденцій (ствердження необхідності практичних досліджень із застосуванням методів безпосереднього спостереження та індукції).

Серед прихильників ідей младограматизму М. С. Чемоданов назвав таких: А. Леськін, Р. Остхоф, Д. Бругман, Б. Дельбрюк, Р. Пауль, А. Фік, А. Бецценбергер, Р. Коллінз, Ф. Бехтель, І. Шмідт, В. Шульце, С. Буті, Д. Вернер.

Основними теоретичними положеннями младограматиків традиційно вважаються:

- у дослідженнях основним методом має бути історизм або аналіз явищ мови;
- мова є індивідуально-психологічним явищем;
- «поняття, що виражаються мовою, виникають у надрах душі індивіда»;
- психічне життя людей однакове, що їм дає змогу спілкуватися за допомогою мови;

- звуки мови продуцента (що говорить, пише) викликають у душі реципієнта (що слухає, читає) однакові уявлення про світ;
- мову слід уважати суспільним явищем;
- всі зміни в мові регулярні і здійснюються із звуками;
- мовні зміни підкоряються принципу аналогії;
- звукові зміни не мають винятків, здійснюються в послідовності, яку не можна порушити нічим;
- при зіткненні двох і більше мовних закономірностей можуть відбуватися зміни;
- мовна діяльність не відтворює готових форм;
- у процесі мовної діяльності створюються нові форми, що спираються на аналогію;
- кожен продуцент має відхилення від сталих норм виробництва мови; такі відхилення називаються індивідуальними і пояснюються психологією індивіда;
- із часом згадані індивідуально-психологічні зміни в мові ведуть до функціонування спільної мови.

Заслугою младограматиків М. С. Чемоданов вважає виокремлення фонетики як самостійного розділу мовознавства. Під час вивчення граматики прихильники ідей младограматичного напряму в лінгвістиці ввели поняття флексії, уточнили поняття кореня. Із появою ідей младограматиків дослідники почали ставитися до етимології (етимологія – наука про походження слів мови, яка відновлює історію слів: як вони виникли у мові, джерело та зміну їхнього значення) як до серйозної і самостійної науки.

На думку М. С. Чемоданова, у младограматизмі:

- не пояснювалася природа мови;
- не мотивувався зв'язок мови із суспільством;
- не пояснювалися історичні зміни в мові;
- не враховувалися ті факти змін у фонетиці, які детермінувалися соціальними змінами;
- не бралася до уваги системність мовних явищ.

Попри теоретичні недоліки, младограматики ввійшли до історії як перші науковці, які організували дослідження в межах єдиного соціологічного напряму лінгвістики.

В історії розвитку ідей соціолінгвістики помітним, на наш погляд, явищем слід вважати появу критики ідей младограматизму в новому на той час напрямі – естетичному ідеалізмі.

Названий науковий напрям сформувався на початку XX ст. Як відзначає В. П. Мурат, в основу ідей естетичного ідеалізму були покладені такі положення Д. Фосслера:

- слід шукати початкові причинові зв'язки між явищами в мові;
- мова розглядається як результат духовної діяльності людини;
- мову не можна відокремлювати від духовної й інтелектуальної історії народу;
- мова цілісна і взаємопов'язана: її не можна розчленовувати на фонетику і граматику;
- єдине втілення мови – це мова індивіда;
- мова індивіда трактується як духовна творчість особи;
- мова розглядається як засіб висловлення, а не засіб спілкування;
- загальна мовленнєва діяльність можлива лише завдяки загальній духовній схильності тих, хто говорить;
- історія мови – це історія культури;
- є безпосередній зв'язок між явищами мови й історичним періодом розвитку людства;
- мова пов'язана з релігією, наукою, поезією;
- функції мови вивчаються у зв'язку з її функціонуванням у різних мовних колективах;
- мова творчої особи розглядається як породження конкретної історичної епохи.

Серед захисників ідей К. Фосслера називають таких учених: Л. Шпітцер, Х. Хацфельд, Е. Лерх, Л. Ольшки, В. Клемперер.

У межах розвитку соціолінгвістичних ідей слід розглядати і концепцію мови як суспільного явища («марксистське мовознавство»), яка належить К. Марксу і Ф. Енгельсу.

На думку В. І. Кодухова, основними положеннями напряму є:

- мова і свідомість однаково давні;
- мова – практична свідомість;
- мова виникла через потребу спілкування з іншими людьми;
- мова існує тільки в суспільстві;
- думка і мова – тільки вияв реального життя;
- мова за своїм походженням відіграли вагому роль у формуванні людини як суспільної істоти в процесі суспільно-виробничої діяльності;
- мова виникла у процесі праці;

- мозок розвивається разом із практичною діяльністю і дає змогу розвиватися мові;
- спільність людей характеризується спільністю їхньої мови;
- характеристики змін мови детерміновані характеристиками змін суспільства;
- кожен народ має свою специфіку розвитку мови на кожному етапі розвитку;
- схрещування націй впливає на розвиток мови;
- мова відображає дійсність і залежить від неї;
- мова є засобом задоволення людських потреб;
- розвиток мови викликаний суспільними потребами.

Зважаючи на основні положення марксистського мовознавства, можна дійти однозначного висновку про те, що сучасна соціолінгвістика багато в чому зобов'язана позиціям К. Маркса і Ф. Енгельса. Крім того, ми схильні вважати історичним початком зародження соціолінгвістики не 20–30-ті роки XX ст., як пропонує О. Д. Швейцер, а 60–80-ті роки XIX ст. Саме цей період знаменується появою концепції функціонування мови в тісному зв'язку з історією і розвитком суспільства. Інша проблема полягає в тому, що ані К. Маркс, ані Ф. Енгельс не запропонували терміна «соціолінгвістика». Отже, за логікою роздумів істориків науки про соціологічну лінгвістику, вони не можуть бути визнані її засновниками.

За свідченнями О. Д. Швейцера, соціологічний напрям у мовознавстві найбільш відкрито заявляє про себе у Франції, спираючись на трактування мови як суспільного явища у працях Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, М. Бреаля. У відомій праці «Французька мова до і після революції», виданій 1894 р., П. Лафарг прямо пов'язує революційні зміни в суспільстві зі змінами в мові.

Французька соціолінгвістична школа була сформована в першій третині XX ст. М. Граммоном, Ж. Вандрієсом і М. Коеном – учнями А. Мейє, який усі зміни в мові пояснював тільки суспільними змінами. В основу різноманітності мов він поклав ідею їх змішування. Зміни значень слів дослідник пояснював їхнім уживанням різними соціальними прошарками.

У роботі «Мова. Лінгвістичний вступ до історії», що побачила світ 1937 р., Ж. Вандрієс не визнавав внутрішніх законів зміни мови. Автор вважав, що еволюція мови пояснюється ускладненням соціальних взаємин, а її розвиток повністю залежить від ролі праці в суспільних відносинах.

Ідеї марксизму в соціолінгвістиці захищає М. Коен, який 1956 р. в Парижі видав працю з красномовною і тенденційною назвою – «Для соціології мови» («Pour une sociologie du langage»). У своїй книжці автор вважав суспільство творцем мови. Система ж мови, на думку вченого, автономна і прямо залежить від розвитку суспільства. М. Коен вважає за доцільне досліджувати мову із соціологічного погляду і тому пропонував програму такого вивчення. Серед проблем, запропонованих для дослідження, у М. Коена знаходимо особливості використання мови різними соціальними групами. Автор вважав цікавим, із погляду соціолінгвістики, вивчати засвоєння мови дітьми і носіями суспільств інших держав. Увагу М. Коена привертають і проблеми білінгвізму (соціальномовна ситуація, сутність якої полягає у співіснуванні і взаємодії двох мов у межах одного мовного колективу), мовних контактів, мови міста і села.

У надрах французької соціолінгвістичної школи розвивалися ідеї напряму, що пізніше одержав назву «функціональна лінгвістика». Паралельно з останньою набуває популярності концепція структурної лінгвістики, за якою світ мови функціонально обумовлений необхідністю людського спілкування.

До захисників ідей функціональної лінгвістики Н. О. Слюсарева зараховано А. Мартіне. На думку Т. В. Булигіної та С. А. Крилова, А. Мартіне пояснює мовні зміни принципами економії або розв'язанням конфлікту «між потребами спілкування і природною інерцією людини».

До соціологічного напряму у лінгвістиці слід зарахувати і праці представників Женевської школи, які спираються на ідеї, запропоновані Ф. де Соссюром у відомому «Курсі загальної лінгвістики», виданому 1916 р., після смерті вченого, його учнями Ш. Баллі і А. Сеше.

За свідченням Н. О. Слюсаревої, представники Женевської школи соціологічного напряму в лінгвістиці вивчали «співвідношення індивідуального і соціального в мові та мовленні, зв'язок мови і мислення».

Заслугою глави Женевської школи Ф. де Соссюра традиційно вважають такі положення в соціолінгвістиці:

1) поняття «мова» і «мовлення» слід диференціювати;
2) лінгвістика – це частина нової науки семіології, яка має вивчати «життя знаків усередині суспільства» і повинна бути включена до соціальної психології.

У межах соціологічної лінгвістики потрібно розглянути і праці дослідників Лондонської школи.

На думку авторів сайту «Енциклопедія «Кругосвет», Лондонська лінгвістична школа вважається одним із напрямів структурної лінгвістики. Напрям сформувався в 1930-ті роки в Лондонському університеті, а розвиток ідей припав на 1950-ті роки. Засновником школи заведено вважати Дж. Ферса. Його ідейними соратниками називають У. Аллена, Р. Робінса, В. Хааса, Ф. Палмера, М. А. Д. Хеллідея.

Для соціолінгвістики пропозиції представників Лондонської школи були цінними тим, що останні вважали адекватне розуміння тексту можливим тільки за умови врахування впливу оточення членів комунікативного акту. Іншими словами, в основу аналізу мовленнєвих явищ було покладено такі поняття, як контекст, ситуація, ознаки учасників мовленнєвого акту, наслідки мовленнєвого акту.

Отже, Лондонська школа зміцнила в соціолінгвістиці ідею взаємозв'язку мови і соціуму.

Достатньо близькими до ідей Лондонської школи соціолінгвістики слід вважати пропозиції прихильників Празького лінгвістичного гуртка (школи). Як повідомляють автори сайту «Російська фонетика» Г. Є. Кедрова, Є. Б. Омельянова, А. М. Єгоров, Празька лінгвістична школа була утворена 1926 р., а організаційно розпалася на початку 50-х років. У роботі гуртка брали активну участь чеські (У. Матезіус, Б. Трнка та ін.) і російські (Р. О. Якобсон, Н. С. Трубецькой, С. О. Карцевський) вчені.

Празька лінгвістична школа запропонувала концепцію системної організації мови. Аналіз мовної еволюції пропонувався з урахуванням діахронного і синхронного аспектів.

Однією з істотних пропозицій Празької лінгвістичної школи вважається ідея В. Матезіуса про те, що функціональний синтаксис передбачає «вивчення засобів і способів об'єднання слів у пропозицію в межах певної ситуації мовленнєвого спілкування (комунікативної ситуації)». Наприклад, актуальне розчленовування пропозиції повинно бути спрямованим на з'ясування способу його введення до наочного контексту, що дав «життя» пропозиції.

Великий внесок у розвиток соціолінгвістики зробив Едвард Сепір – американський дослідник, ідеї якого традиційно зараховуються до структуралізму. Він комплексно вивчав проблеми мов і культур індіанських народів, взаємозв'язок мови і культури, роль мови в соціальному світі. При цьому дослідник враховував вплив соціального світу на життя мовного колективу.

Із соціолінгвістичними ідеями пов'язані пропозиції школи «мовного існування», що зародилася в Японії в 1940-х роках. Як зауважують автори сайту «Енциклопедія «Кругосвет», теоретичною основою школи стала концепція М. Токиеда, викладена в книжці «Основи японського мовознавства» (1941). Послідовниками школи мовного існування стали М. Нісио, Е. Івабуті, Т. Сибата та інші, які у своїх дослідженнях чимало уваги приділили вивченню психологічних передумов мовних актів і їхнього соціального контексту. У межах школи мовного існування з початку 1950-х років було запропоновано дослідження соціального функціонування сучасної японської мови. Т. Сибата, наприклад, розробив спеціальну методику «вивчення мови за 24 години». Дослідник, на думку Т. Сибата, за 24 години повинен зафіксувати всю мовленнєву діяльність спеціально відібраного випробовуваного у різних соціальних ситуаціях. Останній розглядається дослідником як «типовий представник» тієї або іншої соціальної і вікової групи.

Як відзначено в «Енциклопедії «Кругосвет», окрім запропонованого методу досліджень у соціолінгвістиці, Т. Сибата організовував і проводив масові обстеження багатьох інформантів, вивчаючи функціонування літературної мови, діалектів і проміжних утворень («напівдіалектів»), вживання тих чи інших форм ввічливості в певних ситуаціях тощо; ці обстеження повторювали з тими ж випробовуваними через декілька десятиліть, що дозволило одержати дані про динаміку мовних і мовленнєвих змін. Цікавим для розвитку ідей соціолінгвістики слід вважати те, що в результаті експериментів і соціологічних за своєю суттю опитувань Т. Сибата одержано дані, часто «відсутні для інших мов: про середню кількість слів, вимовлених у день людьми різного віку і становища, про середню довжину речення в тексті певного жанру, про час, що витрачається японцями на читання, лист, говір і слухання тощо».

Достатньо цікавим, на наш погляд, є підхід до соціолінгвістичної проблематики, запропонований Л. Віттгенштейном. Автор вважав, що в мові існують певні правила («мовна гра»), відповідно до яких той, хто говорить, і той, хто слухає, здійснюють спілкування. Отож, логік і філософ звертає увагу на рольовий і функціональний аспект мови як засіб спілкування, що, природно, нині розглядається і в соціолінгвістиці, і в межах психолінгвістики.

Для соціолінгвістики важливими є ідеї М. Ломоносова, який запропонував важку для сприйняття тогочасну російську мову реформувати,

наблизивши її до живої розмовної мови. Такий підхід, звісно, бентежив академічних учених, що походили переважно з німецькомовного середовища. Як повідомляє російськомовний сайт rulex.ru, «Ломоносов у сфері російської поезії є, головно, суто формальним реформатором». Серед важливих для соціолінгвістики книжок ученого можна виокремити такі: «Російська граматика» (1755–1757), «Міркування про користь книг церковних у російській мові» (1757) і «Лист про правила російського вірша», або «Міркування про нашу версифікацію» (1739).

Хоча в староруській писемності існувала відчутна відмінність між мовою літературною, мовою «книги» та розмовною мовою, вплив народу з його «живою і нелітературною нормою» на формування «нової» мови відчувався задовго до допитливого розуму М. Ломоносова. Іншими словами, із соціолінгвістичного погляду, дослідник запропонував «узаконити» позитивний вплив соціуму на формування норм літературної мови.

До всього сказаного, М. Ломоносов, уважно вивчивши говірки прикордонних російських регіонів, з'ясував, що норми літературної російської мови змінюються під впливом польської мови. У мову внесли свої зміни і латинізми, що походять від церковнослов'янської мови священних писань і службових книг. Суттєво вплинули на формування російської мови німецькі, голландські та шведські слова. Роль М. Ломоносова в розвитку ідей соціолінгвістики автори сайту rulex.ru визначають так: «Ломоносов із властивою йому геніальністю зумів розібратися в купі абсолютно сирих, необроблених матеріалів; помітивши головні елементи, він виділив їх із хаотичної суміші і поставив у ті досить чіткі взаємини, якими користується наша літературна мова. Його «Російська граматика» вперше проводить чітку межу між російською і церковнослов'янською мовами, між мовою розмовною і «славенщиною»; мові церковнослов'янській, мові «церковних книг» уперше протиставляється мова російська, «цивільна», живий говір народу, або, як висловлюється М. Ломоносов, «проста російська мова», «слова простонародні», «звичайні російські».

Роль діалектів у взаєминах «соціум – мова» М. Ломоносов визначає під час вивчення живої російської мови. Різноманітність російських говірок він зводить до трьох груп «діалектів»:

1) московський;
2) північний, або поморський (рідний для Ломоносова);
3) український, або малоруський.

Ступінь впливу на розвиток російської мови з боку церковно-слов'янської дав змогу М. Ломоносову вичленувати певний склад, або «штиль». Серед штилів учений бачить три відтінки: «високий», «середній» і «низький».

Отже, М. В. Ломоносов запропонував ідеї, дуже близькі до соціолінгвістичних і, на наш погляд, зумовив своїми дослідженнями в мові появу повноцінного об'єкта і предметів для нової науки.

Про соціальні функції мови писав відомий російський мовознавець І. Бодуен де Куртене, якого по праву називають главою Петербурзької лінгвістичної школи. Зрозуміло, чому мовознавці вважають ученого засновником лінгвістичної школи. На наш погляд, соціологи могли б вважати І. О. Бодуена де Куртене і соціологічно орієнтованим мовознавцем. Адже дослідник був упевнений у тому, що «підставою для мовознавства має слугувати не тільки індивідуальна психологія, але й соціологія».

І. О. Бодуен де Куртене дотримувався думки про те, що свідоме втручання людини в мову відбувається постійно. Як приклад автор називав постійні спроби з боку людини нормувати літературні мови, формувати таємні мови й арго, створювати штучні мови на зразок есперанто.

Достатньо вагомий, на наше переконання, внесок у розвиток ідей і методологічної бази соціолінгвістики зробив Л. В. Щерба. Відомі його праці, у яких дослідник визначав у мові певні соціальні аспекти. Серед таких творів слід назвати (подаємо мовою оригіналу): «Языковая система и речевая деятельность», «К вопросу о двуязычии», «Очередные проблемы языкознания».

По праву Л. В. Щербу вважають ученим, що «зробив великий внесок у розвиток психолінгвістики», проте в тій же мірі подібне зауваження може стосуватися і його заслуг перед соціолінгвістикою. Наведемо основні соціолінгвістичні ідеї Л. В. Щерби.

Мовознавець Л. В. Щерба був упевнений у тому, що мову потрібно вважати «функцією соціальних угруповань». При цьому важливо враховувати, що існує як мінімум два крайні випадки: «або соціальні групи, що лежать в основі двомовності, взаємно одна одну виключають, або вони тією чи іншою мірою одна одну покривають». Отже, Л. В. Щерба диференціює явище двомовності на двомовність чисту (дві мови засвоюються незалежно) і змішану (друга мова засвоюється через першу і «прив'язується» до неї).

У соціолінгвістиці не враховувався, на наш погляд, ще один аспект, про який писав Л. В. Щерба. Він повідомляє, що порівняння мов для двомовних носіїв має дуже «велике значення» з двох причин:

1) «порівнюючи різні форми висловлення, ми відокремлюємо думку від знаку, який її виражає, і цієї думки»;
2) «мови відображають світогляд тієї або іншої соціальної групи, тобто систему понять, що її характеризує».

Внесок Л. В. Щерби в розвиток ідей соціолінгвістики, на наше глибоке переконання, гідно ще не оцінено. Проте завдання майбутніх дослідників полягає в тому, щоб зробити соціолінгвістичне відкриття ідей Лева Володимировича.

Одним із перших радянських соціолінгвістів в електронній енциклопедії «Вікіпедія» заслужено названо Є. Д. Поливанова. Дослідник свого часу (20–30-ті роки XX ст.) переконливо говорив, що повинен з'явитися новий «відділ» у лінгвістиці – соціологічне мовознавство, «яке зіллє в струнке прагматичне ціле конкретні факти мовної еволюції з еволюцією (тобто історією) суспільних форм і конкретних суспільних організмів». У статті «Фонетика інтелігентської мови» Є. Д. Поливанов заявляє про те, що вплив соціуму на мовні явища не вивчений навіть тими, хто наполягає на соціальному їхньому походженні. Разом із тим, учений попереджав про недоцільне захоплення вивченням у мові тільки соціальних чинників. Наприклад, у праці «Про фонетичні ознаки соціально-групових діалектів і, зокрема, російської стандартної мови» Є. Д. Поливанов резюмував: соціальні чинники не можуть змінювати природу мови. В основі міркувань дослідника була закладена продуктивна ідея про вплив соціальних чинників і розвитку суспільства на еволюційні зміни в мові. У статті «Де лежать причини мовної еволюції?» лінгвіст доходить висновку про те, що «соціальний субстрат», або контингент носіїв мови вразливий до впливу з боку політико-економічного устрою суспільства, зміни в якому тягнуть за собою зміни і в мові. Відчайдушно підтримуючи нову – більшовицьку, радянську – владу в країні, Є. Д. Поливанов вважав цілком доцільною штучну зміну мов і складав алфавіт якутської, азербайджанської й узбецької мов.

Слід зауважити, що в теорію соціальних груп у галузі соціології Є. Д. Поливанов зробив свій внесок, декларуючи явище угруповання соціальних спільнот, яке залежить від групування їхніх мов. На думку дослідника, до впливу з боку соціальних груп найбільш схильні такі

рівні структури мови, як фонетика, лексика, фразеологія, морфологія і синтаксис. Велика заслуга Є. Д. Поливанова в соціолінгвістиці полягає в тому, що він запропонував вивчати вплив різних соціальних середовищ і груп на формування різних діалектів. Результат згаданого впливу вчений назвав «соціальними діалектами», або «соціально-груповими діалектами». Як твердять автори сайту, присвяченого творчості Є. Д. Поливанова, у статтях «Про фонетичні ознаки соціально-групових діалектів і, зокрема, російської стандартної мови» і «Фонетика інтелігентської мови» автор декларує два висновки, істотні для соціолінгвістичних досліджень:

1) слід виокремити «конкретні риси, які відрізняють мову інтелігенції від мови інших суспільних груп»;
2) необхідно порушити питання «про критерії розмежування соціальних різновидів однієї і тієї ж мови».

Новаторською для 30-х років XX ст. виступає декларація Є. Д. Поливанова у статті «І математика може бути корисною» про необхідність використання в мовознавстві, під час вивчення соціально-діалектологічних явищ досягнень математичної статистики. Проте автор застерігав, що «не можна обмежуватися однією статистикою в характеристиці носіїв цієї мовної межі, необхідний облік соціальної зовнішності цих носіїв, їхньої «ваги» в колективі, що вивчається».

Неоднозначною, за оцінками сучасників, стала яфетична теорія (яфетидологія, або марризм) академіка Н. Я. Марра. Як вважають автори електронної енциклопедії «Вікіпедія», у названій теорії, або «новому вченні про мову», запропоновано новий погляд на проблеми походження, історії і «класової суті» мови, яка «від кінця 1920-х років і до 1950-го мала державну підтримку в СРСР; спиралася на величезну кількість довільних і недоказових тверджень і належить до псевдонауки». Проте ми вважаємо, що саме в названій теорії автор досить часто звертався до положень соціології, що дає підставу зараховувати ідеї дослідника до соціолінгвістичних.

Теорія Н. Я. Марра, як зазначає О. О. Леонтьєв, стосувалася таких сфер мовознавства:

- яфетичні мови;
- семантичні зміни;
- зміна мови;
- походження мови;
- класова суть мови.

У сфері вивчення яфетичних (термін Н. Я. Марра) мов дослідник вважав основним рушійним чинником соціальні причини. На його глибоке переконання, класова структура суспільства стимулювала розвиток мов у всьому світі. Наявність схожих між собою яфетичних елементів у різних мовах світу Н. Я. Марр пояснював міграцією народів, що зближує його ідеї з пасіонарною теорією Л. М. Гумільова. До того ж саме названа ідея Н. Я. Марра може розглядатися як віддзеркалення соціолінгвістичних тенденцій у критикованих досі працях ученого. Автор нового вчення про мову вважав, що соціальна диференціація стала причиною розподілу мов, наприклад, латинської мови на літературну мову і вульгату; іспанської – на літературну і мову басків; вірменської – на літературну мову соціальної еліти і яфетичну мову.

У положеннях своєї теорії Н. Я. Марр стверджував, що вона має класову природу і виступає як надбудова над соціально-економічними взаєминами. Дослідник був упевнений у тому, що стадіями розвитку мови слід вважати ті, які запропонував свого часу теоретик соціалізму К. Маркс, а саме: мова докласового суспільства, мова рабовласницького ладу, мова феодалізму, мова капіталізму. Особливим етапом розвитку мови академік Н. Я. Марр вважав період мови комуністичного суспільства.

Інший вектор соціолінгвістичної істинності може розглядатися у зв'язку з положеннями, які висунув академік Н. Я. Марр щодо проблеми походження мови. Відомий російський психолінгвіст О. О. Леонтьєв – автор статті в «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» (1990), присвяченої «новому вченню про мову» Н. Я. Марра, – вважає, що останній помилявся, наполягаючи на положенні про те, що «мова з'явилася від «трудових вигуків» унаслідок «звукової революції» і пов'язана з початком трудової діяльності людини». Критикує і положення про те, що всі слова всіх мов мають спільне походження (моногенез), а саме від «чотирьох елементів» – початкових трудових вигуків САЛ, БЕР, ЙОН і РОШ. Н. Я. Марр вважав можливим походження будь-якого слова від одного, двох або всіх названих чотирьох елементів. Довести лінгвістичну правильність ідей про чотири елементи і нині надто складно, як, утім, і спростувати істинність висунутого Н. Я. Марром твердження. Щодо соціолінгвістичних досліджень цікавим є те, що академік Н. Я. Марр впритул підійшов ще на початку XX ст. (перші його роботи, присвячені новому вченню про мову, припадають на 1900–1910 рр.) до соціального аспекту в мові, або до соціолінгвістичного аспекту аналізу. Дотепер більшість

лінгвістів критично ставиться до нового вчення про мову. Безперечно, незважаючи на можливі відхилення від істини (хоча тут слід було б говорити не «від істини», а «від існуючої нині теоретико-методологічної бази матеріалізму й еволюціонізму»), Н. Я. Марр наблизився до соціолінгвістичного методологічного підходу дослідників XXI ст.

У межах нового вчення щодо змін у мові Н. Я. Марр стверджував, що, розвиваючись, мови схрещувалися. При цьому основою походження всіх мов була грузинська мова з картвельської мовної сім'ї.

Цікавою є думка Н. Я. Марра про «соціальний вибух», який може перетворювати мову. Дійсно, такі соціальні вибухи, як, наприклад, революційні події у Франції 1789–1793 рр., більшовицький переворот 1917 р. в Російській імперії, трагічні події 11 вересня 2001 р. в США здійснили жахливий за масштабами вплив на соціуми як Франції, Росії, США, так і всього світу. Подібні соціальні катаклізми повинні (!), на думку Н. Я. Марра, бути визначальним чинником глобальної трансформації в мові (мовах), проте під час вищезазначених подій глобальних трансформацій у мові (мовах) не відбулося. Останні зберегли свою структуру підсистеми (фонетичну, лексичну, морфологічну, синтаксичну, стилістичну). Французька мова (як і російська, американська, англійська) не змінилася. Лінгвісти і соціолінгвісти зафіксували лише нововведення лексичного і фразеологічного характеру. У межах соціолінгвістичного бачення, важливим у пропозиції академіка Н. Я. Марра є те, що вчений хоч і гіперболізував, але точно вичленував тенденцію впливу соціуму і соціальних трансформацій («соціального вибуху» – у термінології Н. Я. Марра) на мову, її систему і підсистеми. Тому варто зарахувати Н. Я. Марра до тих дослідників, які заклали початок соціолінгвістики. Причому академік це зробив раніше (у 1990–1910 рр.) від того часу (20–30-ті рр. XX ст.), на який вказують соціолінгвіст О. Д. Швейцер і психолінгвіст та психолог О. О. Леонтьєв.

У процесі вивчення семантичних змін у мові Н. Я. Марр наполягав на тому, що перенесення значень слів в історії мови було обумовлене чинниками розвитку суспільства. «Марр робив висновок, що в кожній мові назва собаки повинна переноситися на оленя, а потім на коня, тому що вони (нібито) змінювали один одного як основні їздові тварини». Концептуально дослідник виявився близьким до істини. Дійсно, перенесення значення найменувань явищ побуту з пасивно використовуваних на ті, що активно вживаються, фіксується на кожному етапі розвитку мови.

Згаданий процес цікавить, передусім соціолінгвістів. Отже, зазначена пропозиція Н. Я. Марра має соціолінгвістичний характер і претендує на внесення його до історії розвитку соціолінгвістичної думки.

Про заслуги Н. Я. Марра, незважаючи на жорстку критику, свідчать і О. Д. Швейцер, і О. О. Леонтьєв, зауважуючи, що в працях дослідника «висловлені думки про важливість синхронного вивчення мови, лінгвістичної типології, соціолінгвістики, низка правильних конкретних спостережень, які дуже складно виокремити з абсолютно незадовільного, з наукового погляду, контексту».

Соціолінгвістика в Україні розвивається ще не так активно, як у країнах Європи. Як зазначає С. Яременко, соціолінгвістичний підхід, зокрема до проблем українознавства, обгрунтував П. П. Кононенко. На думку іншого українського дослідника Г. М. Яворської, в українській лінгвістиці вже давно виникла проблема дослідження «людського чинника», або «людської перспективи», у процесах мовного функціонування. Г. М. Яременко відзначає, що нині мовні та культурні питання ототожнюються і спрощуються. Відбувається майже непомітний процес переходу «білінгвізму» в «бікультурність». Домінування російської мови над українською в нашій країні призводить, на думку дослідника, до соціально- і політико-економічного домінування над українським населенням. Таку позицію підтримують й інші дослідники та громадські діячі.

Проблеми опису мовної ситуації під впливом політичних подій і процесів розглядали В. М. Бріцин і Н. П. Шумарова. Про проблеми нормативної практики повідомляють С. Я. Єрмоленко та О. Д. Пономарів. Про міжмовні кодові перемикання пише Н. Шовгун. Про мультилінгвальну ситуацію і типи мовної поведінки повідомляє Н. Н. Бикова. У праці авторки розглядаються типи мовної поведінки представників різних національностей, що проживають у селищі Старі Трояни Одеської області. Н. Н. Бикова провела аналіз історичних, соціально-економічних, політичних й етнокультурних чинників, які сприяли формуванню екзоглосної незбалансованої мовної ситуації. Окрім вказаного, у праці вивчено характер «контакту болгарської, гагаузької, російської й української мов на території населеного пункту, проаналізовано мовні та немовні чинники, що впливають на вибір мови в ситуації багатомовності». У процесі свого дослідження автор доходить висновку, що основними детермінантами, які впливають на формування типів мовної поведінки мультилінгвів, є «національність і соціодемографічні характеристики комунікантів (вік,

соціальний статус і рівень освіти)». На думку дослідниці, для населених пунктів України характерними типами мовленнєвої поведінки на відміну від мовного перемикання є неусвідомлені механізми (на жаль, авторка не описує їх). Проте вона вказує, що мовне перемикання – це реакція «індивіда на зміну параметрів конкретного комунікативного акту». Н. Н. Бикова відзначає, що мовне перемикання виникає в тому випадку, коли «комунікант у своїй промові використовує дві або більше структурні одиниці іншої мови, зберігаючи при цьому граматичні норми цієї мови».

Дослідник Б. М. Ажнюк звертає увагу у своїх працях на соціолінгвістичний підхід до вивчення мовної ситуації в діаспорі. Автор досліджує «еволюційні процеси в етнолінгвістичній свідомості емігрантів і їхніх нащадків у країнах поселення, проблеми мови й національної ідентичності, особливості мовної поведінки і мовної свідомості українців діаспори». Б. М. Ажнюк пропонує соціолінгвістичний прогноз розвитку мовної ситуації в українській діаспорі та подальших взаємин мовної практики українців зарубіжжя з нормами етнічного материка.

Цікаві соціолінгвістичні вивчення О. Д. Пономарева, який, на думку Н. П. Шумарової, є автором нового проекту правопису української мови. Крім того, він є членом Української національної комісії з питань правопису, а також членом науково-експертної ради з контролю за дотриманням норм української літературної мови при Кабінеті Міністрів України. Така участь у представницьких державних органах дає вченому можливість штучно (по-волюнтаристському) регулювати вплив соціуму на мову. Висновок ґрунтується на свідченні Н. П. Шумарової: «Олександр Данилович відстоює право повернути українській мові той вигляд, те обличчя, яке було проявлене і сформоване Правописом 1927 року, природно, без бездумного копіювання його негативних моментів і з урахуванням процесу розвитку мови за 80–90-ті роки».

У будь-якому випадку наукову діяльність О. Д. Пономарева слід розглядати з погляду соціолінгвістичного, оскільки вона дозволяє аналізувати взаємовплив системи мови і діяльності соціальних груп.

Із соціолінгвістичного погляду розглядає проблеми впливу вікових особливостей на вживання мовних норм німецької мови Е. Ш. Ісаєв. Свою дисертацію автор присвятив вивченню питання мовної варіативності в умовах функціонування мови в природному мовленні. У праці дослідник описує вивчення характеру взаємозв'язків «варіантів мовної структури (варіантів реалізацій сегментного складу німецької мови) з елементами

соціальної структури (соціальної групи німецьких старшокласників)». У результаті дослідження Е. Д. Ісаєв встановив, що зміна голосних у вимові старшокласників Німеччини відбувалася за такими ознаками: «довгота/стисліcть; зсув за ступенем підйому язика (високий, середній і низький підйом); зміна за ознакою ряду (передній, середній і задній ряд); лабіалізація/делабіалізація; дифтонгізація/монофтонгізація; повне випадіння (елізія) голосного».

Цікавим для соціолінгвістики слід вважати визначення Е. Д. Ісаєвим індексів реалізації кожної фонологічної змінної та її варіантів. Згадані індекси дослідник фіксував у трьох ситуаціях спілкування. Саме згадані три ситуації дозволили Е. Д. Ісаєву вивести змінні правила реалізації фонологічних змінних і їхніх варіантів у соціолекті старшокласників, що розглядаються як норма вимови в цьому соціолекті. Автор відзначав, що найбільш варіативними є ситуації неофіційного спілкування, в ході яких яскраво виявляються екстралінгвістичні чинники, як-от: «зниження уваги до власної мови, високий темп мови, прагнення до економії мовних зусиль». Відзначаючи факт варіацій і на рівні приголосних звуків, Е. Д. Ісаєв повідомляв, що найголовнішими особливостями реалізації приголосних виступають «зміни за місцем утворення перешкоди і за способом утворення шуму». Також дослідник фіксує випадання приголосних і перехід дзвінких у глухі, втрату придиху у глухих звуків. Саме вказані мовні зміни, детерміновані ситуацією спілкування (соціальними чинниками), дали змогу Е. Д. Ісаєву об'єднати їх за двома параметрами: 1) позиція у слові та 2) ступінь офіційності ситуації.

Підбиваючи підсумок дослідження, Е. Д. Ісаєв резюмував: мовні ситуації, які вплинули на фонетичну характеристику висловів, слід розглядати як соціологічно обумовлені. Автор упевнений у тому, що «мовець налаштовувався на ті або інші умови спілкування і, відповідно до цього, інтуїтивно використовував такі засоби висловлення, які найбільше відповідали цим умовам». Загальний висновок дисертаційного дослідження Е. Д. Ісаєва цілком відповідає твердженню про те, що соціолінгвістичний аналіз на фонетико-фонологічному рівні можливий і результативний. Крім того, застосування стратифікаційного методу в соціолінгвістиці передбачає глибоке, на нашу думку, вивчення мовної поведінки носія мови не тільки в соціолінгвістиці, але й у психолінгвістиці.

На жаль, в українській соціолінгвістиці, за нашими спостереженнями, дослідники більше зосереджені на проблемах багато- і двомовності, мов-

них контактів, культури мови і мовної політики. Серед українських соціолінгвістів і мовознавців, що досліджують названі питання, слід назвати В. В. Акуленко, А. М. Архангельську, Ю. О. Жлуктенка, М. О. Олікову, В. М. Русанівського, О. Є. Семенец, С. В. Семчинського, К. М. Тищенко, О. Б. Ткаченко.

Серед сучасних дослідників, котрі вивчають ці проблеми, можемо назвати О. Данилевську, Л. Савіцьку, В. Труб, В. Радчук, О. Зарецького, О. Руду, О. О. Селіванову.

На думку Е. Ісаєва, процес становлення соціолінгвістики слід розглядати в річищі переходу від простої фіксації окремих мовних особливостей до соціопсихологічного обґрунтування своєрідності вияву мовленнєвої поведінки в межах окремої соціальної групи. Автор відзначає, що сучасний етап розвитку соціолінгвістики характеризується прагненням до комплексного аналізу як стратифікаційних, так і ситуативних елементів, які впливають на виникнення мовних варіантів. До того ж, як стверджував Е. Ісаєв, соціолінгвістичне вимірювання спрямоване на виявлення значущих величин на різних рівнях мови в мовленні представників різних соціальних структур з урахуванням конкретної ситуації спілкування. Узагальнюючи аналіз Е. Ісаєва варто зарахувати його дослідження до нового напряму в соціолінгвістиці – соціофонетики.

Отож, історія соціолінгвістичних ідей і концепцій, що існують уже понад століття в думках дослідників, дозволяє зробити такі висновки:

1) соціолінгвістика як окрема наука зародилася на початку XX ст. (не у 20–30-х роках, як вважалося досі, а в 1900–1910-х, починаючи із праць Н. Я. Марра);
2) провідними проблемами, які вивчає соціолінгвістика, слід вважати не тільки пошук принципів і закономірностей взаємовпливу мови і суспільства, але й питання походження мови, залежності її розвитку від особливостей історичного етапу формування суспільства;
3) учені незалежних держав, що розвиваються, схильні досліджувати актуальні проблеми взаємозв'язку мови і суспільства (наприклад, особливості впливу політичної кон'юнктури на розвиток мовних норм і становлення літературної мови);
4) до того ж, саме дослідники новоутворених демократичних суспільств виявляють прагнення до участі в розвитку нових напрямів соціолінгвістики (наприклад, соціофонетика, соціопсихолінгвістика, етносоціопсихолінгвістика, психосоціопоетика).

Огляд змісту праць, присвячених соціолінгвістичним ідеям у соціальних комунікаціях, свідчить про те, що неможливо об'єктивно досліджувати проблеми останньої галузі без урахування досягнень соціальної лінгвістики.

2.5. Соціальні комунікації і соціолінгвістика

Окремо слід розглянути взаємозв'язок двох актуальних, сучасних міждисциплінних сфер знань: соціолінгвістики і соціальних комунікацій. Із цією метою далі ми висловимо суб'єктивну думку, що склалася після багаторічних досліджень у названих сферах.

Передусім, слід визначитися з різними можливими підходами до розгляду взаємозв'язку соціальних комунікацій і соціолінгвістики. Пропонуємо диференціювати такі підходи на три групи:

1) соціальні комунікації і соціолінгвістика як незалежні одна від одної сфери знань;
2) соціальні комунікації як галузь знань, що бере початок від соціолінгвістики;
3) соціальні комунікації як сфера знань, що дає початок соціолінгвістиці;
4) соціальні комунікації і соціолінгвістика як галузі знань, що взаємно доповнюють одна одну.

Розглянемо кожний із можливих підходів.

Перший підхід передбачає аналіз соціальних комунікацій і соціолінгвістики як незалежних одна від одної сфер знань.

За визначенням, соціальні комунікації не можуть розглядатися окремо й незалежно від соціолінгвістики з таких причин:

- оскільки соціальні комунікації (або комтеку) ми розуміємо як галузь знань, яка вивчає організаційно впорядковану систему документів, їхні масиви та інформаційні технології, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів за безпосередньої участі членів комунікативного процесу, то, зрозуміло, комунікація здійснюється переважно за допомогою мови як системи знаків, яка безпосередньо реалізується в мовленнєвій діяльності; звідси випливає, що:
  - комунікація взагалі неможлива поза соціумом;
  - комунікація здійснюється за допомогою знаків (зокрема мови);

– використання знаків мови та їхніх значень також неможливе поза соціумом;

• оскільки соціум вивчає і соціологія, і лінгвістика, ми об'єктивно повинні звертатися до досягнень обох галузей науки.

Отже, недоцільність першого підходу очевидна.

Другий підхід передбачає аналіз соціальних комунікацій (комтеки) як сфери знань, що бере початок від соціолінгвістики.

Ми не можемо погодитися з таким аналізом, тому що:

– комтека не може використовувати тільки дані соціолінгвістики, оскільки сама соціолінгвістика – дисципліна суміжна, або така, яка є синтезом досягнень соціології і лінгвістики;

– комтека застосовує у своїх теоріях поняття і терміни не тільки соціолінгвістики, але й ті, які стосуються лише соціології (наприклад, поняття «соціальна дія», «соціальна група», «клас», «соціальний інститут», «соціальна диференціація» тощо).

Зважаючи на вказане, ми не підтримуємо другого підходу, відповідно до якого соціальні комунікації (комтека) як сфера знань беруть початок від соціолінгвістики.

Згідно з *третім підходом*, комтека (соціальні комунікації) як сфера знань дає початок соціолінгвістиці. Вважаємо, що це твердження також є недоцільним через такі причини:

– комтека не виступає як стартова сфера знань, оскільки, за визначенням, є системою, яка поєднує досягнення щонайменше десятка наукових дисциплін (соціології, лінгвістики, політології, журналістики, історії, етнології, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, етносоціопсихолінгвістики);

– соціальні комунікації (комтека) базуються на досягненнях соціолінгвістики, а отже, не можуть бути її джерелом.

Двох аргументів достатньо для того, щоб не погодитися з основною тезою третього підходу.

Нам близький *четвертий підхід*: соціальні комунікації (комтека) і соціолінгвістика як сфери знань взаємно доповнюють одна одну.

2.6. Двомовність як проблема соціолінгвістичного аналізу: теоретичні підходи та їх критика

У процесі аналізу експериментальних даних, одержаних під час тестових дослідів і виконання психолінгвістичних, лінгвістичних і психологічних завдань випробовуваними, ми взяли за основу положення соціолінгвістики, суть яких інтерпретуємо так:

1. За прикладом У. Уайтлі, Р. Белла ми приймаємо для двомовного індивіда терміни «первинна мова» і «допоміжна мова». Як «первинна мова» (ПМ) розуміється та мова білінгва, засвоєна ним першою щодо мови, яку двомовний індивід засвоїв після первинної. Інакше кажучи, первинною мовою носія двох мов ми вважатимемо основну мову спілкування. Ту мову, яка не виступає основною для цього білінгва, ми назвемо, услід за У. Уайтлі і Р. Беллом, допоміжною мовою (ДМ). Так, для жителів України, що використовують у повсякденній практиці українську мову, останню в прийнятій нами термінології називатимемо ПМ (первинною мовою). Ту мову, яку згаданий нами носій мови використовує при нагоді (наприклад, російську), назвемо ДМ (допоміжною мовою). Необхідно відзначити, що ролі первинної й допоміжної мов взаємозамінні, якщо для жителя України, наприклад, російська мова є основним засобом спілкування.

2. Враховуючи положення, висловлені Р. Беллом (1980) і які стосуються розгляду «двомовного індивіда» (термін Р. Белла), вважаємо доцільним прийняти думку автора з деякими доповненнями й уточненнями. Як свого часу Р. Белл, ми розглядаємо білінгвізм як явище, що складається з трьох основних компонентів: 1) власне білінгвізм, при якому носій двох мов однаково володіє первинною і допоміжною мовами, не змішуючи їх у мовленні; 2) диглосія, або однакове володіння двома мовами, одна з яких, за Ч. Фергюсоном (1959), має офіційний «високий» статус, а інша – офіційний «низький» статус; 3) власне білінгвізм і диглосія, при яких однакове знання двох мов (власне білінгвізм) «є» сусідами з конвенціональним характером пріоритету однієї з двох мов, що має «високий» статус. При цьому обов'язковою в нашому дослідженні ми визнали позицію низки дослідників: Ю. Вейнраха, С. Ервін і Ч. Осгуда, Р. Белла, які стверджують факт функціонування координативного білінгвізму (перемикання мовних кодів) і змішаного

білінгвізму (змішування мовних кодів). Як і згадані дослідники, ми вважаємо, що при координативному білінгвізмі «дві мовні системи зберігаються роздільними» і не можуть зазнавати взаємовпливу (хоча в мовній практиці подібне явище трапляється вкрай рідко). При змішаному білінгвізмі «дві мови зливаються в одну систему». Беручи до уваги трактування змішаного білінгвізму Р. Беллом, вважаємо можливим доповнити його такими положеннями. Взаємовплив первинної і допоміжної мов при змішаному білінгвізмі може мати три ступені. Перший (пряме змішування): первинна мова переважає допоміжну мову, формально це можна зобразити так: ПМ > ДМ. Другий ступінь (зворотне змішування): допоміжна мова переважає первинну мову, або: ПМ < ДМ. Третій ступінь взаємовпливу (взаємне змішування) може бути виражений так: ПМ = ДМ (тобто первинна мова і допоміжна мова однаково впливають одна на одну, без переважань одна над одною).

Необхідними під час аналізу ступенів взаємовпливу ПМ і ДМ потрібно вважати два аспекти: конвенцію і дивергенцію. Явище конвергенції, за В. А. Виноградовим, ми розглядаємо як «зближення або збіг двох чи більше лінгвістичних сутностей» . Дивергенція є «розбіжністю, віддаленням одна від одної двох і більше мовних сутностей». Отже, у нашому дослідженні розглядаються два варіанти впливу: 1) російської мови (наприклад, як первинної мови) на українську мову (наприклад, як на допоміжну) або 2) української мови (первинної) на російську мову (допоміжну). Проте всі вказані інтерферентні явища не можуть аналізуватися без урахування культурно-етнічної реальності.

3. Зважаючи на сказане, доцільно використовувати думку Д. Хаймса про те, що «люди, які належать до різних культур, дійсно володіють деякою мірою особливими комунікативними системами». Щодо аналізу мовних маркерів у білінгвістичних російсько-українських взаєминах, доцільно використовувати термін «бікультуральні індивіди», розуміючи під ним наявність білінгвістичного індивіда певних неетнічних архе- і стереотипів мислення.

Цінною, на наш погляд, можна вважати запропоновану Р. Беллом диференціацію бікультурального білінгвізму на три типи.

1. *Монокультурно-координативий білінгвізм,* за якого білінгвістичний індивід вивчає допоміжну мову як підручний засіб для оволодіння актуальною вузькою науково-технічною інформацією. У цьому випадку Р. Белл таку ДМ називає «бібліотечною мовою».

2. *Бікультурально-координативний білінгвізм*, що виявляється в оволодінні ДМ із культурно-пізнавальною метою (широка культурно-історична інформація).
3. *Бікультурно-змішаний білінгвізм,* який характеризується засвоєнням рівною мірою як первинної (мови культури своєї сім'ї), так і допоміжної мови (мови культури чужого суспільства). (Можливо, однакове засвоєння двох мов уже не є змішаним білінгвізмом, але третій тип не білінгвістичний, а монолінгвістичний. – *О. Х.*).

Згадані три типи бікультурального білінгвізму навряд чи можна розглядати без урахування інтерферентного характеру взаємозв'язку елементів двох мов. Тому для нашого дослідження є корисною думка Р. Белла про «шматки» мови (термін Р. Белла), які тісно переплетені з елементами смислової групи. Імовірно, під терміном «шматки» мови автор мав на увазі частотні мовні «клішовані» одиниці. У такому разі є підстави припускати, що згадані «шматки» мови експлікують і фрагменти («шматки») мовної картини світу, що інтерпретуються ними, які, своєю чергою, у трансформованій сукупності складають так звану «Вселенську» (або загальну) картину світу індивіда. Тож не позбавлене сенсу припущення про необхідну інтерференцію між мовними й культурними елементами картини світу білінгва, а також формування на ґрунті інтерпретації якоїсь загальної «Вселенської» картини його світу. Тоді обов'язковим у нашому дослідженні буде врахування чинника інтерференції між «культурою 1» (форма експлікації – ПМ, або первинна мова) і «культурою 2» (форма експлікації – ДМ, або допоміжна мова).

Дуже істотний вплив на очікувані результати експериментального дослідження має чинник соціального статусу білінгва. Використовуючи положення роботи В. І. Карасика, ми висловлюємо думку про достатній (для мовного маркування) вплив соціального статусу двомовного індивіда на його мовну картину світу (у поняття «мовна картина світу» ми вводимо і поняття «мовленнєва картина світу», не розмежовуючи їх). Причому ми вважаємо, що подібний вплив може як гіпертрофувати (у разі перебільшеної значущості свого соціального статусу), так і гіпотрофувати (у разі заниженої значущості свого соціального статусу) саму мовну картину світу.

Для ефективних досліджень соціолінгвістичного і психолінгвістичного аспектів соціальних комунікацій слід враховувати думку Л. П. Крисіна,

який застерігає від можливої гіпертрофії «суто соціального підходу до мовних явищ». Автор має на увазі дослідження мови з погляду статевого диморфізму його носіїв. Антропоцентричні потенції мови не можуть бути основним завданням, оскільки конкретні дослідження мовних відмінностей між чоловіками і жінками стосуються досить периферійних ділянок мови». Ми ж акцентуємо увагу передусім на особливостях і специфіці соціолінгвістичного та психолінгвістичного аналізу соціальних комунікацій.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (К вопросу о предмете социолингвистики) / В. А. Аврорин. – Л., 1975.
2. Ажнюк Б. Н. Еволюція української мови діаспори (етно- і соціолінгвістичні аспекти) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова, 10.02.15 – загальне мовознавство / Б. Н. Ажнюк ; Інститут української мови НАН України. – К., 1999; також див.: http://disser.com.ua/contents/p-2/3554.html.
3. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко. – Харьков : Изд-во Харьков. ун-та, 1972. – 216 с.
4. Акуленко В. В. Интернациональные элементы в лексике языков / В. В. Акуленко // Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке. – Кишинев : Штиинца, 1971. – С. 251–264.
5. Аристотель. Риторика / Аристотель // Античные риторики / под ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : МГУ, 1978. – С. 15–166.
6. Архангельська А. М. Маскулінність та фемінність як соціокультурні категорії на тлі слов'янського антропонімікону / А. М. Архангельська // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. Видання Інституту літературної мови і мистецтвознавства АН УРСР. – К., 2006. – № 1. – С. 83–92.
7. Белл Р. Т. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы / Р. Т. Белл ; пер. с англ. – М., 1980.
8. Бикова Н. Н. Типи мовної поведінки в мультилінгвальній ситуації : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / Н. Н. Бикова ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006.
9. Борухов Б. Введение в психопоэтику / Б. Борухов. – М., 1993; Борухов Б. Л. Онтология художественного текста / Б. Л. Борухов // Художественный текст : онтология и интерпретация : сб. статей. – Саратов, 1992. – С. 4–15.

10. Бріцин В. М. Модальна граматика дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень / В. М. Бріцин // Мовознавство. – 2006. – № 2. – С. 101–110.
11. Булыгина Т. В., Крылов С. А. Функциональная лингвистика / Т. В. Булыгина, С. А. Крылов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 566.
12. Виноградов В. А. Дивергенция / В. А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136; Виноградов В. А. Конвергенция / В. А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 234.
13. Витгенштейн Л. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/articles.
14. Гак В. Г., Домашнев А. И., Жлуктенко Ю. А. Межъязыковые отношения и языковая политика / В. Г. Гак, А. И. Домашнев, Ю. А. Жлуктенко. – Киев : Наук. думка, 1988.
15. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Ч. 6 : Пассионарность в этногенезе / Л. Н. Гумилёв. – СПб. : Кристалл, 2001.
16. Данилевська О. Суспільне протистояння чи компроміс: з історії двомовності в Україні (на матеріалі преси періоду Української революції 1917–1920 рр.) / О. Данилевська // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. О. Савицької. – К. : Інститут української мови НАН України. Відділ соціолінгвістики, 2007. – С. 5–30.
17. Деметрий. О стиле / Деметрий // Античные риторики / под ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : МГУ, 1978. – С. 237–286.
18. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Ю. Д. Дешериев. – М., 1977.
19. Дионисий Галикарнасский. О соединении слов / Дионисий Галикарнасский // Античные риторики / под ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : МГУ, 1978. – С. 167–236.
20. Зарецький О. Російські неологізми початку 1990-х років у сучасній українській політичній публіцистиці / О. Зарецький // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. О. Савицької ; Ін-т укр. мови НАН України. Відділ соціолінгвістики. – К., 2007. – С. 159–187.
21. Ісаєв Е. Ш. Тенденції розвитку вимови старшокласників Німеччини : дис. на здобуття вченого ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – німецькі мови / Е. Ш. Ісаєв ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999; також див.: http://www.lib.ua-ru.net/inode/p-2/6260.html.

22. Їжакевич Г. П. Соціолінгвістична школа на Україні / Г. П. Їжакевич // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 42–51.
23. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Волгог. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
24. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Р. Кісь. – Львів, 2002.
25. Кедрова Г. Е., Омельянова Е. Б., Егоров А. М. Пражская лингвистическая школа [Електронний ресурс] / Г. Е. Кедрова, Е. Б. Омельянова, А. М. Егоров. – Режим доступа: http://www.philol.msu.ru/rus/galya-1/bibl/pshl.htm.
26. Кодухов В. И. Маркс К., Енгельс Ф. О языке / В. И. Кодухов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 286–287.
27. Козак Л. В. Соціальна диференціація мови на сучасному етапі / Л. В. Козак // Психолінгвістика : науковий журнал / гол. ред. О. М. Холод. – Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельн. держ. педагог. ун-т, 2008. – Т. 1 (1). – С. 22–26.
28. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения русского языка / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1989. – С. 12.
29. Леонтьев А. А. Новое учение о языке // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 335.
30. Лизанчук В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації : хроніка / В. Лизанчук. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – 258 с.
31. Ломоносов Михайло Васильевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rulex.ru/01120331.htm.
32. Лондонская лингвистическая школа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krugosvet. ru/articles/66/1006621/1006621a1.htm.
33. Марр Н. Я. Вопросы языка в освещении яфетической теории / Н. Я. Марр. – М., 1933.
34. Марр Н. Я. Происхождение терминов «книга» и «письмо» в освещении яфетической теории / Н. Я. Марр // Книга о книге. – Л., 1927. – № 1.
35. Мурат В. П. Эстетический идеализм / В. П. Мурат // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 594–595.
36. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика (Теория и проблемы) / Л. Б. Никольский. – М., 1976.
37. Новое в лингвистике. Вып. 7 : Социолингвистика. – М., 1975.
38. Новое учение о языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki.
39. Олікова М. О. Соціолінгвістика : навч. посіб. / М. О. Олікова ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – К. : ІЗМН, 1997. – 144 с.

40. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль ; вступ. ст. С. Д. Кацнельсона : пер. с нем. – М., 1960.
41. Пищальникова В. А. Психолингвистика и современное языковедение / В. А. Пищальникова // Методология современной психолингвистики : сб. статей. – М. ; Барнаул : Алтайский ун-т, 2003.
42. Пищальникова В. А., Сорокин Ю. А. Введение в психопоэтику : монография / В. А. Пищальникова, Ю. А. Сорокин. – Барнаул : Алтайский ун-т, 1993. – 209 с.
43. Поливанов Евгений Дмитриевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki.
44. Поливанов Е. Д. – социолог языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://student.km.ru/ref_show_frame. asp?id.
45. Принципы и методы социолингвистических исследований. – М., 1989.
46. Проблемы языковой политики в странах Тропической Африки. – М., 1977.
47. Радчук В. Параметри і взаємодія мов / В. Радчук // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. О. Савицької ; Ін-т укр. мови НАН України. Відділ соціолінгвістики. – К., 2007. – С. 121–158.
48. Руда О. Комунікативна невдача в контексті українсько-російської двомовності (жанр анекдоту) / О. Руда // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. Савицької ; Ін-т укр. мови НАН України. Відділ соціолінгвістики. – К., 2007. – С. 188–198.
49. Русанівський В. М. Соціолінгвістика і діалектологія / В. М. Русанівський // Мовознавство : науково-теоретичний журнал / Ін-т літературної мови і мистецтвознавства АН УРСР. – К., 2006. – № 1. – С. 3–7.
50. Савицька Л., Труб В. Двомовність: змішування та взаємодія мов / Л. Савицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л. О. Савицької ; Ін-т укр. мови НАН України. Відділ соціолінгвістики. – К., 2007. – С. 31–120.
51. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
52. Семенець О. Є. Соціальні процеси і мовна дійсність: англійська мова в країнах Азії та Африки / О. Є. Семенець ; ред. Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вища шк., 1984. – 190 с.
53. Семенец О. Е. Социальний контекст и языковое развитие. Территориальная и социальная дифференциация английского языка в развивающихся странах / О. Е. Семенец. – К. : Вища шк., 1985. – 173 с.
54. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – К. : Вища шк., 1974.

55. Слюсарева Н. А. Женевская школа / Н. А. Слюсарева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 151–153.
56. Слюсарева Н. А. Социологическое направление / Н. А. Слюсарева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 482–483; 561–562.
57. Сорокин Ю. А. Этнопсихолингвистика / Ю. А. Сорокин. – М. : Наука, 1997; Сорокин Ю. А., Марковина И. Ю. Культура и её этносоциопсихолингвистическая ценность / Ю. А. Сорокин, И. Ю. Марковина // Этнопсихолингвистика / Ю. А. Сорокин, И. Ю. Марковина, А. Н. Крюков и др. ; отв. ред. и авт. предисл. Ю. А. Сорокин. – М. : Наука, 1988. – С. 5–18.
58. Социальная и функциональная дифференциация литературных языков. – М., 1977.
59. Социально-лингвистические исследования. – М., 1976.
60. Социолингвистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki.
61. Соціологізм в лінгвістиці [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.krugosvet.ru/articles/67/106796/100 6796a1.htm.
62. Степанов Г. В. Типология языковых состояний в странах романской речи / Г. В. Степанов. – М., 1976.
63. Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М., 1981.
64. Типы наддиалектных форм языка. – М., 1981.
65. Тищенко К. М. Соціолінгвістика та прагматика у світлі метатеорії мовознавства / К. М. Тищенко // Актуальні проблеми соціолінгвістики. – К. : Вища шк., 1992.
66. Ткаченко О. Б. Соціолінгвістична класифікація мов у її слов'янській специфіці й динаміці / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2003. – С. 2–13.
67. Чемоданов Н. С. Младограмматизм / Н. С. Чемоданов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 302.
68. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – М., 1977.
69. Швейцер А. Д., Никольский Л. Б. Введение в социолингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М., 1978.
70. Швейцер А. Д. Социолингвистика / А. Д. Швейцер // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 481–482.
71. Шовгун Н. Причини та механізми міжмовних кодових переключень в умовах масового білінгвізму [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/44.html.

72. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості. Соціопсихолінгвістичний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Н. П. Шумарова. – К., 1994. – С. 15.
73. Щерба Лев Владимирович [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki.
74. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л., 1974.
75. Щерба Л. В. К вопросу о двуязычии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sprach-insel.com/index.php?option=com_content&task.
76. Щерба Л. В. Очередные проблемы языкознания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sprach-insel.com/index.php?option=com_content&task.
77. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г. М. Яворська ; Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2000.
78. Языковая политика в афро-азиатских странах. – М., 1977.
79. Языкового существования школа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/articles/69/1006947/ 1006947a1.htm.
80. Яременко С. Українська мова в сучасному інформаційному просторі [Електронний ресурс] / С. Яременко. – Доступно з: http://ualogos.kiev.ua/text.html?id=86&category=10.
81. Яфетидология. – М. : Кучково поле, 2002.
82. Advances in the sociology of language. – The Hague, 1971. – V. 1.
83. Aspekte der Soziolinguistik. – Fr./m., 1971.
84. Directions in sociolinguistics. The ethnography of communication. – N. Y., 1972.
85. Ferguson C. A. Language structure and language use / C. A. Ferguson. – Stanford, 1971.
86. Gumperz J. J. Language in social groups / J. J. Gumperz. – Stanford, 1971.
87. Gumperz J. Discourse strategies / J. J. Gumperz // Studies in interactional sociolinguistics. – Camb., 1982.
88. Hymes D. Foundations in sociolinguistics. An ethnographic approach / D. Hymes. – Phil., 1974.
89. Halliday M. A. K. Language as a social semiotic. The social interpretation of language and meaning / M. A. K. Halliday. – Balt., 1978.
90. Inter // Петрусенко О. Латинско-русский словарь. – СПб. : Лань, 2003. – С. 290.
91. Labow W. Sociolinguistic patterns / W. Labow. – Phil., 1974.
92. Linguistic variation. Models and methods / ed. by D. Sankoff. – N. Y., 1978.
93. Osgud C. E., Sebeok T. A. (eds). Psycholingustics / C. E. Osgud, T. A. Sebeok // Journal of Abnormal Social Psychology Supplement. – 1954.

94. Simon G. Bibliographie zur Soziolinguistik / G. Simon. –Tubingen, 1974.
95. Soziolinguistik. – W., 1976.
96. Weinreich U. Is a Structural Dialectology Possible? / U. Weinreich // Word. – 1952. – № 10. – P. 388–400; а також: Weinreich U. Languages in Contact / U. Weinreich. – The Hague : Mouton, 1953.
97. Whiteley W. H. Language Use and Social Change : Problems of Multilingualism with Special Reference to Eastern Africa / W. H. Whiteley. – London : OUP, 1964. – P. 184.

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. У чому полягає відмінність між термінами «соціолінгвістика» і «соціолінгвістичний аспект»?
2. Чи можна стверджувати, що соціологія і лінгвістика – це недотичні одна до одної галузі знань? Чому?
3. Чому не можна вважати соціолінгвістику тільки методологічним підходом?
4. У чому полягає сутність основних методів соціолінгвістики?
5. Що спільного між соціальними комунікаціями і соціолінгвістикою?
6. У чому полягає сутність яфетичної теорії Н. Я. Марра?
7. Який вплив має естетичний ідеалізм у критиці концепцій младограматизму?
8. Які досягнення Е. Сепіра в соціолінгвістиці ви знаєте?
9. У чому полягає ідея В. Матезіуса (Празька лінгвістична школа) щодо функціонального синтаксису?
10. Чи можна вважати Н. Я. Марра одним із засновників соціолінгвістики? Чому?
11. У чому новаторство статті Є. Д. Поліванова «І математика може бути корисною» для соціолінгвістики 30-х років XX ст.?

Навчальні завдання

1. Перерахуйте основні періоди розвитку історії соціолінгвістичних ідей і концепцій.
2. Доведіть (письмово), що двомовність є проблемою соціолінгвістичного аналізу.
3. Перелічіть та схарактеризуйте основні методи досліджень у соціолінгвістиці.
4. Вкажіть тих дослідників, які стояли біля витоків формування радянської соціолінгвістичної школи.
5. Письмово порівняйте основні ідеї та концепції радянської і західної соціолінгвістичних шкіл.

6. Викладіть головні ідеї «нового вчення про мову» академіка Н. Я. Марра.
7. Наведіть докази доцільності початку періодизації розвитку ідей соціолінгвістики не з 20–30-х років, а з 10-х років XX ст.
8. Доведіть, що реформи автора, подані далі в переліку назв книжок, є дотичними до розвитку соціолінгвістики («Російська граматика» (1755–1757), «Міркування про користь книг церковних у російській мові» (1757) і «Лист про правила російського вірша», або «Міркування про нашу версифікацію» (1739)).
9. Доведіть, що І. О. Бодуен де Куртене мав рацію, стверджуючи таке: свідоме втручання людини в мову відбувається постійно.
10. Письмово схарактеризуйте соціолінгвістичні досягнення українського професора О. Д. Пономаріва.

Теми рефератів

1. Основні етапи розвитку соціолінгвістики в Україні.
2. Найголовніші ідеї «бікультурального білінгвізму» Р. Белла.
3. Головні соціолінгвістичні ідеї А. Д. Швейцера.
4. Критика професором Є. Д. Поливановим «нового вчення про мову» академіка Н. Я. Марра.
5. Сучасні соціолінгвістичні дослідження в Україні.

Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій

1. Маркування в письмовому мовленні вікових та статевих особливостей авторів наукових публікацій про гендерні проблеми.
2. Набуті статуси як важелі зміни мовленнєвого етикету.
3. Кореляція між усним публічним мовленням священиків української православної церкви та синдромами їхніх захворювань.

Розділ 3
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

3.1. Значення термінів «психолінгвістика» і «психолінгвістичний аспект».
3.2. Психологія і лінгвістика: шляхи перетину.
3.3. Сутність психолінгвістичних методів аналізу соціальних комунікацій.
3.4. Методи психолінгвістики: проблема оригінальності, запозичення або помилкової міждисциплінарності.

3.1. Значення термінів «психолінгвістика» і «психолінгвістичний аспект»

Термін «психолінгвістика» пов'язаний із терміном «психолінгвістичний аспект». О. О. Леонтьєв визначає психолінгвістику як науку, що «вивчає процеси мовленнєтворення, а також сприйняття і формування мови в їх співвіднесенні із системою мови». Спираючись на визначення терміна «психолінгвістика», ми можемо сформулювати і значення терміна «психолінгвістичний аспект» – методологічний підхід, відповідно до якого явища, що фіксуються в мовленнєвій діяльності, аналізуються з погляду специфіки їх утворення і сприйняття при співвідношенні з мовною системою.

3.2. Психологія і лінгвістика: шляхи перетину

Аналізуючи шляхи перетину психології і лінгвістики, потрібно спершу розглянути їх визначення.

Визначення В. І. Івановим лінгвістики (мовознавства) як науки «про природну людську мову взагалі і про всі мови світу як індивідуальних

її представниках» не дає відповіді на запитання про те, як пов'язані лінгвістика і психологія. У становленні такого зв'язку може допомогти детальне пояснення академічного визначення В. І. Іванова.

Лінгвістику традиційно вважають соціальною наукою, з чим не можна не погодитися. Отже, лінгвістика пов'язана із соціумом (суспільством). Суспільство, що складається з індивідів, осіб, базується на комунікації. Остання ґрунтується на обміні інформацією, який передбачає формування і передачу, сприйняття і розуміння різних типів і видів, форм і систем знаків. Однією з таких систем є мова. Використовувати мову як систему знаків може тільки людина, здатна мислити, тобто формувати сенси і розуміти їх у мовних процесах. Тут потрібно звернути увагу на термінологію, що стосується нашого міркування. Варто звернутись до термінів: «формувати сенси», «розуміти», «мовні процеси», «мислити», які традиційно використовує психологія. Іншими словами, для розуміння лінгвістики як соціальної науки ми об'єктивно зобов'язані звернутися до понятійного апарату психології. Уже в цьому ми вбачаємо зв'язок лінгвістики із психологією.

Проте одного факту, що доводить обговорюваний зв'язок наук, недостатньо. Ще одним доказом може бути визначення терміна «психологія»: наука, що вивчає психічні процеси, або процеси, пов'язані з мозковою діяльністю людини. До психічних традиційно зараховують такі процеси: мислення, мова, пам'ять, сприйняття, воля, емоції, уява тощо. Повертаючись до термінів, що пояснюють значення слова «лінгвістика» («формувати сенси», «розуміти», «мовні процеси», «мислити»), варто розуміти, що вони або повторюються у визначенні терміна «психологія», або виступають близькими до них. Отже, зв'язок психології і лінгвістики очевидний.

Наступний факт, що доводить зв'язок лінгвістики з психологією, стосується проблематики вивчення в названих науках. Наприклад, навряд чи можна поділити об'єкт вивчення (скажімо, «мова») на психологічний і лінгвістичний у проблемі співвідношення мови і мислення. Вивчаючи психічні процеси, пов'язані з мовою (породження, мислення, сприйняття), варто звернутися до лінгвістичних одиниць (фонема, лексема, слово, пропозиція, текст, стиль). Іншими словами, маємо визнати, що лінгвістика і психологія взаємно переплетені й пов'язані між собою. Наскільки згадане переплетення тісне й нерозривне, нам ще потрібно встановити.

3.3. Сутність психолінгвістичних методів аналізу соціальних комунікацій

Проблема, що досліджується, має неабияке значення в сучасному мовознавстві, оскільки щоразу, переглядаючи «свіжі» публікації із психолінгвістики, ми ставимо собі запитання: наскільки той чи інший автор має право використовувати певний метод, який він називає психолінгвістичним. Нині серед науковців немає одностайності щодо цього терміна. Зважаючи на зазначене, визначимося з поняттями «психолінгвістичні методи» та «соціальні комунікації».

Психолінгвістичним методом називатимемо основний науковий спосіб вивчення процесів впливу, породження та сприйняття мовлення за допомогою матеріалістичної концепції, що передбачає об'єктивний взаємозв'язок психічних явищ та законів формування і функціонування мовленнєвих одиниць.

Соціальними комунікаціями вважаємо процеси соціальної дії, взаємодії та соціальних взаємин, що виникають під час взаємообміну інформацією між індивідами, групами, спільнотами, класами та інститутами (або акторами).

Враховуючи пошукову настанову та проблему дослідження, ми визначаємо *об'єктом* власного доробку аналіз соціальних комунікацій. У такому разі *предметом* дослідження слід вважати психолінгвістичні методи аналізу соціальних комунікацій.

Передбачаємо, що під час аналізу соціальних комунікацій дослідники спираються на різні види та варіанти методів, які найчастіше називають психолінгвістичними.

Додатково передбачаємо, що для здійснення психолінгвістичного аналізу соціальних комунікацій об'єктивно потрібно удосконалити вже наявні методи психолінгвістики.

Мета дослідження – довести, що, по-перше, наявні сьогодні в науковій літературі психолінгвістичні методи соціальних комунікацій не завжди є такими і, по-друге, удосконалити з позицій нооцентризму вже наявні методи психолінгвістичного аналізу соціальних комунікацій.

Методами нашого дослідження було вибрано такі: гіпотетико-дедуктивний, порівняльний, аналітичний, метод відволікання.

Методика (процедура) наукового пошуку передбачала такі процедури:

1) підбір наукових праць, автори яких декларують психолінгвістичні методи аналізу соціальних комунікацій;

2) аналіз використання декларованих психолінгвістичних методів досліджень соціальної комунікації з позицій традиційної психолінгвістики О. О. Леонтьєва та з позицій нооцентризму О. М. Холода;
3) формулювання основних параметрів і постулатів, критеріїв та положень нових психолінгвістичних методів аналізу соціальних комунікацій.

Сьогодні в науковій літературі трапляється чимало тлумачень психолінгвістичних методів. Для концептуалізації висловленого положення та усунення методологічної плутанини умовно, у робочому порядку, пропонуємо існуючі методологічні позиції дослідників у психолінгвістиці розшарувати на такі три:

– перша позиція: традиційна, дослідники якої звертаються до визначених О. О. Леонтьєвим методів: експеримент (лабораторний, лінгвістичний та мисленнєвий лінгвістичний експеримент, формуючий та навчаючий експеримент); спостереження, самоспостереження (інтроспекція);
– друга позиція: новаторська, дослідники якої залучають методи наукових знань, що перебувають на межі близьких наук: наприклад, психолінгвістики й етнографії – етнопсихолінгвістика; психолінгвістики й соціології – соціопсихолінгвістика; психолінгвістики й маркетингу – психолінгвістика маркетингових комунікацій; психолінгвістики й синергетики – психолінгвістична синергетика, або синергетична психолінгвістика; психолінгвістики й теорії ноосфери – нооцентрична психолінгвістика; психолінгвістики, педагогіки та лінгводидактики – лінгводидактична психологія тощо;
– третя позиція: квазіпсихолінгвістична, представники якої під час вивчення мовленнєвих процесів тяжіють до використання потенціалу або тільки лінгвістики, або тільки психології – мовленнєва комунікація; лінгвістична прагматика; дискурсологія тощо.

Далі ми здійснюємо неглибокий аналіз-декларацію тієї науки, що, з методологічного боку, нині вважається традиційною психолінгвістикою.

Виконуючи перше завдання, ми проаналізували зміст і тенденції психолінгвістичних досліджень за останні 20–30 років, опублікованих у науковій літературі. За результатами такого аналізу було визначено:

1) найчастіше посилання на провідні концептуальні праці вітчизняних авторів-дослідників здійснюються при згадуванні таких

відомих імен: Л. В. Щерба, Н. А. Рубакін, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов, М. І. Жинкін, І. Н. Горєлов, О. А. Романов, Г. І. Богін, Р. М. Фрумкіна, Т. В. Ахутіна (Рябова), І. О. Зимова, О. П. Кліменко, С. Д. Кацнельсон, Л. Р. Зіндер, О. М. Шахнарович, В. П. Бєлянін, О. О. Залевська, В. І. Карасик, В. І. Шаховський, Т. М. Дрідзе, В. Я. Шабес, А. С. Штерн, Л. В. Сахарний, Л. Н. Мурзін, Г. В. Єгер, Є. Й. Негневицька, І. І. Ільясов, О. П. Журавльов, О. Є. Супрун, О. П. Кліменко, Л. В. Бондарко, О. М. Вольф, О. О. Брудний;

2) серед відомих у світі імен вітчизняні автори-психолінгвісти посилаються на праці іноземних психолінгвістів: Т. Себеок, Д. Слобін, Дж. Грін, Ч. Осгуд, Н. Хомський, Дж. Міллер, Дж. Тодор, Х. Кларк, Р. Румметвейт, Дж. Міллер, Дж. Керч, Т. Слама-Козаку, Ж. Нуазе, Я. Пруха, В. Хартунг, а також тих мислителів, чиї імена так чи інакше пов'язані із психолінгвістичними дослідженнями: дипломат і філолог, політик та філософ В. фон Гумбольдт; філологи – О. А. Потебня, О. М. Рубакін, М. М. Бахтін; психологи – Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Д. Н. Узнадзе; нейролог О. Р. Лурія; іноземні філологи – Р. Пауль, Р. Штейнталь, Ф. де Соссюр, Р. Гійом, К. Блер, Л. Блумфілд; психологи, біологи, фізіологи – Е. Торндайк, Дж. Уотсон, Ч. Хокетт;

3) серед найважливіших вітчизняних (та перекладених з іноземних мов) пропедевтичних праць із психолінгвістики варто назвати такі:

- Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М., 1983. – Т. 2. – С. 53–61.
- Леонтьев А. А. Психолингвистика / А. А. Леонтьев. – Л., 1967.
- Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М., 1969.
- Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М., 1969.
- Основы теории речевой деяльности / под ред. А. А. Леонтьева. – М. : Наука, 1974. – 368 с.
- Слобин Д., Грин Дж. Психолингвистика / Д. Слобин, Дж. Грин. – М., 1976.
- Психолингвистика. – М. : Прогрес, 1984.
- Леонтьев А. А. Слово о речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М., 1985.

- Тарасов Е. Ф. Тенденции развития психолингвистики / Е. Ф. Тарасов. – М., 1987.
- Сахарный Л. В. Введение в психолингвистику / Л. В. Сахарный. – Л., 1989. – 184 с.
- Супрун А. Е. Лекции по теории речевой деятельности / А. Е. Супрун. – Мн., 1996.
- Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М., 1997.
- Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – М., 1997. – 220 с.
- Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М., 1999.
- Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : Рос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
- Фрумкина Р. М. Психолингвистика / Р. М. Фрумкина. – М., 2001.
- Белянин В. П. Введение в психолингвистику / В. П. Белянин. – М. : ЧеРо, 2001. – 128 с.
- Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М., 2003.
- Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике / И. Н. Горелов. – М. : Лабиринт, 2003. – 320 с.;

4) в Україні також є пропедевтичні праці із психолінгвістики, а саме: В. П. Мусієнко «Психолінгвістика» (К., 1997); Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін «Вступ до психолінгвістики» (Острог, 2002).

Основні напрямки розвитку психолінгвістичних досліджень ми викладаємо із суб'єктивного погляду, спираючись на власний багаторічний досвід. Умовно в психолінгвістичних дослідженнях світу за останні чотири-п'ять десятиліть можна виокремити п'ять напрямків:

1. Психолінгвістика в межах математичної теорії зв'язку, необіхевіоризму (Ч. Осгуд, Ч. Сібеок, Дж. Керолл, Дж. Грінберг, Ф. Лаунсбері, Е. Ленненберг, Е. Уленбек, Дж. Лотц, Л. Леопольд, С. Сапорта, Дж. Касагранде, Дж. Дженкінс, Р. Фербекс, С. Ервін-Тріпп, К. Вільсон, У. Інгве, Дж. Тодор, Х. Кларк, Е. Галантер, К. Прібрам, Б. Скіннер).

Основні складники цього напрямку, згідно з аналізом О. О. Леонтьєва такі:

- математична теорія зв'язку Шеннона-Уівера, або математична теорія комунікації: процес комунікації є трансляцією певної інформації від комунікатора до комуніканта;

- американська дескриптивна лінгвістика;
- необіхевіористська психологія.

Основні положення психолінгвістики в межах математичної теорії зв'язку, необіхевіоризму та хомскіанства, котрі докладно викладені у праці Ч. Осгуда «Метод та теорія в експериментальній психології» (1953), такі:

- мовлення слід вважати системою;
- така система є реакцією людини на мовленнєві чи немовленнєві стимули;
- між мовленнєвими та немовленнєвими стимулами виникають асоціації;
- за чистоту «входу» та «виходу» згаданих стимулів з мислення людини відповідає система «фільтрів»;
- така система «фільтрів» вроджена і є фізіологічною;
- під час сприйняття мовлення як стимул перекодовується в нервові імпульси;
- після об'єднання такі імпульси перетворюються на певний образ єдність, конгломерат;
- під час сприйняття такий образ асоціюється з немовленнєвими стимулами, після чого набуває значення;
- пізніше відбувається порівняння і вибір певного цілого, яке відповідає стимульній ситуації (поєднанню мовленнєвих та немовленнєвих стимулів);
- наприкінці складних процесів відбувається моторне кодування, що тягне за собою вчинки людини (поведінку).

На думку О. О. Леонтьєва, головними особливостями психолінгвістики обговорюваного напрямку (автор називає напрямок «психолінгвістика першого покоління») є такі:

- реактивний характер (мовленнєва діяльність є діяльністю пристосування до середовища);
- атомістичний характер (мовленням оволодівають через засвоєння окремих слів, речень, висловів);
- індивідуалістичний характер (індивід, що оволодіває мовленням, є відокремленим, ізольованим від суспільства).

2. Психолінгвістика в межах класичної психології (Н. Хомський, Дж. Міллер, Д. Слобін, Т. Бівер, М. Гаррет, Р. Румметвейт, Дж. Керч, Дж. Міллер, Ж. Нуазе, Т. Слама-Козаку, Я. Пруха, В. Хартунг).

Основою напрямку слід вважати, на думку О. О. Леонтьєва, концепцію Н. Хомського (1957; 1962), якого підтримали відомі психологи Дж. Міллер і Д. Селфрідж (1951). Його концепцію почали називати породжуючою граматикою.

Основні положення теорії Н. Хомського:

- граматика породжує текст;
- у граматиці існують певні правила та операції, останні автор називає трансформаційними;
- трансформаційні правила регулюють утворення синтаксичних конструкцій речення; при цьому речення розглядається як єдине ціле;
- існують ядерні синтаксичні конструкції, які можна трансформувати завдяки таким процесам: пасивізація (перетворення активної конструкції на пасивну), заперечення (завдяки додаванню до ствердної конструкції негативної частки НЕ), питання (додавання питального слова, інтонації питання та оформлення на письмі через знак питання наприкінці речення); можливі синтаксичні трансформації речення завдяки двом, трьом чи чотирьом процесам;
- семантичну інтерпретацію синтаксичної структури речення визначає глибинна структура;
- послідовність породження синтаксичної структури така: база породжує глибинні структури; потім глибинна структура подається в семантичний компонент, де отримує семантичну інтерпретацію; трансформаційні правила перетворюють синтаксичну структуру на поверхову, а пізніше остання «нарощується тілом» завдяки фонетичній інтерпретації; на цьому фонетичному рівні синтаксичні структури регулюються правилами фонології.

На думку О. О. Леонтьєва, головними особливостями психолінгвістики обговорюваного напрямку (автор називає напрямок «психолінгвістика іншого покоління») є такі:

- до лінгвістичних правил Н. Хомський додає ще й правила прагматичні (тобто правила вживання та впливу мовлення);
- вперше в науковий обіг уводяться нові терміни «мовна здатність» та «мовна активність» і пропонується їх тлумачення та розрізнення;
- якщо мовну здатність автор розглядає як лінгвістичний предмет дослідження, то мовну активність вважає психологічним предметом дослідження;

- теорія Н. Хомського є «проекцією лінгвістичної моделі в психіку» ;
- Н. Хомський стверджує, що мовні структури є вродженими;
- такі вроджені синтаксичні структури є універсальними;
- наприкінці 60-х – у 70-ті роки XX ст. теорія Н. Хомського здавалася лінгвістам кроком уперед;
- ідея операцій трансформації синтаксичних структур належить не Н. Хомському, а його вчителеві З. Харрісу;
- «динамічність моделі Н. Хомського дуже обмежена: операція в його уявленні – це перехід від одного статичного стану системи до іншого»;
- теорія Н. Хомського подолала атомізм теорії Ч. Осгуда;
- осгудівська теорія є суто психологічною, хомскіанська модель – суто лінгвістичною;
- модель Н. Хомського зводить психологічні процеси до реалізації мовних структур у мовленні;
- системність поведінки людини розглядається поза системністю мови;
- психолінгвістика Н. Хомського є теорією аналізу лише речення, а не висловлення;
- теорія Н. Хомського не враховує впливу невербальних компонентів породження (або сприйняття) речення (чи будь-якої комунікативної одиниці);
- бездоказово стверджується, що основою процесів породження та сприйняття є морфосинтаксична структура мови;
- мовлення розглядається як автономне від загальної психічної діяльності;
- не враховуються індивідуальні характеристики породжуючого чи сприймаючого синтаксичні структури мови.

3. Психолінгвістика в межах концепції культурно-історичного та діяльнісного підходу (О. О. Леонтьєв, Т. В. Ахутіна-Рябова, І. О. Зимня, Р. М. Фрумкіна, О. П. Кліменко, О. О. Залевська, Л. Р. Зінгер, Т. М. Дрідзе, О. С. Кубрякова, Ю. О. Сорокін, О. М. Шахнарович, Є. Ф. Тарасов, В. І. Карасик, С. Л. Рубінштейн, В. І. Шаховський, О. В. Пузирьов, Л. П. Сахарний та ін.).

Основою напрямку слід вважати, на думку О. О. Леонтьєва, діяльнісний підхід у психології (І. М. Сеченов, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, П. П. Блонський, М. Я. Басов, С. Л. Рубінштейн).

З огляду на такі підходи вважається, що:

- діяльність – це така одиниця вимірювання, у якій відображається синтез усіх процесів, властивих людині;
- до складу сценарію діяльності входять мотив, мета, дії, операції, а також установки та результати діяльності;
- людська діяльність – це низка дій;
- діяльність є динамічною системою;
- різні діяльності слід класифікувати за різними ознаками (трудова, ігрова, пізнавальна діяльність);
- мовленнєва діяльність пронизує наскрізь будь-який вид психічної діяльності;
- мовленнєва діяльність у формі окремих мовленнєвих дій «обслуговує» усі види діяльності, зокрема психічної;
- мовленнєва діяльність не є такою, як інші види діяльності;
- мовленнєва діяльність є самоцінною, тому що мотив, який збуджує її, не може бути задоволений ніяким іншим видом психічної діяльності;
- мовлення – це сукупність окремих мовленнєвих дій;
- кожна мовленнєва дія має власну проміжкову мету, але окремі мовленнєві дії виконують загальну мету всього акту діяльності;
- мовленнєва діяльність є частиною діяльності спілкування;
- усі психолінгвістичні події слід розглядати під кутом «діяльнісного фрейму».

Мовленнєва діяльність як акт, за пропозицією С. Л. Рубінштейна, має чотири фази психічної діяльності: 1) мотивація, що призводить до інтенції та установки; 2) орієнтовні дії; 3) планування діяльності; 4) виконавча, чи фаза реалізації плану. За такою ж схемою, на думку Л. С. Виготського та О. О. Леонтьєва, слід аналізувати й мовленнєву діяльність.

Засновник психолінгвістичної науки в СРСР О. О. Леонтьєв запропонував щодо своєї теорії такі постулати:

- *постулат перший*: одиницею психолінгвістичного аналізу є елементарна мовленнєва дія і мовленнєва операція (у винятковому випадку – акт мовленнєвої діяльності);
- *постулат другий*: 1) вихідна мовленнєва подія характеризується діяльнісним фреймом (така подія повинна містити основні ознаки діяльності: предметність діяльності, тобто спрямованість на ви-

хід за межі внутрішніх психічних процесів; 2) цілеспрямованість діяльності; 3) її вмотивованість; 4) ієрархічна («вертикальна») організованість діяльності; 5) фазна («горизонтальна») організація діяльності);

- *постулат третій*: мовленнєва діяльність організована за «евристичним принципом»;
- *постулат четвертий*: психолінгвістична теорія повинна бути синтезом діяльнісного (процесуального) підходу та підходу, що враховує використання (відображення) планів та образів у такій діяльності;
- *постулат п'ятий*: психолінгвістична теорія повинна враховувати принцип вірогіднісного прогнозування, за пропозицією Н. А. Бернштейна (1966) та І. М. Фейгенберга (1966);
- *постулат шостий*: процеси сприйняття мовлення активні, за О. О. Леонтьєвим, тому що процеси сприйняття частково відновлюють процеси породження мовлення.

4. Психолінгвістика в межах європоцентричної критики теорій математичної теорії зв'язку, необіхевіоризму та хомскіанства (П. Уотсон, Дж. Джонсон-Лейрд, Дж. Грін, Дж. Нортон, Дж. Маршалл).

Основні положення напрямку, на думку О. О. Леонтьєва:

- психолінгвістичному аналізові підлягає не тільки речення, а й текст;
- слід вивчати сприйняття мовних засобів речень або логічні структури речення в їх співвіднесеності із психічними процесами;
- існує співвіднесення між граматикою і семантикою речення, з одного боку, та його сприйняттям – з іншого;
- на результати сприйняття семантики й граматики речення впливає ситуативний чинник;
- слід протиставити мовну здатність і мовну активність;
- усі мовні одиниці та структури ґрунтуються на психологічній реальності;
- психолінгвістичні одиниці та структури є ізоморфними щодо мовних структур.

5. Психолінгвістика в межах верчинської (від прізвища американського психолінгвіста Дж. Верча) **теорії та психолінгвістика, наближена до теорії Л. С. Виготського** (Дж. Верч, Дж. Брунер, Дж. Міллер, Ж. Нуазе, Д. Дюбуа, Р. Румметвейт), яка сформувалася в середині 70-х років XX ст. в США.

Основні ідеї напрямку висловив за О. О. Леонтьєв, який інтерпретує положення, висунуті Ж. Нуазе:

- слід розробити «нову психолінгвістику» – «автономну» від лінгвістики;
- психолінгвістичні операції мають одночасно як когнітивну, так і комунікативну природу;
- під час сприйняття або породження мовлення, психолінгвістичні операції не є суто операціями, а виступають як логічні правила;
- такі логічні мовні правила у процесі сприйняття чи породження мовлення перетворюються на оператори (як у математиці);
- психолінгвістику слід вважати часткою когнітивної психології;
- лінгвістична інформація переробляється у свідомості людини одночасно з інформацією психологічною;
- критикують такі ідеї Н. Хомського:
  - про аналіз висловлювання як ізольованого акту;
  - про вроджені універсальні мовні структури;
  - про пріоритет дослідження сутності мови замість акцентування на досліджені цілепокладання мови;
- мова – не формальний об'єкт, а об'єкт соціальний та історично детермінований;
- слід вивчати висловлювання, включені в «комунікативне оточення»;
- пропонується розглядати психолінгвістичні процеси у нерозривному колі процесів та явищ мислення, спілкування й пам'яті;
- психолінгвісти верчинської теорії посприяли появі когнітивної психології.

Вище ми здійснили обрисний огляд тих праць, які стосувалися 50-річного періоду розвитку психолінгвістики у світі. Такий огляд є реалізацією пункту першого (та частково другого) у списку декларованих завдань нашого дослідження.

Виконуючи перше завдання, ми паралельно виконували і друге, звертаючись до аналізу методологічних принципів О. О. Леонтьєва. Для завершення виконання другого завдання ми звертаємося до основних методологічних принципів власної теорії нооцентризму. Їх можна формулювати тільки на базі антропоцентричного підходу до аналізу процесів породження та сприйняття мовлення в контексті двох тез «Людина – центр психолінгвістичної події» та «Людина – система в системі Природи».

хід за межі внутрішніх психічних процесів; 2) цілеспрямованість діяльності; 3) її вмотивованість; 4) ієрархічна («вертикальна») організованість діяльності; 5) фазна («горизонтальна») організація діяльності);

- *постулат третій*: мовленнєва діяльність організована за «евристичним принципом»;
- *постулат четвертий*: психолінгвістична теорія повинна бути синтезом діяльнісного (процесуального) підходу та підходу, що враховує використання (відображення) планів та образів у такій діяльності;
- *постулат п'ятий*: психолінгвістична теорія повинна враховувати принцип вірогіднісного прогнозування, за пропозицією Н. А. Бернштейна (1966) та І. М. Фейгенберга (1966);
- *постулат шостий*: процеси сприйняття мовлення активні, за О. О. Леонтьєвим, тому що процеси сприйняття частково відновлюють процеси породження мовлення.

4. Психолінгвістика в межах європоцентричної критики теорій математичної теорії зв'язку, необіхевіоризму та хомскіанства (П. Уотсон, Дж. Джонсон-Лейрд, Дж. Грін, Дж. Нортон, Дж. Маршалл).

Основні положення напрямку, на думку О. О. Леонтьєва:

- психолінгвістичному аналізові підлягає не тільки речення, а й текст;
- слід вивчати сприйняття мовних засобів речень або логічні структури речення в їх співвіднесеності із психічними процесами;
- існує співвіднесення між граматикою і семантикою речення, з одного боку, та його сприйняттям – з іншого;
- на результати сприйняття семантики й граматики речення впливає ситуативний чинник;
- слід протиставити мовну здатність і мовну активність;
- усі мовні одиниці та структури грунтуються на психологічній реальності;
- психолінгвістичні одиниці та структури є ізоморфними щодо мовних структур.

5. Психолінгвістика в межах верчинської (від прізвища американського психолінгвіста Дж. Верча) **теорії та психолінгвістика, наближена до теорії Л. С. Виготського** (Дж. Верч, Дж. Брунер, Дж. Міллер, Ж. Нуазе, Д. Дюбуа, Р. Румметвейт), яка сформувалася в середині 70-х років XX ст. в США.

Основні ідеї напрямку висловив за О. О. Леонтьєв, який інтерпретує положення, висунуті Ж. Нуазе:

- слід розробити «нову психолінгвістику» – «автономну» від лінгвістики;
- психолінгвістичні операції мають одночасно як когнітивну, так і комунікативну природу;
- під час сприйняття або породження мовлення, психолінгвістичні операції не є суто операціями, а виступають як логічні правила;
- такі логічні мовні правила у процесі сприйняття чи породження мовлення перетворюються на оператори (як у математиці);
- психолінгвістику слід вважати часткою когнітивної психології;
- лінгвістична інформація переробляється у свідомості людини одночасно з інформацією психологічною;
- критикують такі ідеї Н. Хомського:
  - про аналіз висловлювання як ізольованого акту;
  - про вроджені універсальні мовні структури;
  - про пріоритет дослідження сутності мови замість акцентування на досліджені цілепокладання мови;
- мова – не формальний об'єкт, а об'єкт соціальний та історично детермінований;
- слід вивчати висловлювання, включені в «комунікативне оточення»;
- пропонується розглядати психолінгвістичні процеси у нерозривному колі процесів та явищ мислення, спілкування й пам'яті;
- психолінгвісти верчинської теорії посприяли появі когнітивної психології.

Вище ми здійснили обрисний огляд тих праць, які стосувалися 50-річного періоду розвитку психолінгвістики у світі. Такий огляд є реалізацією пункту першого (та частково другого) у списку декларованих завдань нашого дослідження.

Виконуючи перше завдання, ми паралельно виконували і друге, звертаючись до аналізу методологічних принципів О. О. Леонтьєва. Для завершення виконання другого завдання ми звертаємося до основних методологічних принципів власної теорії нооцентризму. Їх можна формулювати тільки на базі антропоцентричного підходу до аналізу процесів породження та сприйняття мовлення в контексті двох тез «Людина – центр психолінгвістичної події» та «Людина – система в системі Природи».

Враховуючи положення антропоцентризму в психолінгвістиці, які ми виклали ще 1997 р. на Другому міжнародному симпозіумі «Людина: мова, культура, пізнання», пропонуємо перелік основних **постулатів нооцентризму:**

1. Всесвіт (Природа) будується на Розумі людини.
2. Розум людини є часткою і водночас центром Природи.
3. Людина є центром події, що відбувається навколо неї.
4. Об'єктом (центром) мисленнєвої діяльності людини є усвідомлення людиною своєї центральності (антропоцентризм) і системності щодо Природи і самої себе.
5. Людина є системою в системі Природи.
6. Усе, що робить людина, усе, про що думає людина, усе, що відбувається навколо людини, насамперед спирається на джерельний егоїстичний мотив, який висловлюється принципом «Я – центр події, думання; усе існує навколо мене; я оцінюю, і тому все повинне бути близьким до мене».

Спираючись на викладені постулати нооцентризму, ми можемо сміливо пропонувати **основні постулати нової психолінгвістики.** Тут ми розрізняємо дві групи постулатів, а саме: глобальні й локальні системні постулати.

Глобальні системні постулати:

1. Людина є нооцентричною системою.
2. Нооцентрична система є часткою біосфери, тому функціонує за законами останньої.
3. Така система пронизана егоїстичною самооцінкою діяльності людини.
4. Егоїстична мотивація керує психічною діяльністю людини, що виявляється найяскравіше в мисленнєвій діяльності.
5. Системною часткою мисленнєвих операцій та дій є мовленнєва діяльність.
6. Мовленнєва діяльність вивчається за допомогою нооцентричного аналізу.

Локальні системні постулати:

1. Основна одиниця нооцентричного аналізу (нової психолінгвістики) – операція.

2. Операція є психічною, тобто такою, що пов'язана з діяльністю мозку.
3. Психічні операції (зокрема й мовленнєві) та розумові дії є частиною системи нооцентричної діяльності та оцінки людини.
4. Нооцентрична самооцінка є основною формою психічної операції людини.
5. Нооцентрична операція евристично-системна (у кожний момент система має можливість змінитися під дією на її структуру випадкового впливу).
6. Операція як основна одиниця нооцентричного аналізу є джерелом для похідних одиниць аналізу. Такими похідними одиницями слід вважати логічні операції (аналіз, синтез, порівняння, висновок тощо), виражені звуком, сполученням звуків, складом, словом, фіналіями слова (слів), словосполученням, реченням, абзацом, періодом, текстом, масивом текстів і семантично «забарвленою» егоїстичною установкою людини.
7. Егоїстична установка людини найчастіше підсвідома і висловлюється без претензій на істинність і неперевершеність, але за своєю суттю егоїстичною.
8. Егоїстична установка на сприйняття та розуміння світу спотворює оцінку й висновки, тому не можна розглядати мисленнєву діяльність людини як об'єктивну.

Висновки

1. Було передбачено, що під час аналізу соціальних комунікацій дослідники спираються на різні види й варіанти методів, які найчастіше називають психолінгвістичними. Передбачення повністю підтвердилося.
2. Дійсно, дослідники різних наукових шкіл не однаково тлумачать термін «психолінгвістичні методи», що унеможливлює проведення порівняльного аналізу та виокремлення близького до загального погляду на об'єкт і предмет дослідження психолінгвістики.
3. Було встановлено, що відсутність єдиних вимог і критеріїв до формулювання та застосування специфічних психолінгвістичних методів, які могли б задовольнити пошукові запити дослідника соціальних комунікацій, не дає змоги взагалі «дійти згоди» між концепціями й теоріями «різних» психолінгвістик. Такий факт

може свідчити про ознаки системного розладу у психолінгвістиці як єдиній науці. Також слід зауважити, що, по-перше, в українській науці не вживався термін «соціальні комунікації»; по-друге, не існувало окремих та специфічних методів соціальних комунікацій. Звідси маємо повну невизначеність як поняття «соціальні комунікації», так і поняття «психолінгвістичні методи аналізу соціальних комунікацій».

4. Було передбачено, що для здійснення психолінгвістичного аналізу соціальних комунікацій об'єктивно потрібно удосконалити вже існуючі методи психолінгвістики. Висунуте передбачення повністю підтвердилося, оскільки нині в науковій літературі не трапляються згадування про критерії формулювання як методів аналізу соціальних комунікацій загалом, так і психолінгвістичних методів зокрема.
5. Зважаючи на наукову лакуну, що існує, ми запропонували основні концептуальні положення нооцентризму, на засадах якого можна удосконалити існуючі методи психолінгвістики.
6. Нові психолінгвістичні методи рекомендуємо для застосування під час аналізу соціальної комунікації.

3.4. Методи психолінгвістики: проблема оригінальності, запозичення або помилкової міждисциплінарності

Засновник психолінгвістики (науки про мовленнєву діяльність людей у психологічних та лінгвістичних аспектах) в СРСР російський дослідник О. О. Леонтьєв вважав, що основними методами психолінгвістики слід вважати ті, які були запозичені із психології (спостереження; самоспостереження; формуючі методи; експеримент: асоціативний, лінгвістичний (а також «уявний лінгвістичний експеримент»), формувальний, повчальний; метод семантичного шкалювання).

Ірина Румянцева – послідовник і частково критик ідей О. О. Леонтьєва – запропонувала власне бачення об'єкта і предмета досліджень у психолінгвістиці. Разом із концепцією психолінгвістики (або лінгвістичної психології) як єдиної науки і пропозицією вважати теорію мовної діяльності інтеграційним варіантом теорії мови, І. М. Румянцева визначила психолінгвістику як науку про «людську мову, що розглядається

комплексно – психологічно і лінгвістично: як засіб спілкування (тобто мовний код, мовну систему), психічний і психофізіологічний процес, мовна діяльність і поведінка, особлива властивість людської особи».

Аналізуючи визначення психолінгвістики (або лінгвістичної психології), запропоноване І. М. Румянцевою, неважко звернути увагу на інтеграційний характер психолінгвістики. До об'єктного дослідницького діапазону психолінгвістики авторка ввела такі шість структур, явищ і процесів:

1) засіб спілкування (тобто мовний код, мовна система);
2) психічний процес;
3) психофізіологічний процес;
4) мовна діяльність;
5) поведінка;
6) особлива властивість людини.

Оскільки метою викладу ми визначили аналіз методів сучасної психолінгвістики через вивчення проблеми оригінальності, запозичення або помилкової міждисциплінарності, звертаючись до визначення психолінгвістики І. М. Румянцевої, далі розглянемо можливі, але вже наявні методи аналізу шести вищеназваних явищ і процесів.

Психолінгвістика, згідно з І. М. Румянцевою, покликана вивчати мовний код, мовну систему (засіб спілкування). Зрозуміло, що мовний код досліджує семіологія (семіотика), а мовну систему – мовознавство (лінгвістика). Своєю чергою, семіотику Ю. С. Степанов пропонує диференціювати на семіотику гуманітарну і семіотику формальну (логіко-математичну, або металогіку). Гуманітарна семіотика аналізує взаємозв'язок мови і художньої літератури. У межах гуманітарної семіотики автор пропонує диференціювати два комплекси понять:

1) найбільш загальні семіотичні закономірності;
2) найбільш загальні семіотичні розчленовування (рівні, аспекти) досліджуваних явищ.

Загальні семіотичні закономірності далі ми називатимемо методологічними принципами семіології. Інтерпретуючи формулювання, запропоновані Ю. С. Степановим, ми вважаємо за потрібне виокремлювати такі методологічні принципи семіотики:

1) *опозиційність* «основних, конституюючих елементів семіотичної системи», що дає змогу виявити «істотні для системи диференціальні ознаки»;

Враховуючи положення антропоцентризму в психолінгвістиці, які ми виклали ще 1997 р. на Другому міжнародному симпозіумі «Людина: мова, культура, пізнання», пропонуємо перелік основних **постулатів нооцентризму:**

1. Всесвіт (Природа) будується на Розумі людини.
2. Розум людини є часткою і водночас центром Природи.
3. Людина є центром події, що відбувається навколо неї.
4. Об'єктом (центром) мисленнєвої діяльності людини є усвідомлення людиною своєї центральності (антропоцентризм) і системності щодо Природи і самої себе.
5. Людина є системою в системі Природи.
6. Усе, що робить людина, усе, про що думає людина, усе, що відбувається навколо людини, насамперед спирається на джерельний егоїстичний мотив, який висловлюється принципом «Я – центр події, думання; усе існує навколо мене; я оцінюю, і тому все повинне бути близьким до мене».

Спираючись на викладені постулати нооцентризму, ми можемо сміливо пропонувати **основні постулати нової психолінгвістики.** Тут ми розрізняємо дві групи постулатів, а саме: глобальні й локальні системні постулати.

Глобальні системні постулати:

1. Людина є нооцентричною системою.
2. Нооцентрична система є часткою біосфери, тому функціонує за законами останньої.
3. Така система пронизана егоїстичною самооцінкою діяльності людини.
4. Егоїстична мотивація керує психічною діяльністю людини, що виявляється найяскравіше в мисленнєвій діяльності.
5. Системною часткою мисленнєвих операцій та дій є мовленнєва діяльність.
6. Мовленнєва діяльність вивчається за допомогою нооцентричного аналізу.

Локальні системні постулати:

1. Основна одиниця нооцентричного аналізу (нової психолінгвістики) – операція.

2. Операція є психічною, тобто такою, що пов'язана з діяльністю мозку.
3. Психічні операції (зокрема й мовленнєві) та розумові дії є частиною системи нооцентричної діяльності та оцінки людини.
4. Нооцентрична самооцінка є основною формою психічної операції людини.
5. Нооцентрична операція евристично-системна (у кожний момент система має можливість змінитися під дією на її структуру випадкового впливу).
6. Операція як основна одиниця нооцентричного аналізу є джерелом для похідних одиниць аналізу. Такими похідними одиницями слід вважати логічні операції (аналіз, синтез, порівняння, висновок тощо), виражені звуком, сполученням звуків, складом, словом, фіналіями слова (слів), словосполученням, реченням, абзацом, періодом, текстом, масивом текстів і семантично «забарвленою» егоїстичною установкою людини.
7. Егоїстична установка людини найчастіше підсвідома і висловлюється без претензій на істинність і неперевершеність, але за своєю суттю егоїстичною.
8. Егоїстична установка на сприйняття та розуміння світу спотворює оцінку й висновки, тому не можна розглядати мисленнєву діяльність людини як об'єктивну.

Висновки

1. Було передбачено, що під час аналізу соціальних комунікацій дослідники спираються на різні види й варіанти методів, які найчастіше називають психолінгвістичними. Передбачення повністю підтвердилося.
2. Дійсно, дослідники різних наукових шкіл не однаково тлумачать термін «психолінгвістичні методи», що унеможливлює проведення порівняльного аналізу та виокремлення близького до загального погляду на об'єкт і предмет дослідження психолінгвістики.
3. Було встановлено, що відсутність єдиних вимог і критеріїв до формулювання та застосування специфічних психолінгвістичних методів, які могли б задовольнити пошукові запити дослідника соціальних комунікацій, не дає змоги взагалі «дійти згоди» між концепціями й теоріями «різних» психолінгвістик. Такий факт

може свідчити про ознаки системного розладу у психолінгвістиці як єдиній науці. Також слід зауважити, що, по-перше, в українській науці не вживався термін «соціальні комунікації»; по-друге, не існувало окремих та специфічних методів соціальних комунікацій. Звідси маємо повну невизначеність як поняття «соціальні комунікації», так і поняття «психолінгвістичні методи аналізу соціальних комунікацій».

4. Було передбачено, що для здійснення психолінгвістичного аналізу соціальних комунікацій об'єктивно потрібно удосконалити вже існуючі методи психолінгвістики. Висунуте передбачення повністю підтвердилося, оскільки нині в науковій літературі не трапляються згадування про критерії формулювання як методів аналізу соціальних комунікацій загалом, так і психолінгвістичних методів зокрема.
5. Зважаючи на наукову лакуну, що існує, ми запропонували основні концептуальні положення нооцентризму, на засадах якого можна удосконалити існуючі методи психолінгвістики.
6. Нові психолінгвістичні методи рекомендуємо для застосування під час аналізу соціальної комунікації.

3.4. Методи психолінгвістики: проблема оригінальності, запозичення або помилкової міждисциплінарності

Засновник психолінгвістики (науки про мовленнєву діяльність людей у психологічних та лінгвістичних аспектах) в СРСР російський дослідник О. О. Леонтьєв вважав, що основними методами психолінгвістики слід вважати ті, які були запозичені із психології (спостереження; самоспостереження; формуючі методи; експеримент: асоціативний, лінгвістичний (а також «уявний лінгвістичний експеримент»), формувальний, повчальний; метод семантичного шкалювання).

Ірина Румянцева – послідовник і частково критик ідей О. О. Леонтьєва – запропонувала власне бачення об'єкта і предмета досліджень у психолінгвістиці. Разом із концепцією психолінгвістики (або лінгвістичної психології) як єдиної науки і пропозицією вважати теорію мовної діяльності інтеграційним варіантом теорії мови, І. М. Румянцева визначила психолінгвістику як науку про «людську мову, що розглядається

комплексно – психологічно і лінгвістично: як засіб спілкування (тобто мовний код, мовну систему), психічний і психофізіологічний процес, мовна діяльність і поведінка, особлива властивість людської особи».

Аналізуючи визначення психолінгвістики (або лінгвістичної психології), запропоноване І. М. Румянцевою, неважко звернути увагу на інтеграційний характер психолінгвістики. До об'єктного дослідницького діапазону психолінгвістики авторка ввела такі шість структур, явищ і процесів:

1) засіб спілкування (тобто мовний код, мовна система);
2) психічний процес;
3) психофізіологічний процес;
4) мовна діяльність;
5) поведінка;
6) особлива властивість людини.

Оскільки метою викладу ми визначили аналіз методів сучасної психолінгвістики через вивчення проблеми оригінальності, запозичення або помилкової міждисциплінарності, звертаючись до визначення психолінгвістики І. М. Румянцевої, далі розглянемо можливі, але вже наявні методи аналізу шести вищеназваних явищ і процесів.

Психолінгвістика, згідно з І. М. Румянцевою, покликана вивчати мовний код, мовну систему (засіб спілкування). Зрозуміло, що мовний код досліджує семіологія (семіотика), а мовну систему – мовознавство (лінгвістика). Своєю чергою, семіотику Ю. С. Степанов пропонує диференціювати на семіотику гуманітарну і семіотику формальну (логіко-математичну, або металогіку). Гуманітарна семіотика аналізує взаємозв'язок мови і художньої літератури. У межах гуманітарної семіотики автор пропонує диференціювати два комплекси понять:

1) найбільш загальні семіотичні закономірності;
2) найбільш загальні семіотичні розчленовування (рівні, аспекти) досліджуваних явищ.

Загальні семіотичні закономірності далі ми називатимемо методологічними принципами семіології. Інтерпретуючи формулювання, запропоновані Ю. С. Степановим, ми вважаємо за потрібне виокремлювати такі методологічні принципи семіотики:

1) *опозиційність* «основних, конституюючих елементів семіотичної системи», що дає змогу виявити «істотні для системи диференціальні ознаки»;

2) *комутація*, комутаційність, або «процедура дослідження шляхом замін»;
3) *функціональність семантики*, або процес, за якого «матеріально новий елемент системи включається в систему у формі того елемента, який він замістив»;
4) *інерційність* внутрішньої форми слова, або процес, за якого «нове слово вводиться на підставі ознаки, вже зафіксованої в раніше існуючому слові»;
5) *кумулятивність* семотичної системи, або процес, за якого нові знання, одержані за допомогою інших методологічних закономірностей, «здатні співвідноситися, акумулюватися з уже нагромадженими знаннями (інформацією), а кожен новий елемент – одержувати точну «адресу» завдяки своїй зовнішній формі».

До загальних семіотичних розчленовувань, досліджуваних у семіотиці об'єктів, Ю. С. Степанов пропонує зарахувати:

1) синтактику;
2) семантику;
3) прагматику.

Здійснюючи пошук методів семіотики, ми пропонуємо визначити їхній діапазон у робочому порядку. При цьому ми спираємося на трактування трьох згаданих вище семіотичних розчленовувань, запропонованих Ю. С. Степановим.

Дослідник визначив синтактику як «зв'язки між знаками, переважно, у мовному ланцюзі та взагалі в тимчасовій послідовності». На наш погляд, такі зв'язки можна аналізувати методом *порівняння* основних і периферійних ознак самих знаків, а також *валентнісним методом,* або завдяки установленню діапазону і ступеня валентності (зв'язності) між знаками.

На думку Ю. С. Степанова, семантика – це «взаємини між знаконосіями, предметом позначення і поняттям про предмет». Враховуючи запропоноване автором визначення, встановимо можливі методи вивчення згаданих зв'язків. Передусім, вивчення зв'язків між знаконосіями, предметом позначення і поняттям про предмет можна здійснювати, на наше переконання, за допомогою *методу відповідності* (вивчення відповідності знака до того, що позначається, з одного боку, і відповідності поняття про предмет самого предмета дійсності – з іншого). Вважаємо, що тут може бути використаний і *метод компліментарності*, або ви-

вчення формальних доповнень до знака, що позначає реальний предмет, а також дослідження семантичних доповнень до поняття, що виражає основні ознаки реального предмета. Думаємо, що *метод органічності* також застосовний для вивчення взаємин між знаконосіями, предметом позначення і поняттям про предмет. Суть методу полягає у вивченні ступеня адекватності відповідностей знака, поняття про предмет, вираженого знаком, і реальним предметом.

Нарешті, прагматику Ю. С. Степанов визначив як «відношення між знаками і тим, хто їх використовує» (суб'єкт мови, адресат і точки відзиву – дейктичні слова, займенники, відносні тимчасові дієслова тощо). Вивчення прагматики, на наш погляд, можливе за умови використання методів, що дозволяють встановити ступінь взаємовпливу знаків і тих, хто ними користується. Оскільки в основі прагматичного процесу взаємовпливу лежить психологічне поняття «вплив», слід звертатися до методів психології. Як відомо, процеси впливу в психології заведено вивчати методами кількісно-якісного вимірювання ступеня впливу і результативності згаданого процесу. Крім того, слід звернути увагу на той факт, що результативність може вимірюватися ступенем і кількістю, але тільки за нагоди інтерпретації якості отриманого результату. Отже, є підстави ставитися до *кількісно-якісного аналізу* як до дослідницького методу в прагматиці, також варто враховувати широкі можливості *інтерпретаційного методу*.

Вивчення явищ, структур і процесів з погляду психолінгвістики вимагає, за визначенням І. М. Румянцевої, звернення до мовної системи. Методи досліджень мовної системи пропонує мовознавство (лінгвістика): загальні методи – *порівняльно-історичний*, *структурні методи*; *конструктивні методи*, *діалектико-матеріалістичний метод, дихотомічний метод, діахронічний метод, синхронічний метод*; приватні методи – *компонентний аналіз*, *метод безпосередніх складників* (структуралізм), *трансформаційний метод* (структуралізм). Як вважають Ю. С. Степанов і А. С. Мельничук, природним заломленням загальнонаукових методів слід вважати методи математичного аналізу (*кількісні й статистичні методи, глоттохронологія*). До порівняльного методу і методу контрастивної лінгвістики потрібно зарахувати *системний підхід*. *Еволюційний і таксономічний методи* характерні для типології й ареальної лінгвістики. Психолінгвістика звертається до *експериментального методу*, а соціолінгвістика – до *методу конкретно-соціологічних досліджень*. Не

можна забувати про те, про що попереджає Ю. С. Степанов: загальним філологічним методом залишається «*інтерпретація тексту*».

Отже, розгляд і вивчення явища «засіб спілкування (тобто мовний код, мовна система)» як першого із шести складників психолінгвістичного визначення, запропонованого І. М. Румянцевою, можливі за допомогою загальних методів-принципів і методів семіотичного розчленування.

1. Загальні методи-принципи, запозичені психолінгвістикою із семіотики:
   а) опозиційність;
   б) комутація;
   в) функціональність семантики;
   г) інерційність внутрішньої форми слова;
   д) кумулятивність семіотичної системи.
2. Методи семіотичного розчленування (синтактика, семантика, прагматика), запозичені психолінгвістикою із семіотики:
   а) метод порівняння (із синтактики);
   б) валентнісний метод (із синтактики);
   в) метод відповідності (із семантики);
   г) метод компліментарності (із семантики);
   д) метод органічності (із семантики);
   е) кількісно-якісний аналіз;
   є) інтерпретаційний метод.

У визначенні психолінгвістики (або лінгвістичної психології), запропонованому І. М. Румянцевою, другим (із шести) пунктом у переліку структур, явищ і процесів значиться «психічний процес». Оскільки психічний процес традиційно вивчає психологія, для встановлення методів ми звернемося до неї.

У психології мовні процеси і явища вивчаються за допомогою таких методів:

1) експеримент;
2) спостереження;
3) опитування;
4) аналіз продуктів діяльності.

Найчастотнішими методами для вивчення мовних процесів у психології слід вважати перші два (*експеримент і спостереження*). Проте інші два (опитування й аналіз продуктів діяльності) також використовуються, але частіше як додаткові методи.

Психофізіологічний процес у визначенні психолінгвістики (І. М. Румянцевої) вказаний третім у списку, що складається із шести процесів і явищ. Методи психофізіології досить близькі до психологічних, проте мають свою специфіку. Тож ми нагадаємо їхній перелік.

Згідно з визначенням Ю. А. Єрмолаєва, у методології вікової фізіології слід розрізняти три основні методи: *спостереження, природний і лабораторний експерименти.* На думку психологів, психофізіологія використовує як традиційні (*реєстрація сенсорних, моторних, вегетативних реакцій, аналіз наслідків пошкодження і стимуляції мозку*), так і електрофізіологічні методи (*електроенцефалографія* тощо). Окрім згаданих, використовуються також і математичні способи обробки експериментальних даних.

Психофізіологи Т. М. Марютіна та І. М. Кондаков називають такий перелік методів досліджень, використовуваних у межах своєї сфери знань:

1) *електроенцефалографія* (метод реєстрації й аналізу електроенцефалограми (ЕЕГ), тобто «сумарної біоелектричної активності, що надходить як зі скальпа, так і з глибоких структур мозку»;
2) *викликані потенціали (ВП) головного мозку* («біоелектричні коливання, що виникають у нервових структурах як відповідь на зовнішній подразник і що перебувають у певному тимчасовому зв'язку з початком його дії»);
3) *топографічне мапування електричної активності мозку* (скорочено – ТКЭАМ; «галузь електрофізіології, що оперує з безліччю кількісних методів аналізу електроенцефалограми і викликаних потенціалів»; «дозволяє дуже тонко і диференційовано аналізувати зміни функціональних станів мозку на локальному рівні відповідно до видів виконуваної випробовуваним психічної діяльності»; «метод мапування мозку є дуже зручною формою представлення на екрані дисплея статистичного аналізу ЕЕГ і ВП)»);
4) *комп'ютерна томографія* (КТ – «новітній метод, що дає точні й детальні зображення щонайменших змін щільності мозкової речовини»; «КТ поєднала в собі останні досягнення рентгенівської й обчислювальної техніки, відрізняючись принциповою новизною технічних рішень і математичного забезпечення»);
5) *метод вимірювання нейрональної активності* (метод, при якому «спеціальні пристрої дозволяють вводити електроди в різні відділи головного мозку, будучи сполученими з комплексом підсилювачем-

осцилографом, електроди дозволяють спостерігати електричні розряди нейрона);

6) *методи дії на мозок* (методи моделювання поведінки і психічної діяльності в лабораторних умовах: сенсорна й електрична стимуляції, руйнування ділянок мозку).

Отже, у психофізіології нині використовують такі методи:

1) спостереження;

2) природний експеримент;

3) лабораторний експеримент.

Психофізіологія мовних процесів має у своєму розпорядженні декілька основних методів досліджень (наприклад: *метод Вада, метод дихотичного прослуховування* тощо).

Як указують Т. М. Марютіна й І. М. Кондаков, «для точного встановлення спеціалізації півкуль щодо мови використовують особливий прийом, так званий метод Вада – виборчий «наркоз півкуль».

Процедура методу Вада полягає в тому, що людині «в одну із сонних артерій на шиї (ліворуч або праворуч) уводять розчин снодійного (амітал-натрій). Кожна сонна артерія забезпечує кров'ю лише одну півкулю, тому з потоком крові снодійне потрапляє до відповідної півкулі і впливає на неї». Як відзначають автори, під час тесту «випробовуваний лежить на спині та розмірковує вголос. При потраплянні препарату до мовної півкулі настає пауза, яка залежно від введеної дози може тривати 3–5 хвилин. Інакше кажучи, затримка мови триває всього декілька секунд». На думку дослідників, метод Вада «дозволяє на якийсь час «вимикати» одну півкулю і досліджувати ізольовану роботу іншої».

Окрім описаного методу Вада, називається і метод дихотичного прослуховування. Автори Т. М. Марютіна й І. М. Кондаков пояснюють, що «при пред'явленні двох різних за змістом або звучанням стимулів, один з яких надходить через навушник у ліве вухо, а інший – у праве, ефект сприйняття інформації, що потрапляє до кожного вуха, виявляється різним. Метод, за допомогою якого вдалося встановити, що симетричні слухові канали функціонально ізольовані та працюють з різною успішністю, одержав назву «дихотичного прослуховування». Дихотичний метод нині є «одним із найпоширеніших методів дослідження міжнапівкульової асиметрії мови у здорових людей різного віку та осіб із патологією ЦНС».

Отже, ми враховуємо те, що при визначенні оптимальних методів досліджень у психолінгвістиці рекомендованими є методи психофізіології мовних процесів (*метод Вада, метод дихотичного прослуховування* тощо).

Розглядаючи далі визначення психолінгвістики, запропоноване І. М. Румянцевою, ми звертаємо увагу на четверту із шести сферу знань – «мовна діяльність». Останню вивчає як психологія, психофізіологія, фізіологія, так і мовознавство. Термін «мовна діяльність» є найуживанішим у теорії мовної діяльності О. О. Леонтьєва та його послідовників. Звернімося до теорії мовної діяльності та її методології.

Оскільки мовна діяльність є одним із видів загальної психічної діяльності (у межах діяльнісного підходу О. О. Леонтьєва), її розгляд буде об'єктивним, якщо ми звернемося до психології. Один з організаторів і натхненників вітчизняної теорії мовної діяльності О. О. Леонтьєв під час розробки основних положень теорії звернув увагу на те, що іншою, синонімічною, назвою теорії мовної діяльності може бути термін «психолінгвістика», або «психологічна лінгвістика». Враховуючи синонімію згаданих двох термінів, далі не виникає потреби шукати і перераховувати основні методи теорії мовної діяльності (психолінгвістики), оскільки, за описом О. О. Леонтьєва (про що вже згадувалося), такими є *спостереження й експеримент.*

П'ятою у списку із шести пунктів у визначенні психолінгвістики, запропонованому І. М. Румянцевою, значиться «поведінка». Отже, під час пошуку методів сучасної психолінгвістики, ми зосереджуємося на комплексі психічних процесів, відображених у категорії «поведінка». З погляду сучасної психології, поведінка може вивчатися за допомогою традиційних методів, а саме: *спостереження, експеримент, опитування, аналіз результатів діяльності.*

Останнім – шостим – пунктом у переліку складників психолінгвістики (у визначенні І. М. Румянцевої) є «особлива властивість людської особи». Іншими словами, автор вважає, що психолінгвістика вивчає мовну діяльність і як особливу властивість особи. Тут слід докладно проаналізувати поняття «особлива властивість людської особи» та його складників.

Поняття «людська особа» надмірне, оскільки не може бути поняття, наприклад, «собача особа» або «особа крокодила». Тому ми обговорюємо тільки поняття «особа» як стрижневе в поєднанні двох слів

«людська» і «особа». Згідно з різними психологічними визначеннями, особою слід вважати:

1) індивіда «як суб'єкт соціальних взаємин і свідомої діяльності»;
2) системну якість індивіда, яка визначається «включеністю в суспільні взаємини» і формується «в спільній діяльності і спілкуванні»;
3) «результат соціалізації індивіда, який засвоює («привласнює») традиції і ціннісні орієнтації, вироблені людським суспільством за тисячоліття його становлення»;
4) «відносно стійку систему поведінки індивіда, побудовану передусім на основі включеності в соціальний контекст»; «стрижневим утворенням особи є самооцінка, яка будується на оцінках індивіда іншими людьми і його оцінюванні цих інших»;
5) «сукупність вироблених звичок і переваг, психічний настрій і тонус, соціокультурний досвід і знання, набір психофізичних рис і особливостей людини, його архетип, що визначають повсякденну поведінку і зв'язок із суспільством і природою»; а також «прояв «поведінкових масок», вироблених для різних ситуацій і соціальних груп взаємодії»;
6) «стійку систему світоглядних, психологічних і поведінкових ознак, що характеризують людину», а також «продукт суспільного розвитку і включення індивідів у систему соціальних взаємин за допомогою активної наочної діяльності і спілкування».

Аналіз шести наведених вище визначень особи дозволяє фіксувати декілька головних характеристик обговорюваного поняття.

Особа – це:

1) свідома системна якість (система поведінки; система поведінкових ознак) індивіда;
2) якість, що формується в суспільних взаєминах через самооцінку і пов'язана з процесами соціалізації;
3) ситуативно регульована якість;
4) продукт активної діяльності індивіда.

У своєму визначенні І. М. Румянцева вказує, що психолінгвістика вивчає мовну діяльність як «особливу властивість людської особи». Оскільки ми виключаємо з цитованого словосполучення семантично надмірне визначення «людської», обговоренню підлягає словосполучення «особлива властивість особи». Встановивши завдяки аналізу,

що особа як свідома системна якість індивіда формується в суспільних взаєминах через самооцінку, що вона (якість) ситуативно регульована і є продуктом активної діяльності індивіда, можемо сміливо стверджувати: весь процес формування й реалізації обговорюваної якості неможливий без мовної діяльності. Отже, доходимо логічного висновку: мовна діяльність – не особлива властивість або якість, а головна, стрижнева, основна і така, що визначає особові характеристики й атрибути. Тож, психолінгвістика вивчає провідну, визначаючу якість особи – його мовну діяльність.

Про методи вивчення «особливої властивості особи» – мовної діяльності – ми зазначали вище, тому немає потреби зупинятися на них знову.

Підбиваючи підсумок щодо роздумів про оригінальність або запозичення методів психолінгвістики, ми зобов'язані послатися на те, що у сфері знань, які становлять об'єктну і предметні сторони аналізу психолінгвістики, методологічна база неоригінальна. Класичні сфери знань і дисципліни, що вивчають їх, мають сталі методи і методики аналізу. Отже, психолінгвістика, будучи синкретичною зоною психології і лінгвістики, повинна виробити і синкретичні методи й методики досліджень. Проте цього так і не відбулося за 55 років розвитку психолінгвістики.

Виникає двояка проблема: якщо методи психолінгвістики, з одного боку, неоригінальні (запозичені), то наука «психолінгвістика» в методологічному сенсі не може претендувати на статус окремої дисципліни або сфери знань. З іншого боку, наука «психолінгвістика» існує вже 55 років (починаючи з 1954-го) і, претендуючи на цілком реальний «особливий» об'єкт досліджень (процеси сприйняття і породження мови), все ж таки не запропонувала «своїх» оригінальних методів досліджень. Якщо психолінгвістика дотепер «користується» методами психології і частково лінгвістики, чи не означає це, що психолінгвістики як самостійної сфери знань не існує. Чи не означає це, що назріла потреба інтенсивного пошуку оригінальної методології психолінгвістики?

Поставлені питання підштовхнули нас до пошуку. Результатом пошуку стала нова оригінальна концепція методології психолінгвістики – нооцентризм, про який ідеться далі.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Ермолаев Ю. А. Возрастная физиология / Ю. А. Ермолаев. – М. : СпортАкадемПресс, 2001. – С. 7–10.
2. Иванов В. И. Языкознание / В. И. Иванов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 618.
3. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН ; Волгоград : Волгоград. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.
5. Карп'юк М. Д. Психолінгвістика та її місце серед когнітивно-інформаційних наук / М. Д. Карп'юк // Психолінгвістика в Україні : зб. наук. пр. / гол. ред. О. М. Холод. – Кривий Ріг : ОНЮА, 2007. – С. 6–17.
6. Клюев Е. В. Речевая коммуникация / Е. В. Клюев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
7. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності : монографія / Н. В. Кондратенко ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; відп. ред. О. В. Александрова. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
8. Леонтьев А. А. Психолингвистика. Лингвистический энциклопедический словарь / А. А. Леонтьев; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 404–405.
9. Леонтьев А. А. Основи психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл ; СПб. : Лань, 2003. – С. 73–83.
10. Личность // Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – С. 193.
11. Личность // Популярная психологическая энциклопедия. – М. : Эксмо, 2003. – С. 357.
12. Личность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki.
13. Личность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RLo,tuxy.
14. Мельничук А. С. Методология / А. С. Мельничук // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 299–300.
15. Марютина Т. М., Кондаков И. М. Методы психофизиологии. Тема 2 / Т. М. Марютина, И. М. Кондаков // Психофизиология [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ido.edu.ru/ psychology/psychophysiology/2.html#2.1.2.

16. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
17. Психофизиология // Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – С. 328.
18. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку : монографія / Л. О. Калмикова, Н. В. Марченко, С. Д. Дем'яненко, Л. А. Порядченко ; за заг. ред. Л. О. Калмикової. – К. : ПП Медвєдєв, 2007. – 304 с.
19. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / И. М. Румянцева. – М. : ПЕРСЭ ; Логос, 2004. – С. 45.
20. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність / К. С. Серажим. – К. : Київ. нац. ун-т, 2002. – 392 с.
21. Сорокин Ю. А. Введение в этнопсихолингвистику : учебн. пособ. / под ред. С. А. Борисовой. – Ульяновск : УлГУК, 1998. – 138 с.
22. Степанов Ю. С. Метод / Ю. С. Степанов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 298–299.
23. Степанов Ю. С. Семиология / Ю. С. Степанов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 440–442.
24. Холод О. М. Нооцентризм як нова методологія психолінгвістики / О. М. Холод // Матеріали І міжнародного симпозіуму «Світ лінгвістики», 15–16 квітня 2008 р. – Кривий Ріг : Міжнар. дослідний центр «Людина: мова, культура, пізнання», 2008. – С. 20–31.
25. Холод О. М. Нооцентризм як нова методологія психолінгвістики / О. М. Холод // Вісник Міжнародного дослідного центру «Людина: мова, культура, пізнання» : щокварт. наук. журн. / гол. ред. О. М. Холод. – 2008. – Т. 17 (2). – С. 9–35.
26. Холод О. М. Інмутація у мас-медіа : монографія / О. М. Холод ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 168 с.
27. Холод А. М. Психолингвистический аспект анализа проблем взаимосвязи масс-медиа и гражданского общества / А. М. Холод // Масс-медиа и гражданское общество : монография / А. С. Лобанова, А. Бартошек, С. Михальчик и др. / под ред. А. М. Холода. – Кривой Рог : Междунар. исследовательский центр «Человек: язык, культура, познание», 2008. – С. 39–130.

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. Що називають психолінгвістикою?
2. У чому полягає відмінність між значеннями термінів «психолінгвістика» і «психолінгвістичний аспект»?
3. Як можна визначити перетин психології і лінгвістики?
4. У чому полягає суть психолінгвістичного аналізу соціальних комунікацій?
5. Які методи психолінгвістики Ви знаєте?
6. Чому постає питання про оригінальність або запозичення методів у психолінгвістиці?
7. Чому психолінгвістику називають міждисциплінарною наукою?
8. Що називають квазіпсихолінгвістичною позицією щодо методології психолінгвістики?
9. Які праці із психолінгвістики слід вважати пропедевтичними? Чому?
10. Які найголовніші позиції культурно-історичної теорії Л. С. Виготського?
11. У якому науковому дослідженні детально описана культурно-історична теорія Л. С. Виготського?
12. У чому полягає власне бачення І. М. Румянцевої об'єкта і предмета досліджень у психолінгвістиці?
13. Які загальні методи-принципи запозичені психолінгвістикою із семіотики?

Навчальні завдання

1. Назвіть відомих вітчизняних авторів-дослідників у психолінгвістиці.
2. Наведіть декілька відомих праць іноземних психолінгвістів.
3. Імена яких українських авторів-психолінгвістів Вам відомі? Назвіть. Стисло схарактеризуйте дві-три праці.
4. Складіть схему, яка відображала б основні напрямки психолінгвістичних досліджень за останні чотири-п'ять десятиліть.
5. Письмово дайте характеристику психолінгвістики в межах математичної теорії зв'язку та необіхевіоризму.
6. Стисло розкажіть про особливості психолінгвістики в межах класичної психології.
7. Передайте смисл головних ідей психолінгвістики в межах концепції культурно-історичного та діяльнісного підходу Л. С. Виготського.
8. Назвіть шість постулатів психолінгвістики, які запропонував О. О. Леонтьєв.
9. Схарактеризуйте психолінгвістику в межах європоцентричної критики математичної теорії зв'язку, необіхевіоризму та хомскіанства.
10. Письмово визначте основні ідеї психолінгвістики в межах верчинської теорії та психолінгвістики, що наближена до теорії Л. С. Виготського.

Теми рефератів

1. Психолінгвістика як міждисциплінарна сфера знань.
2. Психологія і лінгвістика та проблема перетину їхніх методів.
3. Сутність психолінгвістичних методів аналізу соціальних комунікацій.
4. Основні концепції вітчизняних психолінгвістів.
5. Найвідоміші концепції психолінгвістів Заходу.
6. Психолінгвістика першого покоління.
7. Основні положення теорії Н. Хомського.
8. Критика О. О. Леонтьєвим концепції глибинних синтаксичних структур Н. Хомського.
9. Основні постулати нової психолінгвістики.
10. Головні методи психофізіології в сучасній психолінгвістиці.

Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій

1. Специфіка психолінгвістичного аналізу текстів політичних лідерів України.
2. Психолінгвістичні особливості інформаційних повідомлень військових кореспондентів.

Частина друга

ПРАКСИОЛОГІЯ (ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ) ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

До другої частини навчального посібника включено звіти про практичні дослідження в теорії соціальних комунікацій, а саме – у царині **журналістикознавства**. Частіше звіти про практичні дослідження є дотичними до психолінгвістичного аналізу текстів журналістів, але з описом як методологічних шляхів, так і конкретних інструментів реалізації процесів маніпулювання (зміни поведінки реципієнтів на краще) та інмутування (зміни моделей поведінки реципієнтів у негативному векторі).

З навчальною метою після кожного розділу подано питання для самоперевірки засвоєних знань, пропонуються навчальні завдання, теми рефератів та дослідницькі теми (для магістерських робіт із соціальних комунікацій).

У Додатках до кожного розділу, широко висвітлено фактичний матеріал, який розміщено в таблицях і циклограмах.

Розділ 4

СПЕЦИФІКА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ МАРКЕРІВ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В МАС-МЕДІА

4.1. Значення використовуваних термінів.
4.2. Проблема дослідження.
4.3. Методика дослідження.
4.4. Інтерпретація одержаних даних.

4.1. Значення використовуваних термінів

У розділі вжито терміни «соціокультурні маркери», «політичний дискурс», «мас-медіа». Соціокультурними маркерами ми називаємо такі семантичні і синтаксичні одиниці текстів, які відображають сенс соціальної взаємодії суб'єктів та об'єктів політичного процесу. У значення терміна «політичний дискурс» вносимо такий сенс: системи взаємодії політичних суб'єктів та об'єктів, які утворюють соціокультурний континуум як центр і периферію згаданої системи, що становлять елементи. У дослідженні терміном «мас-медіа» ми називаємо друкарські інформаційні матеріали, опубліковані у двох популярних соціально-політичних журналах, а саме: «Polityka» (Польща) і «Кореспондент» (Україна).

4.2. Проблема дослідження

Сенс проблеми, якій присвячено розділ, та актуальність її дослідження можна виразити декількома тезами.

1. Відомо, що висвітлення будь-яких подій у засобах масової інформації (мас-медіа), зокрема в Україні і Польщі, об'єктивно пов'язано з фіксацією певних соціокультурних маркерів у текстах авторів інформаційних матеріалів.
2. Соціокультурні маркери експлікуються в політичних текстах. Політичними текстами ми називаємо такі, які містять інформацію про суб'єктів та об'єкти політики, їхні соціальні дії, взаємодії і зв'язки.
3. Експлікація взаємодії суб'єктів і об'єктів політичного процесу здійснюється авторами статей і фотографій, заміток і підписів, назв статей і лідів при використанні специфічних маркерів, які ми називаємо соціокультурними.
4. Пошук, опис і класифікація таких соціокультурних маркерів дозволить надалі створити певний їх реєстр.
5. Такий реєстр можна буде ефективно використовувати для якісної підготовки фахівців-соціологів культури, культурологів, журналістів, фахівців із теорії масової комунікації.

Об'єктом дослідження ми вибрали процеси функціонування соціокультурних маркерів у текстах політичних журналів Польщі й України.

Предметом дослідження стала специфіка соціокультурних маркерів політичного дискурсу в мас-медіа, зафіксованих під час аналізу публікацій польського журналу «Polityka» та українського журналу «Кореспондент».

Гіпотеза дослідження полягала у твердженні, що соціокультурні маркери політичного дискурсу в мас-медіа, зафіксовані під час аналізу публікацій журналів «Polityka» та «Кореспондент», мають специфіку, яка виражена в таких п'яти характеристиках-критеріях:

1) аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн;
2) аналіз соціальних відносин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу;
3) розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків щодо соціальної взаємодії політиків поряд з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), які висловлюють протилежну думку;
4) повідомлення про події в соціальних взаєминах соціальних груп інших країн світу;
5) аналіз політичної, економічної ситуації в країні з боку іноземних експертів.

Було вибрано такі методи дослідження: гіпотетико-дедуктивний, контент-аналіз, порівняльний аналіз, якісний і кількісний аналіз, метод ідеалізації.

4.3. Методика дослідження

Методика дослідження полягала в таких процедурах:

1) як друкарські мас-медіа для аналізу було вибрано популярний у країні журнал політичної тематики (для України – журнал «Кореспондент», для Польщі – журнал «Polityka»);
2) методом випадкових чисел були відібрані такі номери журналів:
   а) «Polityka» (Польща): № 15 (2002), № 16 (2002);
   б) «Кореспондент» (Україна): № 45 (2003), № 43 (2005);
3) аналізувалися соціокультурні маркери політичного дискурсу, перераховані в гіпотезі;
4) знайдені й описані соціокультурні маркери політичного дискурсу Польщі та України, зафіксовані в популярних журналах політичної тематики, піддавалися кількісній обробці та класифікації за типами й видами;
5) на базі інтерпретації одержаних кількісних і якісних результатів сформульовано висновки.

4.4. Інтерпретація одержаних даних

Із шести соціокультурних маркерів політичного дискурсу тільки в одному пункті визначено нульові показники (випуск журналу № 46 за 2003 р.) і один вид маркера (випуск журналу № 43 за 2005 р.), що свідчить про неадекватність вибраного нами критерію ідентифікації соціокультурних маркерів.

Тип критерію 1 «*Аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності лідерів країн*» дозволив зафіксувати два види маркерів: БП («Біографії політиків»), ВКН («Влада контролює народ»), що становило 6,0% від кількості (100%) усіх видів маркерів випуску журналу № 46 (2003). У журналі № 43 (2005) відповідно до згаданого критерію ми виділили 12 (36,4%) видів соціокультурних маркерів політичного дискурсу: ЗЦ («Змагання» церков), ВІС («Влада та історична справедливість»), КМВДП («Контроль місцевої влади за діями президента»), ПСВ («Політика і судова влада»), ВММ («Влада і мас-медіа»), БП («Біографія політика»), ВК («Влада і корупція»), ЖВ («Життя і влада»), Е («Економічні проблеми»), ПЕ («Президент і економіка»).

При порівняльному аналізі кількісних і якісних показників видів соціокультурних маркерів, використаних у № 46 (2003) і № 43 (2005) журналу «Кореспондент», було встановлено, що за критерієм «Аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності лідерів країн» вони відрізняються. При показникові 6,0% наявності маркерів за згаданим критерієм у № 45 (2003) ми виявили 36,4% видів маркерів за згаданими критеріями в № 43 (2005). На наш погляд, така різниця пояснюється:

1) соціальними змінами у 2005 р., порівняно із 2003 р., що визначає і зміну політичного дискурсу в Україні;
2) більшою мірою відвертості українського суспільства 2005 р. після Помаранчевої революції (2004), а значить і більшою мірою свободи слова, свободи думок, які можуть висловлювати журналісти, що інформують соціальні групи, соціальні класи України про особливості політичного дискурсу.

Потрібно відзначити, що і 2003 р., і 2005 р. випуски журналу присвячували певні друкарські площі розповідям про життя соціальної еліти, зокрема політиків. Соціокультурний маркер «Біографії політиків» залишається незмінним, що й зрозуміло: у країні, де відбуваються соціальні зміни, соціальні катаклізми, ЗМІ не стоять осторонь громадян.

Тип критерію 2 *«Аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу»* допоміг нам виділити в № 46 (2003) українського журналу «Кореспондент» десять видів (30,3%) соціокультурних маркерів політичного дискурсу. Серед таких маркерів: ІУ («Імідж України»), БП («Біографія політиків»), ЕРЕУ («Експансія росіян на енергетичний ринок України»), УК («Україна та катастрофи»), КРУ («Конфлікти між Росією й Україною»), МІЛІГРАМ («Мас-медіа і Голодомор в Україні»), УСНІД («Україна і СНІД»).

У № 43 (2005) українського журналу «Кореспондент» ми виділили 12,1% соціокультурних маркерів, серед яких такі: УВТО («Україна і ВТО»), БП («Біографії політиків»), ПН («Президент і народ»), ІБМ («Історичні біографії минулого»).

Порівняльний аналіз кількості соціокультурних маркерів за критерієм 2 «Аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу», використаних у двох номерах журналу «Кореспондент» (за 2003 і 2005), дозволив нам констатувати такі особливості:

1) у 2003 р. кореспонденти журналу у 2,5 разу частіше, ніж у 2005-му, інформують респондентів про події в зовнішній політиці України, що може свідчити про важливість соціальних змін, які відбуваються в Україні, для міжнародного співтовариства, насамперед – для ВТО (Всесвітньої торгової організації), для НАТО, для ЄС (Європейського союзу), для створення ЄЕП (Єдиного економічного простору);
2) водночас порівняння показників 2003 р. за критерієм 2 «Аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу» (30,3%) та показників 2003 р. за критерієм 1 «Аналіз соціальної взаємодії в зовнішньополітичній діяльності лідерів країн» (6,0%) також свідчить про серйозну різницю; ціна такої різниці сягає кратності 6, що підкреслює штучний перекіс у бік інформування суспільства України про «не-наші справи», а про справи іноземні. Ми вважаємо подібний перекіс штучним перекрученням інформації, відверненням уваги суспільства від актуальних питань соціальних потрясінь, які наближаються; відверненням від «касетного скандалу», від стану «справи Ґонґадзе». З іншого боку, є версія і про те, що відкрите висвітлення соціальних стосунків між представниками політичних суб'єктів України у 2003 р. для керівництва журналу «Кореспондент» було небезпечним і саме

тому інформаційний матеріал «фільтрується» і редакторським колективом, і власником журналу – американським підприємцем Джедом Сандедом.

Аналіз кількості випадків використання соціокультурних маркерів у № 46 (2003) і № 43 (2005) за критерієм 3 *«Розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків про соціальну взаємодію політиків поряд з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), які висловлюють протилежну думку»* підтверджує нашу думку про інформаційну закритість суспільства, тому що в № 46 (2003) не виявлено випадку використання жодного з видів соціокультурних маркерів. У № 43 (2005) зафіксовано один (3,0%) такий випадок, а саме – соціокультурний маркер політичного дискурсу – НС «Народ і судді». Подібний інформаційний вакуум пояснюється також слабкою здібністю представників української наукової і політичної еліти до аналітико-критичних публічних виступів проти негативних соціальних взаємодій політиків. Зрозумілим є такий факт щодо інформаційного простору 2003 р. в Україні. Менш зрозумілим ми вважаємо такий стан справ у 2005-му, коли «помаранчева» влада «дозволила» офіційну публічну критику представників соціальної еліти. Непоширеність критичних аналітичних матеріалів на сторінках політичних газет і журналів України 2005 р. може свідчити про журналістську соціально-інформаційну «незрілість» і неготовність журналу «Кореспондент», співробітники якого є громадянами України.

Аналіз частотності використання соціокультурних маркерів політичного дискурсу в журналі «Кореспондент» за 2003 і 2005 роки за критерієм 4 *«Повідомлення про події в соціальних взаєминах соціальних груп інших країн світу»* дозволив констатувати низку фактів.

1. У № 46 (2003) українського журналу «Кореспондент» ми зафіксували 30,3% соціокультурних маркерів політичного дискурсу, серед яких: 1) ПЕ («Президент і економіка»); 2) БП («Біографія політиків»); 3) СКК («Соціальні катаклізми за кордоном»); 4) КП («Критика політиків»); 5) ЕСША («Економіка США»); 6) НКіно («Новини зарубіжного кіно»); 7) США11.09.01 («Про теракт у США 11.09.2001»); 8) РГ («Революція в Грузії»).

Номер 43 (2005) має 21,2% соціокультурних маркерів політичного дискурсу України, а саме: 1) КВР («Критика влади Росії»); 2) СКК («Соціальні катаклізми за кордоном»); 3) СККТ («Соціальні катаклізми за

кордоном (тероризм)»); 4) КПВ («Культура проти влади»); 5) ЖППК («Життя політичних партій за кордоном»); 6) БП («Біографія політиків»).

Порівняльний аналіз за критерієм «Повідомлення про події в соціальних взаєминах соціальних груп інших країн світу» показників кількості використаних соціокультурних маркерів політичного дискурсу України за 2003 і за 2005 роки на прикладі інформаційних матеріалів, опублікованих відповідно в № 46 і № 43 українського журналу «Кореспондент», дозволили сформулювати висновки.

2. Про соціальні катаклізми за кордоном повідомляється в 1,4 разу частіше 2003 р., ніж у 2005-му, що, на наш погляд, пов'язано з відомими подіями листопада-грудня 2004 р. в Україні. У 2005-му українському журналу «Кореспондент» досить було інформації про соціальні катаклізми, оскільки на порядку денному стояли події, схожі на соціальну революцію в Україні.

3. Висновок, сформульований у п. 1, підтверджується і якістю соціокультурних маркерів: якщо в № 46 за 2003 р. 40% інформації присвячено біографії політиків (20%) і соціальним відносинам президента та працівників економічного сектору (20%), то в № 43 за 2005 р. біографії політиків аналізуються тільки в 10% випадків, а про стосунки президента та представників економічного сектору взагалі не повідомляється.

4. Слід зазначити, що простежується ще одна тенденція: повідомлення в № 46 (2003) про соціальні катаклізми за кордоном ми знаходимо в 10% випадків, а в № 43 (2005) такий показник уже дорівнює 30% (соціокультурний маркер «Соціальні катаклізми за кордоном» – 20% + соціокультурний маркер «Соціальні катаклізми за кордоном (теракти)» – 10%). Ми вважаємо, що соціальна революція в Україні підштовхнула редакцію українського журналу «Кореспондент» не тільки реагувати на події в країні, але й подавати розповідь про приклади стану і наслідків подібних до українських соціальних катаклізмів, які фіксувалися в історії розвитку інших країн світу. Зважаючи на сказане, дозволимо собі припустити: журналістський пошук українців інформації про соціальні катаклізми в історії країн світу і подальший їхній аналіз у медіа-просторі України, у якій відбулася соціальна революція 2004 р., є цілеспрямований інструмент впливу на масову свідомість споживачів інформації. Можливо, потрібно говорити про маніпуляцію масовою свідомістю через ЗМІ.

Достатньо невтішними є результати аналізу якості та кількості інформаційних матеріалів за критерієм 5 *«Аналіз політичної, економічної ситу-*

ації в Україні з боку іноземних експертів». У № 46 (2003) ми зустрічаємо лише один (3,0% – !) випадок такого аналізу, а саме: соціокультурний маркер РУЕ («Рейтинг України у світі за якістю засобів електронного зв'язку (інформаційних технологій)»); у № 46 (2005) ми взагалі не знаходимо нічого подібного. Є підстави визначити таку характеристику, як суб'єктивність і певний непрофесіоналізм українських журналістів періодичного видання «Кореспондент» щодо презентації соціально-політичного аналізу соціальної революції в Україні з боку іноземних експертів. Відзначимо, що в № 43 за 2003 р. ми знаходимо більшою мірою критику й аналіз не соціополітичних подій, а подій, пов'язаних із науково-технічним прогресом засобів електронних видів зв'язку в Україні. Як ми вважаємо, на подібну тактику журналістів впливали, з одного боку, страх перед можливим закриттям видання, з іншого – відсутність досвіду висвітлення інформаційних подій, пов'язаних із журналістським жанром експертного аналізу.

Цікавими, безсумнівно, є показники за критерієм 6 *«Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних ЗМІ».* Так, інформаційні матеріали, представлені в № 46 (2003), мають 30,5% соціокультурних маркерів політичного дискурсу українського журналу «Кореспондент», тоді як № 43 (2005) – 27,3%. Серед маркерів у № 46 (2003) – 1) 40% ЗПТАП («Здоров'я Президента України і російських політиків»); 2) 10% ІУ («Імідж України»); 3) 10% ПТАОТ («Політика і острів Тузла»); 4) 10% ЕРЕР («Експансія росіян на енергетичний ринок України»); 5) 10% КЗАЗЛ («Компенсація з боку України за збитий літак»); 6) 10% УСНІД («Україна і СНІД»); 7) 10% СУ («Суд над сутенерами з України»).

У № 43 (2005) ми знаходимо такі високо- і низькочастотні соціокультурні маркери політичного дискурсу: 1) 44,4% КУВЗММ («Критика української влади з боку зарубіжних мас-медіа»); 2) 10% АУЕМС («Аналіз української економіки зарубіжними фахівцями»); 3) 10% ЗУІММ («Захист України з боку іноземних мас-медіа»); 4) 10% КСША («Критика США»); 5) 10% НРІ («Народ Росії та історія»); 5) 10% СКТК («Соціальні катаклізми (теракти) за кордоном»).

Порівняльний аналіз кількості та якості використаних у двох випусках (№ 43 за 2003 р. і № 46 за 2005 р.) українського журналу «Кореспондент» інформаційних матеріалів за критерієм «Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних ЗМІ» дозволив нам сформулювати такі висновки. Якщо в № 46 за 2003 р. були презентовані думки іноземних

мас-медіа про здоров'я Президента України Л. Кучми в 40% випадків, то в № 43 за 2005 р. таких новин не тільки не трапляється, але й змінюється оцінний мас-медійний вектор: тепер у 40% випадків ми спостерігаємо критику української влади з боку зарубіжних мас-медіа (83,3% критики представлено у фрагментах російських мас-медіа, а саме: «Нові вісті» (02.11.2005); «Газета.ru» (01.11.2005); «Відомості» (31.10.2005); «Московський комсомолець» (21.10.2005); «Нова газета» (31.10.2005)). Отже, негативне, навіть зарозуміле ставлення Росії до України відчувається в цілеспрямованому, на наш погляд, підборі фрагментів інформаційних матеріалів, якими був наповнений на той період (жовтень–листопад 2005 р.) російський мас-медійний простір.

Зважаючи на результати порівняльного аналізу показників частотності використання соціокультурних маркерів політичного дискурсу у двох випусках (№ 46 за 2003 р. і № 43 за 2005 р.) українського журналу «Кореспондент», ми сформулювали висновки.

1. Ми зафіксували 66 (100%) випадків використання соціокультурних маркерів політичного дискурсу.
2. Найчастотнішими є такі маркери:
   а) БП («Біографії політиків») – 8 (12%);
   б) ЗПтаП («Здоров'я Президента України і російських політиків») – 4 (6%);
   в) КУВЗММ («Критика української влади з боку зарубіжних мас-медіа») – 4 (6%);
   г) ІУ («Імідж України») – 3 (4,5%);
   д) СКК (СКТК) («Соціальні катаклізми за кордоном», «Соціальні катаклізми за кордоном (теракти)») – 3 (4,5%);
   е) ЕРЕР («Експансія росіян на енергетичному ринку України») – 2 (3,05%);
   є) ВММ («Влада і мас-медіа») – 2 (3,0%);
   ж) УК («Українці за кордоном») – 2 (3,0%);
   з) ЖВ («Життя влади») – 2 (3,0%);
   и) УСНІД («Україна і СНІД») – 2 (3,0%);
   і) ПЕ («Президент і економіка») – 2 (3,0%).

Ми проаналізували показники частотності використання соціокультурних маркерів політичного дискурсу у двох випусках (№ 15 від 13 квітня 2002 р. і № 16 від 20 квітня 2002 р.) польського журналу «Polityka».

Усі показники проаналізовано за шістьма критеріями, за якими був проведений аналіз інформаційних матеріалів, поданих в українському журналі «Кореспондент».

За критерієм 1 *«Аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн»* у польському журналі «Polityka» всього було зафіксовано 17 (100%) маркерів. Найчастотнішими соціокультурними маркерами політичного дискурсу в № 15 (2002) є такі: 1) 2 (11,8%) ЖПП («Життя політичних партій»); 2) 2 (11,8%) Е («Економічні проблеми»); 3) 2 (11,8%) ЖК («Життя культури»).

У № 16 (2002) польського журналу «Polityka» найчастотніших критеріїв не було зафіксовано, тому що всі 17 (100%) соціокультурних маркерів були використані по одному (5,8%) разу. Серед таких, наприклад: АКС («Аналіз кримінальних структур»); Е («Проблеми економіки»); СП («Соціальні проблеми»); П'ЄС-НМ («Польща і ЄС, національні меншини»); ЄС-М («ЄС і мова»); ПЦ («Польща і цивілізація»); ЦСБ («Церква і служба безпеки»); КПЄВ («Культура і польсько-єврейські відносини») і под.

Згідно з критерієм 2 *«Аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу»* в № 15 (2002) польського журналу «Polityka» ми знайшли два (100%) такі соціокультурні маркери політичного дискурсу: РПК («Ринок праці за кордоном») та ІМК («Історія міжнародних конфліктів»), відповідно – по 50%. У № 16 (2002) були зафіксовані 4 (100%) маркери, а саме: 1) 25% МК («Міжнародні конфлікти»); 2) 25% Є («Єврейство»); 3) 25% ІП («Інвестиції Польщі»); 4) 25% КАГ («Критика антиглобалізму»).

На жаль, за критерієм 3 *«Розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків щодо соціальної взаємодії політиків поряд з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), які висловлюють протилежну думку»*, ані в № 15, ані в № 16 за 2002 р. польського журналу «Polityka» ми не знайшли жодного соціокультурного маркера політичного дискурсу.

При аналізі інформаційних матеріалів за критерієм 4 *«Повідомлення про події в соціальних взаєминах соціальних груп інших країн світу»* в № 15 (2002) польського журналу «Polityka» ми знайшли 16 (100%) соціокультурних критеріїв, серед яких частотними є: 1) 25% ЖК («Життя культури, пов'язане з політичним дискурсом»); 2) 18,7% ЖПЦ («Життя політиків церкви»); 3) 12,5% АДІ («Активізація дій Ізраїлю»); 4) 12,5% БП («Біографії політиків»).

У № 16 (2002) польського журналу «Polityka» за критерієм 4 ми виявили 11 (100%) соціокультурних маркерів політичного дискурсу, серед яких такі: 1) 36,4% ПЗК («Політика за кордоном»); 2) 18,2% США і БС («США і Близький Схід»).

П'ятий критерій *«Аналіз політичної, економічної ситуації в країні з боку іноземних експертів»* аналізу інформаційних матеріалів № 15 (2002) і № 16 (2002) польського журналу «Polityka» дозволив зафіксувати тільки поодинокі соціокультурні маркери політичного дискурсу, а саме: № 15 – 2,7% ПБ («Проблема безробіття»); № 16 – 3,0% Е («Проблеми економіки»).

На жаль, в результаті аналізу інформаційних матеріалів за критерієм 6 *«Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних ЗМІ»* в польському журналі «Polityka» (№ 15 від 13 квітня 2002 р. і № 16 від 20 квітня 2002 р.) не знайдено жодного соціокультурного маркера політичного дискурсу.

Загальний аналіз кількості та якості використаних соціокультурних маркерів політичного дискурсу в № 15 і № 16 за 2002 р. польського журналу «Polityka» привів нас до формулювання висновків.

1. Усього було виділено 69 (100%) соціокультурних маркерів політичного дискурсу.
2. Найчастотнішими серед описаних маркерів стали такі:
   а) ЖК(«Життя культури, пов'язане з політичним дискурсом») – 8,7%;
   б) ПЗК («Політика за кордоном») – 5,8%;
   в) ЖПЦ («Життя політиків церкви») – 4,3%;
   г) БП («Біографії політиків») – 2,9%;
   д) ЖПП («Життя політичних партій») – 2,9%;
   е) Е («Проблеми економіки») – 2,9%;
   є) ПБ («Проблема безробіття») – 2,9%;
   ж) США і БС («США і Близький Схід») – 2,9%;
   з) АДІ («Активізація дій Ізраїлю») – 2,9%.

Отже, ми можемо констатувати, що серед найчастотніших соціокультурних маркерів політичного дискурсу № 15 і № 16 за 2002 р. польського журналу «Polityka» виступають три – «Життя культури, пов'язане з політичним дискурсом», «Політика за кордоном» та «Життя політиків церкви».

Порівняльний аналіз частотності використання і якості соціокультурних маркерів політичного дискурсу у вибраних номерах політичних

журналів «Кореспондент» (Україна) і «Polityka» (Польща) дозволили нам сформулювати такі висновки:

1. Показники аналізу інформаційних матеріалів, представлених у двох випусках українського журналу «Кореспондент» за 2003 р. і 2005 р., а також у двох випусках польського журналу «Polityka» за 2002 р., за шістьма критеріями не мають ідентичності, що свідчить, на наш погляд, про наявність різних соціокультурних маркерів політичного дискурсу, який висвітлювався в мас-медіа України та Польщі.

2. За критерієм 1 «Аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн» показник польського журналу «Polityka» (49,3%) відрізняється від ідентичного показника українського журналу «Кореспондент» (8,7%) у 5,6 разу на користь першого. Така кратність пояснюється, на наш погляд, підготовкою Польщі під керівництвом президента (на 2002 р.) О. Квасневського до вступу до Європейського Союзу (ЄС), і тому соціальна взаємодія у внутрішньополітичній діяльності національного лідера Польщі висвітлюється активніше, ніж соціальні взаємини в зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу.

3. У польському журналі «Polityka» достатньо широкою за своїм діапазоном є тематика і кількість (27–39,1%) соціокультурних маркерів політичного дискурсу за критерієм 4 «Повідомлення про події в соціальних взаєминах соціальних груп інших країн світу». Відзначений факт пояснюється великою увагою польських мас-медіа до особливостей соціальних взаємин між членами соціальних груп і соціальних інститутів країн-членів ЄС.

4. Достатньо низькими є показники частотності соціокультурних маркерів політичного дискурсу, відображених в інформаційних матеріалах польського журналу «Polityka», за такими трьома критеріями: критерій 3 «*Розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків щодо соціальної взаємодії політиків поряд з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), які висловлюють протилежну думку*» має показник 0%; критерій 5 «*Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних експертів*» має показник 2,9%; критерій 6 «*Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних ЗМІ*» має показник, який дорівнює 0%. Ми вважаємо, що низький рівень згаданих показників обумовлений суб'єктивним небажанням редакційної колегії польського журналу «Polityka» 2002 р. розміщувати поряд із матеріалами, які

відображають її (редколегії) соціокультурні позиції, протилежні думки відомих журналістів, учених, діячів культури. До того ж редколегія не могла допустити аналітичні матеріали авторів – іноземних експертів, а також публікацію критичних матеріалів з боку іноземних ЗМІ. Доцільно в такому разі відзначити, що № 15 і № 16 за квітень 2002 р. польського журналу «Polityka» не можуть називатися відкритими в презентації інформаційних матеріалів. Те саме можна констатувати щодо демократичності позиції редколегії згаданого видання.

5. Аналіз подачі інформаційних матеріалів щодо українського журналу «Кореспондент» (№ 46 (2003) і № 43 (2005)) свідчить про більший ступінь збалансованості. Якщо у двох випусках польського журналу «Polityka» 88,4% розподілені між двома показниками критеріїв 1 і 4, то у двох випусках українського журналу «Кореспондент» 96,8% розподілені рівними частинами між чотирма критеріями (1, 2, 4, 6). Аналіз змісту згаданих критеріїв дозволяє констатувати цікаві, на наш погляд, висновки (див. п. 6).

6. Польський журнал «Polityka» більше цікавлять інформаційні матеріали, що стосуються аналізу соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країни, тоді як український журнал «Кореспондент» схильний орієнтувати респондентів на аналіз політичної, економічної ситуації в країні з боку іноземних ЗМІ. Такий стан справ наштовхує на висновок про незрілість і несамостійність позиції як України, так і журналістів, які працюють у ній. Можна було б послатися на те, що порівняно з Польщею Україна ще не має статусу члена ЄС і тому її мас-медійні позиції у 2003 р. і 2005 р. відображають таку позицію статусної невизначеності. Але слід зазначити й інше: хоча у 2002 р. Польща ще не була членом ЄС, її офіційні позиції відображалися в пресі достатньо впевнено. Польський журнал «Polityka» у 2002 р. виглядав упевненішим у висвітленні внутрішньополітичних проблем Польщі та подій у взаєминах соціальних груп інших країн світу, але менш мотивованим у сприйнятті критики з боку іноземних ЗМІ, експертів й офіційних польських опозиціонерів.

7. Український журнал «Кореспондент» за 2003 р. і 2005 р. (відповідно № 46 та № 43) також виглядає нерівномірним у розподілі свого ставлення до висвітлення соціальних дій, соціальних взаємодій і соціальних взаємин між членами соціальних груп країни при використанні специфіки соціокультурних маркерів політичного дискурсу.

У журналі «Кореспондент» за критерієм 3 майже не фіксуються (1,5%) соціокультурні маркери політичного дискурсу при розміщенні критичних статей відомих журналістів, учених, політиків про соціальну взаємодію політиків поряд з матеріалами, у яких висловлено протилежну думку. Також майже не позначені (1,5%) показники соціокультурних маркерів політичного дискурсу при висвітленні аналізу політичної, економічної ситуації в країні з боку іноземних експертів (критерій 5).

Низькі показники (по 1,5%) наявності соціокультурних маркерів політичного дискурсу названих критеріїв свідчать про небажання публікувати їх на сторінках журналів (як українських, так і польських) внаслідок політичної і соціальної незрілості суспільств, про певний ступінь неготовності соціальних еліт, соціальних інститутів, соціальних класів і груп до врівноваженого і спокійного сприйняття критики ззовні. Такий факт свідчить також про молодість демократичних засад України і Польщі.

Висновки

Результати нашого дослідження дозволяють сформулювати основні висновки.

1. Було висунуто припущення про те, що соціокультурні маркери політичного дискурсу в мас-медіа, зафіксовані під час аналізу публікацій польського журналу «Polityka» та українського журналу «Кореспондент», мають специфіку, яка виражена в таких п'яти характеристиках-критеріях:
   а) аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн;
   б) аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу;
   в) розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків, що стосуються соціальної взаємодії політиків, поряд з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), які висловлюють протилежну думку;
   г) повідомлення про події у взаєминах соціальних груп інших країн світу;
   д) аналіз політичної, економічної ситуації у країні з боку іноземних експертів.

Висунуте припущення було доведено не повністю.

2. Окрім соціокультурних маркерів політичного дискурсу за п'ятьма передбачуваними критеріями (1–5), був зафіксований ще один критерій, а саме – критерій 6 «Аналіз політичної, економічної ситуацій у країні з боку іноземних ЗМІ».
3. Дослідження показало, що соціокультурні маркери політичного дискурсу, висвітлені в інформаційних матеріалах українського журналу «Кореспондент» (№ 46 за 2003 р. і № 46 за 2005 р.) і польського журналу «Polityka» (№ 15 і № 16 за квітень 2002 р.), мають свою специфіку.
4. Специфіка соціокультурних маркерів політичного дискурсу згаданих номерів журналів двох країн полягає в тому, що:
   а) частотність використання соціокультурних маркерів політичного дискурсу залежить від таких чинників:
      – особливість культурних і політичних реалій періоду висвітлення інформації;
      – суб'єктивність редакційної колегії друкованого засобу масової інформації (ЗМІ);
   б) ступінь політичного, культурного, економічного, соціального «визрівання» суспільства певної країни;
   в) офіційна державна позиція щодо оцінки певних подій у країні видання журналів і у світі;
   г) ступінь «відвертості» суспільства і ЗМІ, які працюють у ньому;
   д) ступінь готовності до висвітлення в мас-медіа результатів критичного аналізу, представленого іноземними експертами і ЗМІ;
   е) ступінь готовності до висвітлення негативних аспектів соціальних дій і соціальної взаємодії в національних ЗМІ з боку вітчизняних відомих журналістів, політиків, учених, діячів культури.

Додатки

Додаток 4А

Показники частотності вживання соціокультурних маркерів політичного дискурсу в журналах «Кореспондент» (Україна) та «Polityka» (Польща)

№ з/п	Критерії аналізу	Кореспондент		Polityka	
		кількість	%	кількість	%
1	Аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн	14	21,2	34	49,3
2	Аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу	14	21,2	6	8,7
3	Розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків щодо соціальної взаємодії політиків поруч з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), у яких висловлено протилежну думку	1	1,5	0	0
4	Повідомлення про події в соціальних взаємовідносинах соціальних груп інших країн світу	17	25,7	27	39,1
5	Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних експертів	1	1,5	2	2,9
6	Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних ЗМІ	19	28,7	0	0
7	**УСЬОГО**	**66**	**100**	**69**	**100**

Додаток 4Б

Порівняння показників частотності вживання соціокультурних маркерів політичного дискурсу в журналах «Кореспондент» та «Polityka»:

критерій 1 – аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн;

критерій 2 – аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу;

критерій 3 – розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків щодо соціальної взаємодії політиків поруч з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), у яких висловлено протилежну думку;

критерій 4 – повідомлення про події в соціальних взаємовідносинах соціальних груп інших країн світу;

критерій 5 – аналіз політичної, економічної ситуації у країні з боку іноземних експертів;

критерій 6 – аналіз політичної, економічної ситуації у країні з боку іноземних ЗМІ.

Додаток 4В

Соціокультурні маркери політичного дискурсу

УКРАЇНА

1. Аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн:

КОРЕСПОНДЕНТ – 2003

1) БП – розповідь про біографію В. Ющенка; прогнозування його політичних і соціальних дій;
2) ВКН – про систему контролю з боку СБУ за Інтернетом в Україні;

КОРЕСПОНДЕНТ – 2005

1) ЗЦ – критика однобічності висвітлення проблеми кількості вірян Київського патріархату порівняно з вірянами Московського патріархату в м. Києві;
2) ВІС – обурення читача з приводу прагнення Президента України надати воїнам ОУН-УПА статус ветеранів Великої Вітчизняної війни;
3) КМВДП – про вимоги депутатів райрад м. Києва знести паркан біля будівлі Секретаріату Президента України;
4) ПСВ – про особливості зміни думки політикуму України щодо призначення О. Медведька генеральним прокурором країни;
5) ВММ – про реакцію Міністерства іноземних справ України щодо звинувачення в російській газеті «Комсомольська правда» з приводу розміщення на кордоні з Росією (в Луганській обл.) відпрацьованого ядерного палива та високотоксичних хімічних відходів у шахтах;
6) БП – про доходи Президента України В. Ющенка за 2004 р.;
7) ВК – про перевірку звинувачень О. Зінченка щодо П. Порошенка про корупційність останнього; повідомлення про закриття частини карних справ проти П. Порошенка; про продовження розслідування щодо зведення дому на вул. Грушевського, 9а;
8) ЖВ – про зарахування міністра охорони здоров'я України до складу РНБОУ;
9) ВММ – про призначення В. Докаленка на посаду голови Національної телекомпанії України (УТ-1);
10) ЖВ – про особливості популістських обіцянок уряду України та парламентських комісій щодо формування та затвердження бюджету 2006 р.;
11) Е – про продаж гігантів промисловості України;
12) ПЕ – про думку Президента України щодо втрачання грошей, обіцяних за продаж «Криворіжсталі».

2. **Аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу:**

КОРЕСПОНДЕНТ – 2003

1) МГ – звинувачення У. Дюранті, лаурета Пулітцеровської премії в царині журналістики, у приховуванні правди щодо Голодомору 1932–1933 рр. в Україні;
2) ІУ – про те, що Україна посідає 89-те місце у світі за рівнем розвитку інформаційних технологній;
3–6) **БП** – оцінка стану здоров'я Президента Л. Кучми після операції і про шанси розгортання в Україні «єльцинівського» варіанта залишення влади послідовникові – 4 підрозділу;
7) ІУ – про прагнення України подати свій імідж на міжнародній арені;
8) КРУ – про конфлікт навколо о. Тузла;
9) ЕЕРУ – про намір А. Чубайса (Росія) завоювати енергетичний ринок України;
10) УК – про затримку Україною сплати своїх боргів постраждалим від аварії Ту-154 над Чорним морем у 2001 р.;
11) УСНІД – про високий рівень смертності від ВІЛ у Східній Європі;
12) УК – про засудження українця-сутенера в Німеччині;

КОРЕСПОНДЕНТ – 2005

1) УСОТ – про візит прем'єра Ю. Єханурова і про готовність України підписати всі можливі протоколи щодо майбутнього вступу України до СОТ;
2) БП – про долю П. Лазаренка в США;
3) ПН – про аукціон, на якому було виставлено діжку з медом з пасіки Президента України В. Ющенка;
4) ІБМ – про долю К. Ворошилова.

3. **Розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків щодо соціальної взаємодії політиків поруч з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), у яких висловлено протилежну думку:**

КОРЕСПОНДЕНТ – 2003
КОРЕСПОНДЕНТ – 2005

НС – критика читачем дій київських суддів за те, що дозволяють продовжувати будівництво дому на території національного парку на вул. Грушевського, 9а у м. Києві;

4. Повідомлення про події в соціальних взаємовідносинах соціальних груп інших країн світу:

КОРЕСПОНДЕНТ – 2003

1) СКК – про пожежу в Московському гуртожитку університету ім. П. Лумумби;
2) ПЗ – про засудження снайпера армії США, що вбив 10 осіб під час війни в Перській затоці;
3) ПЗ – про засудження 9 турків, котрі 20.11.2003 спричинили теракт у Стамбулі;
4) ЕСША – про рекордні витрати США на оборону;
5) НКіно – про вихід на екрани американських кінотеатрів мільтфільму «Сімпсони», де один з персонажів – англійський прем'єр-міністр Т. Блер;
6) США11.09.2001 – про відкриття у Нью-Йорку цвинтаря-меморіалу жертв теракту 11 вересня 2001 р.;
7) РГ – аналіз соціальних взаємодій політиків Грузії після революції троянд;
8) БП – історія президентства Е. Шеварнадзе (Грузія);
9) БП – про відставку Е. Шеварнадзе як початок нової ери для Грузії;
10) КП – критика зовнішньої політики Дж. Буша (молодшого);

КОРЕСПОНДЕНТ – 2005

1) КВР – засудження читачем попередньої публікації про «зачистку» Кремлем «бандитських формувань» у Нальчику;
2) СКК – про міжетнічні конфлікти у Франції між молоддю іммігрантського походження і поліцією у зв'язку із загибеллю двох підлітків, котрі переховувалися у трансформаторній будці і їх вбило струмом;
3) СККТ – про терористичні акти в Індії напередодні Нового року;
4) СКК – про заколоти у в'язницях Киргизстану;
5) КПВ – про новий кліп О. Газманова, в якому розкритиковано корупційний режим у Росії;
6) ЖППК – про підготовку російських комуністів до святкування в Росії річниці Жовтневої революції 1917 р.;
7) БП – про побутове життя екс-президента Польщі О. Квасневського;

5. Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних експертів:

КОРЕСПОНДЕНТ – 2003

РУЕ – рейтинг України з електрозв'язку (інформаційні технології).

КОРЕСПОНДЕНТ – 2005

Не знайдено.

6. Аналіз політичної, економічної ситуації в Україні з боку іноземних ЗМІ:

КОРЕСПОНДЕНТ – 2003

1) ЗПтаП – повідомлення російською газетою «Время новостей» про стан здоров'я президента України та доповідь В. Медведчука росіянам щодо здатності Л. Кучми утримати владу;
2) ЗПтаП – повідомлення російської газети «Известия» про хворобу (операцію) Л. Кучми і про можливий російський (єльцинівський) варіант зміни влади в Україні;
3) ЗПтаП – повідомлення російської газети «Независимая» про боротьбу за місце послідовника Л. Кучми у зв'язку з його хворобою;
4) ЗПтаП – повідомлення російської газети «Московский комсомолец» про боротьбу за місце президента України у зв'язку з його хворобою;
5) ІУ – повідомлення американської газети «The Baltimore Sun» про прагнення України зберегти свій імідж стабільної країни;
6) ПтаОТ – політика та о. Тузла: повідомлення російської газети «Новая газета»;
7) ЕРЕР – повідомлення російської газети «Финансовые известия» про прагнення А. Чубайса захопити енергетичний ринок України;
8) КзаЗЛ – повідомлення російської газети «Новые известия» про компенсацію з боку України за збитий над Чорним морем російський літак;
9) СНІДУ – повідомлення австрійської газети «Die Presse» про збільшення кількості хворих на СНІД в Україні;
10) СУ – повідомлення німецької газети «Frankfurter Rundschau» про суд над сутенерами з України;

КОРЕСПОНДЕНТ – 2005

1) АУЕЗС – позитивний аналіз української політики та економіки за рік після Помаранчевої революції з боку директора програм Фонду Карнеги по Росії та Євразії;
2) КУВЗММ – критика російською газетою «Новые известия» дій Ющенка щодо звільнення генпрокурора С. Піскуна – **2 підрозділу**;
3) КУВЗММ – оцінка з боку російської газети «Ведомости» дій В. Ющенка щодо приватизації «Криворіжсталі»;
4) ЗУІММ – оцінка німецької газети «Die Welt» ситуації незвертання уваги з боку ЄС на Україну, а також про те, що така ситуація досить зручна

для політичних маневрів В. Путіна, щоб «розколоти» В. Ющенка та Ю. Тимошенко;

5) КУВЗММ – російська газета «Московский комсомолец» інформує, що в Україні в туристичних агенціях з'явився маршрут «За ющенківськими місцями»;
6) КУВЗММ – про висновки комісії експертів ООН щодо скорочення пільг для чорнобильців України;
7) КСША – про долю політтехнологів Білого дому США;
8) НРІ – про прагнення частини населення Росії винести з мавзолею тіло В. Леніна;
9) СКТК – про терористів-смертників, які прагнуть зруйнувати Ізраїль.

ПОЛЬЩА

1. Аналіз соціальної взаємодії у внутрішньополітичній діяльності національних лідерів країн:

POLITYKA– 2002 (16)

1) АКС – про гучні карні справи 90-х років щодо тих, хто сьогодні став олігархом у Польщі;
2) Е – про наслідки низьких цін у країні;
3) СП – про проблеми лікування дитячих хвороб;
4) АВ – про нечесність розподілу грошей між власниками-політиками телебачення та радіомовлення Польщі; про ненародність народного телемовлення;
5) П'ЄС-НМ – про питання щодо національних меншин, списки яких вимагає Європейський Союз при вступі Польщі в нього;
6) ЄС-М – про проблеми мови в об'єднаній Європі (інтерв'ю з відомим мовознавцем проф. Я. Мйодкем);
7) ПЦ – про вихід з друку книжки Є. Єдліскі «Якої цивілізації потребує Польща»;
8) ЦСБ – про агентів Міністерства державної безпеки Польщі в лавах священнослужителів;
9) КПЄВ – про вихід на екрани кінотеатрів картини Я. Сосинського «У пошуках втрачених років», присвяченої справам польсько-єврейських взаємин у суспільстві;
10) СКСт – про демонстрації протесту зв'язківців країни;
11) ВММ – про скандал щодо мас-медіа, який переріс у політичний скандал;

12) РО – про реформу системи освіти (незалежна оцінка результатів іспитів школярів);
13) ВК – про думку прокуратури Польщі щодо причетності до фінансових афер вищих посадовців країни;
14) ПЦЛ – думка міністра охорони здоров'я про підвищення цін на ліки;
15) ЯГ – результати опитування щодо якості горілки, яка продається у країні;
16) ІЗ – про інвестиції Міністерства фінансів у розвиток польської залізниці;
17) БПК – про з'їзд безробітних працівників кіно;

POLITYKA– 2002 (15)

1) РТВ – про обговорення проекту змін радіо- та телемовлення, запропонований Л. Міллером;
2) ВК – про новий поворот політичної авантюри з концентрацією капіталу в мас-медіа;
3) ЖПП – про тижневий з'їзд політичної організації «Самооборона»;
4) КК – про комерціоналізацію культури Польщі;
5) ПБ; КП – про безробіття у країні; про те, що старі люди не поступаються молодим працівникам у звільненні робочих місць;
6) СКП – про наслідки підписання угоди про співпрацю Польських авіаліній з німецькою фірмою Люфтганза;
7) ЖПП – інтерв'ю Д. Туска – лідера «Платформи Обивательської»;
8) КВзПП – критика позицій реформування суспільства з боку Созу Левици Демократичної;
9) Е – про підприємницькі ціни на товари; про підприємництво;
10) КрБ – про «базарний» стиль культури Польщі;
11) ЖК – про розвиток польського театру;
12) ЖК – про творчість Брегеля та його спадок у польських музеях;
13) РП – про ринок праці в Польщі;
14) Е – про поклади ванадію та титану в надрах Польщі;
15) ГІП – про 15 авторитетних та відомих у світі поляків;
16) НЗ – про національні звичаї поляків.

2. Аналіз соціальних взаємин у зовнішній політиці суб'єктів політичного процесу:

POLITYKA – 2002 (16)

1) МК – про суперечки розподілу польсько-турецького авіапростору щодо чартерних рейсів;

2) Є – про ставлення поляків до молодіжної організації євреїв Польщі «Марш живих», що виступає проти Голокосту;
3) ІП – про можливі інвестиції польських підприємців у будівництво чеського заводу автомобілів концерну Тойота-Пежо;
4) КАГ – критика з боку кореспондента журналу "Polityka» Л. Стомма погляду відомого кореспондента польського журналу «Wprost» Я. Винецки на антиглобалізм.

POLITYKA – 2002 (15)

5) РПК – про обмеження Німеччиною ринку праці для польських заробітчан;
6) ІМК – про угоду в Рапалло 1922 р. між Росією та Німеччиною проти Польщі.

3. Розміщення критичних статей відомих журналістів, учених, політиків щодо соціальної взаємодії політиків поруч з інформаційними матеріалами (підрозділами, фотографіями, схемами, графіками, діаграмами), у яких висловлено протилежну думку:

POLITYKA – 2002 (16)

Не знайдено.

POLITYKA – 2002 (15)

Не знайдено.

4. Повідомлення про події в соціальних взаємовідносинах соціальних груп інших країн світу:

POLITYKA– 2002 (16)

1) ПЗК – про вибори у Франції президента на наступні п'ять років;
2) ПЗК – про ставлення Дж. Буша (молодшого) до подій на Близькому Сході (Ізраїль та Палестина);
3) ПБ – про проблеми становлення Білорусі (інтерв'ю із Ст. Шушкевичем);
4) США і БС – про допомогу Білого дому прем'єрові Арафату;
5) ПЗК – про бідність Венесуели за президентства Уго Чавеса;
6) ПЗК – про демонстрацію на захист ідей Уго Чавеса у Венесуелі;
7) СЖК – про ускладнення оформлення віз для іммігрантів-студентів, що приїжджають до США;
8) ЗСКВ – про підписання 60-ма країнами заборони на страту колишніх військовополонених;

9) США і БС – про візит держсекретаря США на Близький Схід і про турботу щодо виведення військ Ізраїлю із земель Палестини;
10) ЕК – про банкрутство німецького медіа-концерну «Кірх-медіа»;
11) ПвСША – про вирішення давньої справи в США: скорочення військових.

POLITYKA– 2002 (15)

1) ЖПЦ – про хворобу Йоанна Павла II і неспроможність керувати церквою;
2) ЖПЦ – про здоров'я Йоанна Павла II;
3) ЖПЦ – про безцінне здоров'я Йоанна Павла II;
4) РБЄтаІ – про бажання Ради безпеки Європи, щоб Ізраїль припинив військові дії на західному узбережжі;
5) СШАтаІ – про підтримку Бушем права Ізраїлю на оборону;
6) АДІ – про А. Шарона як ініціатора неспокою на Близькому Сході;
7) ВПУ – про вибори до парламенту України у 2002 р.;
8) БП – про Я. Арафата, його боротьбу, життя;
9) АДІ – про окупацію Ізраїлем західного узбережжя річки Йордан;
10) ЖК – про вихід на екрани фільму «Астерікс і Обеліск» у Франції;
11) ЖК – про «чорних» зірок кінематографа Х. Бері та Д. Вашингтона;
12) ЖК – про А. Нотомб – відому письменницю франкомовних країн;
13) ЖК – про образ П. Корчагіна, про письменника М. Островського;
14) ЧК – про чорнобильську катастрофу та породжений нею страх людей;
15) БП – про королеву-мати Великобританії;
16) ПК – про руйнування готелю в Чехії.

5. Аналіз політичної, економічної ситуації в Польщі з боку іноземних експертів:

POLITYKA – 2002 (16)

Е – про загрозу інфляції через низькі ціни в Польщі (іноземний експерт – Поль Ролкер, колишній голова Федерального резервного банку США).

POLITYKA– 2002 (15)

ПБ – про німецький і польський ринки праці (іноземний експерт – Ганс Пітер Стіхл, колишній президент Товариства німецької промислово-торговельної палати).

6. Аналіз політичної, економічної ситуації в Польщі з боку іноземних ЗМІ:

POLITYKA – 2002 (16)

Не знайдено.

POLITYKA– 2002 (15)

Не знайдено.

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. У чому полягає особливість значення термінів «соціокультурні маркери», «політичний дискурс», «мас-медіа»?
2. З якою метою потрібно вивчати соціокультурні маркери політичного дискурсу в мас-медіа?
3. У чому полягає методика дослідження соціокультурних маркерів політичного дискурсу в мас-медіа?
4. Як краще здійснювати інтерпретацію даних, одержаних у дослідженні соціокультурних маркерів політичного дискурсу в мас-медіа?
5. Які Ви знаєте соціокультурні маркери політичного дискурсу України?
6. У чому полягає сутність соціокультурних маркерів політичного дискурсу Польщі?

Навчальні завдання

1. Опишіть методику дослідження соціокультурних маркерів політичного дискурсу.
2. На практичному занятті зробіть доповідь на тему «Соціокультурні маркери політичного дискурсу України».
3. Порівняйте соціокультурні маркери політичного дискурсу Польщі та України. Знайдіть спільне і розбіжне. Поясніть.
4. Визначте специфіку соціокультурних маркерів політичного дискурсу Білорусі.
5. Здійснивши контент-аналіз двох центральних політичних щотижневиків Росії та України, зробіть презентацію одержаних результатів на студентській щорічній науковій конференції.

Теми рефератів та дослідницькі теми

1. Соціокультурний аналіз суспільства і мас-медіа.
2. Українські лідери культурного життя та відображення їх у регіональній друкованій пресі.
3. Соціокультурні маркери друкованої преси Китаю.
4. Соціокультурне середовище як ідеологічний чинник розвитку інформаційного суспільства.

5. Повідомлення про соціальні катаклізми і рівень їхнього висвітлення на телебаченні в інформаційних програмах.
6. Політичне рейдерство в Україні та проблеми його об'єктивного висвітлення на радіо.

Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій

1. «Зайві» слова журналістського мовлення як чинник «семантичного завантаження» свідомості реципієнтів.
2. Психолінгвістичні засоби посилення впливу інформаційного повідомлення.
3. Особливості інформаційних повідомлень про заяви ісламських терористів у медіа-просторі України.

Розділ 5
РЕГІОНАЛЬНІ МАС-МЕДІА І ПОЛІТИЧНА «ЗАБАРВЛЕНІСТЬ» ЖУРНАЛІСТІВ

(порівняльний аналіз використання психолінгвістичних одиниць у регіональних газетах «Червоний гірник» (м. Кривий Ріг) і «Слово» (м. Одеса))

5.1. Проблема однобічної політичної орієнтації журналістів регіональних друкованих ЗМІ.
5.2. Методика дослідження психолінгвістичних особливостей політичної «забарвленості» журналістів регіональних ЗМІ.
5.3. Інтерпретація результатів, одержаних за праксиметричним методом.
5.4. Висновки щодо практичного дослідження політичної «забарвленості» журналістів регіональних друкованих ЗМІ.

5.1. Проблема однобічної політичної орієнтації журналістів регіональних друкованих ЗМІ

Проблема полягає в тому, що регіональні мас-медіа достатньо часто обирають основною формою подачі політичних новин передрук тих новин, які вже існують в інформаційному просторі країни. Перенесення політичних новин із сторінок центральних видань (зокрема з інтернет-видань) веде до того, що інформація політичного змісту майже не відрізняється за переказом сутності подій, але дуже відрізняється за їх підбором і якістю висвітлення. Можна відзначити, наприклад, що політична подія одна для всієї країни, а журналісти різні, редакційні колективи по-різному сприймають її хід, тому й висвітлення її відрізняється в різних регіональних мас-медіа. Такий стан справ можна вважати нормальним для демократичного суспільства.

Суть проблеми полягає не в згаданому вище, а в тому, що підбір політичних новин і їх розміщення на друкованій площі регіонального видання, використання психолінгвістичного арсеналу авторів текстів і підписів під зображеннями не можна заховати, завуалювати, навіть всупереч основному принципу однобічної орієнтації (у політичному сенсі) журналістів і редакційних колегій. Подібний крен журналіста в бік якого-небудь одного політичного суб'єкта і необ'єктивне висвітлення політичних подій у країні або регіоні ми називаємо політичною «забарвленістю». Іншими словами, журналіст, або той, хто безпосередньо створює тексти про дії політичних суб'єктів, або член редакційної колегії, який не є автором політичної інформації, але визначає форму, порядок і місце подачі інформації про політичну подію, прагнуть маніпулювати політичними настроями і спрямованістю симпатій масового споживача інформації в регіонах країни. Найчастіше довести факт наявності політичної «забарвленості», а отже – і звинувачення в однобокості, політичній короткозорості, суб'єктивності і, нарешті, в порушенні основних принципів і моральних основ журналіста, майже неможливо. Для ознайомлення масового споживача інформації із суттю та основними ознаками використання недемократичного інструменту маніпулювання свідомістю ми й задумали своє дослідження.

5.2. Методика дослідження психолінгвістичних особливостей політичної «забарвленості» журналістів регіональних ЗМІ

Зважаючи на викладену проблему, визначено *об'єкт* дослідження: політична «забарвленість» журналістів регіональних мас-медіа.

Предметом дослідження є психолінгвістичні особливості політичної «забарвленості» журналістів регіональних ЗМІ.

Генеральна гіпотеза: політична «забарвленість» журналістів регіональних мас-медіа має такі психолінгвістичні особливості:

1) синтаксис простої пропозиції як фіксація прагнення до зрозумілості для простого «політично неосвіченого» споживача інформації;
2) неприхована конотація як ознака небажання приховувати свою позицію в «демократичному» політичному оточенні;
3) кількість використання лексичних одиниць політичного формату як сигнал до солідаризування однодумців;

4) бравада (вихваляння) винятковим правом користуватися публічним каналом інформації для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта.

Додаткова гіпотеза: політична «забарвленість» журналістів регіональних мас-медіа має інші психолінгвістичні особливості.

Контргіпотеза: політична «забарвленість» журналістів регіональних мас-медіа не має психолінгвістичних особливостей.

Методи дослідження: гіпотетико-дедуктивний, праксиметричний (або архівний метод, або аналіз продуктів діяльності), кількісно-якісний аналіз, порівняльний метод.

Методика дослідження складалася з таких процедур:

1) на базі аналізу наявних наукових джерел була висунута гіпотеза, яку надалі доводили за допомогою дедуктивного методу; були вибрані два регіональні друковані періодичні видання: криворізька загальноміська газета «Червоний гірник» (видається українською мовою накладом 33 325 примірників, станом на 22.01.2008) й одеська щотижнева суспільно-політична газета «Слово» (видається російською мовою накладом 31 500 примірників, станом на 01.02.2008);
2) у кожному друкованому періодичному виданні за основу для здійснення кількісно-якісного аналізу методом датчика випадкових чисел було відібрано 5 статей політичного змісту (розповідь про діяльність політика або його партію) за період з 1 січня 2006 р. по 1 лютого 2008 р. – період, упродовж якого до влади в Україні приходили два (!) прем'єр-міністри (В. Янукович і Ю. Тимошенко);
3) кількість статей, відібраних у двох виданнях, становила 10;
4) обсяг знаків (без урахування пропусків) в одній статті становив від 200 до 1300 одиниць;
5) найменша за обсягом стаття мала 234 знаки; найбільша – 1300;
6) критерії кількісно-якісного аналізу були такими:
   - кількість простих речень (підмет + присудок; підмет + присудок + один, два або три другорядні члени речення: визначення, доповнення, додаток);
   - кількість конотованих лексичних одиниць, які є характеристиками політичного фігуранта – героя інформаційного матеріалу;
   - кількість використаних лексичних одиниць політичного формату (тих, які позначають реалії політики або які можуть характеризувати політиків і політику);

- кількість мовних одиниць, які позначають хвастощі (браваду) винятковим правом журналіста користуватися публічним каналом інформації (сторінками періодичного друкарського видання) для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта; мовною одиницею в цьому випадку вважається фрагмент тексту, який присвячено популяризації певного політичного суб'єкта за допомогою використання журналістом «виняткового» права використання названого каналу інформації (площа газети); вимірюється така одиниця кількістю речень.

Отримані в аналізі результати та їхню інтерпретацію ми відобразили в Додатках 5А і 5Б.

5.3. Інтерпретація результатів, одержаних за праксиметричним методом

За критерієм «Кількість простих речень (підмет + присудок; підмет + присудок + один, два або три другорядні члени речення: визначення, доповнення, додаток)» (див. Додатки 5А і 5Б (п. 1)) середній показник відрізняється: для газети «Червоний гірник» – 35,2%, для газети «Слово» – 28,6%. Це означає, що журналісти газети «Червоний гірник» частіше використовують прості пропозиції в текстах, які розповідають про політичних суб'єктів. Разом із тим, діапазон використання простих речень криворізькими журналістами Володимиром Скідановим і Сергієм Соловйовим (газета «Червоний гірник») становить 11,3–54,2%, тоді як одеські журналісти Ігор Оніщенко, Сергій Мілошевич і Віктор Вепрік мають подібний діапазон – 21,7–37,7%.

Ми вважаємо, що подібні факти означають наявність схильності у криворізьких журналістів використовувати структури простих речень у текстах, у яких розповідається про політичних суб'єктів міста або країни. Одеські журналісти менш схильні до стислих пояснень за допомогою синтаксису простого речення. З іншого боку, є й таке пояснення: м. Кривий Ріг у 30-ті роки XX ст. інтенсивно розвивалося при залученні до промислового гіганта першої доменної печі Криворізького металургійного комбінату (КМК) так званих «хіміків», або людей, які відбули визначені законом терміни покарання у в'язницях і були відпущені на свободу умовно, тобто, перебуваючи на будівництвах народного госпо-

дарства. Освітній та інтелектуальний рівень таких «хіміків» найчастіше був невисоким. Певна частина тих, хто, відбувши термін покарання на будівництві КМК, не захотів повернутися додому, де суди їм ухвалили вироки, утворили у Кривому Розі власні сім'ї, народили дітей, дали їм освіту. Але загальний інтелектуальний рівень «хіміків» і дотепер середній або невисокий. Пишучи тексти в газеті «Червоний гірник» для масового споживача інформації, криворізькі журналісти вимушені використовувати велику кількість простих речень у статтях про політичних суб'єктів. Мета очевидна: бути зрозумілими для читачів.

На відміну від криворізьких читачів одеські історично мають вищий рівень і здатність розуміти публіцистичні тексти. Такий факт пояснюється тим, що в м. Одесі упродовж XX ст. проживали або вихідці з високоосвічених єврейських сімей, або ті партійні керівники, які йшли на пенсію при СРСР і прагнули влаштувати собі тихе і спокійне життя на березі Чорного моря, або сім'ї радянських військових пенсіонерів і пенсіонерів Комітету державної безпеки СРСР. Історичні аннали показують, що жителі м. Одеси за освітнім рівнем були набагато вище, ніж мешканці інших міст і УРСР, і всього СРСР. Отже, очевидним є висновок про те, що одеські журналісти, подаючи інформацію про політичних суб'єктів, не хвилювалися про те, що їх не зрозуміють.

Крім того, інтелектуальний рівень самих журналістів різниться, що, своєю чергою, і визначає частоту використання ними синтаксичних структур простого речення.

За критерієм «Кількість конотованих лексичних одиниць, які є характеристиками політичного фігуранта – героя інформаційного матеріалу», ми зафіксували також різні показники. Якщо одеські журналісти вживають у середньому 9,2% (див. Додаток 5А та 5Б (п. 2)) конотованих лексичних одиниць у статтях про політичних суб'єктів, то криворізькі журналісти обмежуються середнім показником 2,3%. Ілюстрацією конотованих лексичних одиниць можуть виступати такі: з текстів газети «Слово»: «свого призначенця», «більш ніж неприваблива метушня навколо суддівського корпусу Конституційного суду», «батьки народів», «багато літ щастя», «помаранчевий Кабінет міністрів»; з текстів газети «Червоний гірник»: «дивно організоване свято», «так званих безробітних», «кращі з кращих», «відпрацювати питання», «засмальцовані чохли», «телефон ожив» та ін.

Згадана різниця показників свідчить про те, що одеські журналісти інтенсивніше (порівняно з криворізькими) використовували конотовані

одиниці під час висвітлення подій, пов'язаних із політичними суб'єктами. Проте такий висновок є узагальненим. Детальніший аналіз показників у Додатках 5А і 5Б (п. 2) може привести до інших висновків.

Криворізькі журналісти Володимир Скіданов і Сергій Соловйов, яким належить авторство аналізованих статей, мають відповідно такий ряд: 4,16%, 1, 53% та 1,2%. За тим же критерієм одеські журналісти (Ігор Оніщенко, Сергій Мілошевич і Віктор Вепрік) «ілюструють» такий ряд показників відповідно: 2,9%, 22,2% та 2,6% використання конотованих лексичних одиниць. Вибірковий аналіз суми різних показників може презентувати зовсім інші (порівняно із середніми) показники. Наприклад, показник Ігоря Оніщенка (2,9%) використання конотованих лексичних одиниць разом з показником Сергія Мілошевича (22,2%) дав середній результат – 12,55%. Середній показник двох журналістів Сергія Мілошевича (22,2%) і Віктора Вепріка (2,6%) має середній показник 12,4% використання конотованих лексичних одиниць у текстах про політичних суб'єктів. У першому (12,55%) і другому (12,4%) випадках середні показники достатньо близькі за значеннями, але тільки за середніми.

Враховуючи викладене, ми формулюємо висновок про те, що журналіст Сергій Мілошевич є політично заангажованим, або тим, хто неоднозначно ставиться до однієї з політичних сил України (припускаємо, до тієї, яка представляє ідеї Віктора Ющенка).

Порівнюючи середні показники використання конотованих одиниць у текстах журналістів криворізької газети «Червоний гірник», ми встановили, що журналіст Володимир Скіданов має найвищий (4,16%) показник (порівняно з показниками двох статей журналістів Сергія Соловйова (стаття 1 – 1,53%; стаття 2 – 1,2%). Отже, політично заангажованим із двох криворізьких журналістів (В. Скіданов і С. Соловйов) слід вважати першого.

Усупереч зазначеному факту, слід звернути також увагу й на різницю між вищими показниками політичної заангажованості одеських і криворізьких журналістів. Таких є два, а саме: Володимир Скіданов (криворізька газета «Червоний гірник»: середній показник частотності конотованих одиниць є найвищим для двох криворізьких журналістів і дорівнює 4,16%) і Сергій Мілошевич (одеська газета «Слово»: ідентичний показник дорівнює 22,2%). Висновок очевидний: одеський журналіст С. Мілошевич у 5,3 разу частіше вживає конотовані лексичні одиниці у своїх статтях, у яких характеризує політичних фігурантів.

Наступний критерій аналізу текстів статей п'яти журналістів газет «Червоний гірник» і «Слово» сформульовано так: «Кількість використання лексичних одиниць політичного формату (тих, які означають реалії політики, або тих, які можуть характеризувати політиків і політику)». Відповідно зафіксовано приклади: *українською мовою в газеті «Червоний гірник»* – «міський голова», «депутат», «фракція», «регуляторна реформа», «Партія регіонів», «помаранчеві», «біло-блакитні», «БЮТ», «комуністи», «міськвиконком» тощо; *російською мовою* (у нашому перекладі. – *О. Х.*) *у газеті «Слово»* – «договір про базування флоту в Севастополі», «платоспроможність населення», «кампанія з перереєстрації вкладників Ощадбанку», «крісло першого чиновника області», «нашоукраїнець» Іван Плачков», «коаліція національної єдності», «Віктор Ющенко» та ін.

Аналіз частотності використання лексичних одиниць політичного формату у статтях п'яти журналістів згаданих газет Кривого Рогу й Одеси дозволив стверджувати, що середні показники істотно відрізняються (порівняймо: «Слово» – 19,4%; «Червоний гірник» – 7,2%). Зважаючи на таку значну різницю (у 2,7 разу) між показниками, можна говорити про неоднакове ставлення до опису й характеристики політичних реалій з боку згаданих журналістів двох великих міст України. Ми пояснюємо такий факт різним ставленням криворізьких та одеських журналістів, так само як і жителів міст, до політичних суб'єктів країни. Саме таке ставлення нині є неоднозначним: за об'єктивними показниками президентських виборів 2004 р. і виборів до Верховної Ради України 2007 р., відповідно 56% і 62% жителів м. Кривий Ріг підтримують політичну силу «Партія регіонів» і, навпаки, 41% та 34% – лояльні до політичних сил НУ-НС і БЮТ. Показники результатів виборів в Одесі за ідентичними критеріями є меншими, але зберігають стійку тенденцію: за «Партію регіонів» проголосувало 47,51% виборців і, відповідно, за БЮТ – 9,86%. Іншими словами, оскільки більшість мешканців двох міст (Одеса і Кривий Ріг) становлять показник тих, хто заангажований ідеями «синьо-білих», остільки і журналісти регіональних газет названих міст виражають думки більшості (хоча можливий і зворотний варіант, коли журналісти несуть у маси настрій меншості). У будь-якому випадку, факт заангажованості, або лояльності, журналістів щодо однієї з політичних сил є очевидним.

Якщо аналізувати середні показники фіксації маркерів за критерієм «Кількість випадків використання лексичних одиниць політичного формату (тих, які означають реалії політики, або тих, які можуть характеризувати

політиків і політику)», тільки звертаючи увагу на їхню усередненість, то висновки будуть узагальненими. Коли ми звернемося до детального аналізу середніх показників кожного журналіста і щодо кожного його тексту, зіткнемося з тим, що об'єктивно вимушені констатувати очевидне заангажування одеських журналістів ідеями «синьо-білих» політиків і їхніх сил. Для порівняння слід звернутися до Додатків 5А і 5Б відповідно. У п. 3 цих Додатків знаходимо підтвердження своїх слів: журналісти одеської газети «Слово» (Ігор Оніщенко, Сергій Мілошевич і Віктор Вепрік) мають показники текстів своїх статей відповідно: 23,3%, 21,4% і 13,6%. Разом з тим, криворізькі журналісти газети «Червоний гірник» (Володимир Скіданов та Сергій Соловйов) використовують у текстах лексичні одиниці політичного формату в такому співвідношенні: 11%, 6,38% і 4,2% відповідно. Навіть найменший середній показник одеського журналіста Віктора Вепріка за аналізованим критерієм має показник 13,6%, тоді як найвищий показник криворізького журналіста Володимира Скіданова за ідентичними критеріями сягає всього 11%. Виходить, що криворізькі журналісти набагато менше політично заангажовані. Найбільш «забарвлені» політичним кольором одеські журналісти Ігор Оніщенко (23,3%) і Сергій Мілошевич (21,4%).

Ще один – останній у Додатках 5А і 5Б – критерій припускав аналіз кількості мовних одиниць, які означають хвастощі (браваду) винятковим правом журналіста користуватися публічним каналом інформації (сторінками періодичного друкованого видання) для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта. Під «мовними одиницями» ми розуміємо фрагмент тексту, який присвячений популяризації певного політичного суб'єкта за допомогою використання журналістом виняткового права на канал інформації (сторінки газети). Таку мовну одиницю ми вимірювали в нашому аналізі кількістю речень.

Ілюстраціями-прикладами згаданих мовних одиниць, за перерахованими критеріями, є:

1) російськомовна одеська газета «Слово»: «*Спостерігаю я за діями нашого Президента і просто дивуюся, чесне слово», «Іншими словами, складається враження, що Віктор Андрійович чи не свідомо доводить українське суспільство (в усякому разі, значну його частину) до крайності, до точки кипіння», «У чому ж полягає причина такої нелогічної і дивної поведінки нашого гаранта Конституції? Можливо, він насправді важко хворий і неадеквит-*

ний, як уже відкрито говорять про це деякі народні депутати? Особисто я думаю, що все це повна нісенітниця!» (переклад з російської мови наш. – *О. Х.*) та под.;

2) україномовна криворізька газета «Червоний гірник» (ілюструється мовою оригіналу): «*керівник міста доручив у тижневий термін надати пропозиції стосовно зменшення строків розгляду таких документів», «Міський голова пообіцяв ще до кінця дня повернутися знову до цієї теми», «Досить принциповою була розмова щодо діяльності…», «Необхідно більш активно працювати також у сфері виявлення тіньової зайнятості», «До речі, два останні проекти рішень не знайшли підтримки у депутатському корпусі», «Підбиваючи підсумки обговорення, міський голова зауважив, що потрібно, справді, поставити всіх бізнесменів в однакові умови. А то виходить, що один справно сплачує податки..., а інший десь в гаражі напівпідпільно без особливих витрат заробляє собі гроші»* тощо.

Під час аналізу текстів журналістів двох згаданих газет щодо частоти використання мовних одиниць, які означають хвастощі (браваду) винятковим правом автора користуватися публічним каналом інформації для формування позитивного або негативного іміджу певної політичної сили, ми встановили, що показники достатньо серйозно відрізняються між собою: якщо журналісти одеської газети «Слово» фіксують 50,2%, то показник журналістів криворізької газети удвічі менший і становить 24,6%. Пояснення подібної різниці є очевидним з урахуванням попередніх результатів. Дійсно, одеські журналісти майже в півтора-два рази фіксують більший ступінь інтенсивності використання конотованих одиниць-характеристик політичного фігуранта, лексичних одиниць політичного формату. Так звана політична «забарвленість» одеситів є відомим фактом, який ще раз підтвердили результати нашого психолінгвістичного дослідження. Додатковим доказом виявленого факту також слід вважати діапазони показників використання мовних одиниць, які означають хвастощі журналістів. Одеські журналісти І. Оніщенко, С. Мілошевич і В. Вепрік мають, відповідно, такі показники за останніми критеріями аналізу: 47,8%, 63,1% та 39,6% (діапазон – 39,6–63,1%). У криворізьких журналістів подібний критерій аналізу дозволяє зафіксувати інший діапазон, а саме: 5,6–47,5% (за кожним автором: В. Скіданов – 47,5%, С. Соловйов: перша стаття – 5,6%, друга стаття – 20,8%). При порівнянні показників найменшої частоти ми доходимо висновку про те, що у криво-

різьких журналістів (5,6%) у 7 (!) разів менший показник, ніж в одеських (39,6%). Щодо найбільшого показника частотності використання мовних одиниць бравади журналістів: показник одеських журналістів дорівнює 63,1% випадків, а криворізьких журналістів – 47,5%. Останній показник в 1,3 разу менший порівняно з показником одеських авторів. Таке співвідношення ще раз доводить наявність факту політичної «забарвленості» і «заангажованості» журналістів регіональних міських газет.

5.4. Висновки щодо практичного дослідження політичної «забарвленості» журналістів регіональних друкованих ЗМІ

Аналіз та інтерпретація одержаних даних дозволяють нам сформулювати загальні висновки:

1. Висунуто генеральну гіпотезу про те, що політична «забарвленість» журналістів регіональних ЗМІ має психолінгвістичні особливості, які виражені певними рисами. Наше припущення було повністю доведено.

2. Справді, одеські та криворізькі журналісти під час висвітлення політичних подій і подачі характеристик дій політичних фігурантів проявляють старання у створенні негативного або позитивного іміджу останніх. Саме таке старання ми й називаємо політичною «забарвленістю».

3. Серед психолінгвістичних одиниць, які використовують одеські та криворізькі журналісти регіональних мас-медіа, ми зафіксували такі: синтаксис простого речення як маркування прагнення до зрозумілості для простого «політично неорієнтованого» споживача інформації; неприхована конотація як ознака небажання приховувати свою думку в «демократичному» політичному оточенні; збільшення частоти використання лексичних одиниць політичного формату як сигнал до солідаризування однодумців; бравада винятковим правом використання публічного каналу інформації для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта.

4. Найчастіше вживаною з перерахованих психолінгвістичних одиниць політичної «забарвленості» журналістів одеської та криворізької міських газет є бравада винятковим правом користуватися публічним каналом інформації для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта.

5. Зафіксована політична «забарвленість» яскраво експлікується в текстах журналістів одеської міської газети «Слово».

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Кондратенко Н. Засоби мовленнєвого впливу в політичному дискурсі (на матеріалі передвиборчих кампаній 2004–2007 років) / Н. Кондратенко // Діалог: Медіа-студії : зб. наук. пр. / за заг. ред. О. В. Александрова. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 6. – С. 234–244.
2. Різун В. В. Маси : тексти лекцій / В. В. Різун. – К. : Київ. ун-т, 2006. – 118 с.
3. Справедливая Одесса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ya2004.com.ua /category/hot-topics/vybory-2007.
4. Холод О. М. ЗМІ та імідж політиків : монографія : у 2 ч. / О. М. Холод. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – Ч. 1. – С. 148.
5. Холод О. М. Інмутація у мас-медіа : монографія / О. М. Холод. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. – 167 с.

Періодичні видання, проаналізовані в дослідженні

1. Веприк В. Безграничное одолжение… или очередной лохотрон на просторах Украины / В. Веприк // Слово. – 2008. – 18 янв. – С. 3.
2. Милошевич С. Нельзя допустить, чтобы Ющенко стал вторым Горбачевым! / С. Милошевич // Слово. – 2007. – 15 мая. – С. 1, 6.
3. Онищенко И. Иван Васильевич таки сменил профессию / И. Онищенко // Слово. – 2006. – 11 августа. – С. 2.
4. Скіданов В. Потенціал доброти / В. Скіданов // Червоний гірник. – 2007. – 7 черв. – № 84/85. – С. 1.
5. Соловйов С. Депутати – за однакові умови всім бізнесменам / С. Соловйов // Червоний гірник. – 2006. – 23 листоп. – № 186/187. – С. 1.
6. Соловйов С. Неофіційна зарплата – проблемна пенсія / С. Соловйов // Червоний гірник. – 2007. – 17 трав. – № 72/73. – С. 1.

Додатки

Додаток 5А

Результати аналізу наявності психолінгвістичних маркерів ознак політичної «забарвленості» журналістів газети «Червоний гірник» (м. Кривий Ріг)

№ з/п	Критерій аналізу	Стаття і кількість слів в аналізованому фрагменті			Середній показник (%)
		А 40 речень; 672 слова (кіл./%)	Би 53 речення; 1300 слів (кіл./%)	У 24 речення; 408 слів (кіл./%)	
1	2	3	4	5	6
1	Кількість простих речень (підмет + присудок; підмет + присудок + один, два або три другорядні члени речення: визначення, доповнення, додаток) як фіксація прагнення до зрозумілості для простого «політично неорієнтованого» споживача інформації	16/40	6/11,3	13/54,2	35,2
2	Кількість конотованих лексичних одиниць, які є характеристиками політичного фігуранта – героя інформаційного матеріалу	18 од. (28 слів)/ 4,16	14 од. (20 слів)/ 1,53	5 од. (5 слів)/ 1,2	2,3

Продовження Додатка 5А

1	2	3	4	5	6
3	Кількість використаних лексичних одиниць політичного формату (тих, які позначають реалії політики, або такі, які можуть характеризувати політиків і політику)	24 од. (74 слова)/ 11	49 од. (83 слова)/ 6,38	12 од. (17 слів)/ 4,2	7,2
4	Кількість мовних одиниць*, які позначають хвастощі (браваду) винятковим правом журналіста користуватися публічним каналом інформації (сторінками періодичного друкованого видання) для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта	6 од. (19 речень)/ 47,5	3 од. (5 речень)/ 5,6	4 од. (5 речень)/ 20,8	24,6
5	Прізвище автора статті	Володимир Скіданов	Сергій Соловйов	Сергій Соловйов	

Примітка:

* – мовною одиницею в цьому випадку вважається фрагмент тексту, який присвячений популяризації певного політичного суб'єкта за допомогою використання журналістом виняткового права користуватися каналом інформації (сторінками газети) для реалізації поставленої мети; вимірюється така мовна одиниця кількістю речень;

А – Скіданов В. Потенціал доброти / В. Скіданов // Червоний гірник. – 2007. – 7 черв. – № 84/85 – С. 1;

Би – Соловйов С. Депутати – за однакові умови всім бізнесменам / С. Соловйов // Червоний гірник. – 2006. – 23 листоп. – № 186/187. – С. 1;

У – Соловйов С. Неофіційна зарплата – проблемна пенсія / С. Соловйов // Червоний гірник. – 2007. – 17 трав. – № 72/73. – С. 1.

Додаток 5Б

Результати аналізу наявності психолінгвістичних маркерів ознак політичної «забарвленості» журналістів газети «Слово» (м. Одеса)

№ з/п	Критерій аналізу	Стаття та кількість слів в аналізованому фрагменті			Середній показник (%)
		А 23 речення; 520 слів (кіл./%)	Би 19 речень; 234 слова (кіл./%)	У 53 речення; 848 слів (кіл./%)	
1	2	3	4	5	6
1	Кількість простих речень (підмет + присудок; підмет + присудок + один, два або три другорядні члени речення: визначення, доповнення, додаток) як фіксація прагнення до зрозумілості для простого «політично неорієнтованого» споживача інформації	5/21,7	5/26,3	20/37,7	28,6
2	Кількість конотованих лексичних одиниць, які є характеристиками політичного фігуранта – героя інформаційного матеріалу	4 од. (15 слів)/2,9	9 од. (52 слова)/22,2	7 од. (22 слова)/2,6	9,2
3	Кількість використаних лексичних одиниць політичного формату (тих, які позначають реалії політики, або тих, які можуть характеризувати політиків і політику)	55 од. (121 слово)/23,3	27 од. (50 слів)/21,4	41 од. (115 слів)/13,6	19,4

Продовження Додатка 5Б

1	2	3	4	5	6
4	Кількість мовленнєвих одиниць*, які позначають хвастощі (браваду) винятковим правом журналіста користуватися публічним каналом інформації (сторінками періодичного друкованого видання) для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта	10 од. (11 речень)/47,8	12 од. (12 речень)/63,1	13 од. (21 речення)/39,6	50,2
5	Прізвище автора статті	Ігор Оніщенко	Сергій Мілошевіч	Віктор Вепрік	

Примітка:

* – мовленнєвою одиницею в цьому випадку вважається фрагмент тексту, який присвячений популяризації певного політичного суб'єкта за допомогою використання журналістом виняткового права користуватися каналом інформації (сторінками газети) для реалізації поставленої мети; вимірюється така мовна одиниця кількістю речень;

А – Оніщенко І. Іван Васильович таки змінив професію / І. Оніщенко // Слово. – 2006. – 11 серп. – С. 2.

Б – Милошевич С. Нельзя допустить, чтобы Ющенко стал вторым Горбачевым! // Слово. – 2007. – 15 мая. – С. 1, 6.

У – Вепрік В. Безгранична позика, або Черговий лохотрон на просторах України / В. Вепрік // Слово. – 2008. – 18 січ – С. 3.

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. У чому полягає проблема однобічної політичної орієнтації журналістів регіональних друкованих ЗМІ?
2. Які Ви знаєте методики дослідження психолінгвістичних особливостей політичної «забарвленості» журналістів регіональних ЗМІ?
3. Що називають праксиметричним методом дослідження?
4. Як здійснюється практичне дослідження політичної «забарвленості» журналістів регіональних друкованих ЗМІ?
5. Чи можна довести факт наявності політичної «забарвленості» в текстах журналістів друкованих ЗМІ? Як саме?
6. Якими ознаками виражені психолінгвістичні особливості політичної «забарвленості» журналістів регіональних мас-медіа?

Навчальні завдання

1. Поясніть письмово, як через аналіз кількості простих речень (підмет + присудок; підмет + присудок + один, два або три другорядні члени речення: визначення, доповнення, додаток) можна зафіксувати прагнення журналіста до зрозумілості для простого «політично неорієнтованого» споживача інформації.
2. Дослідіть частотність конотованих лексичних одиниць, які є характеристиками політичного фігуранта – героя інформаційного матеріалу.
3. Поясніть доцільність дослідження за критерієм «Кількість використання лексичних одиниць політичного формату (тих, які позначають реалії політики, або таких, які можуть характеризувати політиків і політику)» в дослідженні політичної «забарвленості» регіональних журналістів.
4. Опишіть власне дослідження текстів друкованих ЗМІ, аналізуючи тексти через критерій «Кількість мовленнєвих одиниць, які позначають хвастощі (браваду) винятковим правом журналіста користуватися публічним каналом інформації (сторінками періодичного друкованого видання) для формування позитивного або негативного іміджу певного політичного суб'єкта.

Теми рефератів та дослідницькі теми

1. Психолінгвістичні ознаки політичної «забарвленості» журналістів регіональних ЗМІ.
2. Дослідження суб'єктивності журналістів.
3. Праксиметричні методи дослідження.

4. Журналістський регіоналізм: маргінальність чи непрофесіоналізм?
5. Маніпулювання свідомістю з трибуни друкованих мас-медіа.

Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій

1. Зміна стилів вербальних телеповідомлень як чинник посилення зацікавлення змістом.
2. Специфіка імідж-білдінгу «ньюзмейкер – програма – телеканал».
3. Інмутаційний аспект деструкції суспільства засобами поширення неперевіреної інформації.

Розділ 6
ПРИЙОМИ СУГЕСТІЇ В МАС-МЕДІА УКРАЇНИ

6.1. Визначення семантики термінів, що вживаються в дослідженні.
6.2. Дослідження процесів навіювання.
6.3. Основи дослідження сугестії в мас-медіа.
6.4. Проблема маніпуляції свідомістю споживачів інформації.
6.5. Типи та види прийомів комунікатора.
6.6. Основні параметри дослідження використання сугестивних прийомів у мас-медіа.
6.7. Методика дослідження сугестивних прийомів у мас-медіа та інтерпретація одержаних даних.

6.1. Визначення семантики термінів, що вживаються в дослідженні

У розділі вживаються терміни «ефект навіювання», «маніпуляція», «мас-медіа», «засоби масової інформації» і «психолінгвістичний інструмент», значення яких по-різному трактують дослідники. Для усунення непорозумінь ми уточнюємо значення згаданих термінів.

У практиці психотерапевтів і психоаналітиків існує диференціація понять «навіювання» (або сугестія) і «навіюваність». Крім того, практика психологів також розмежовує згадані поняття.

Психотерапевти стверджують, що, з фізіологічного погляду, навіювання – це «впровадження в свідомість або прикріплення до неї побічної ідеї, прикріплення, яке відбувається без участі волі й уваги особи, яка сприймає, і часто без зрозумілої навіть для неї свідомості». В. М. Бехтерев вважав, що безвольне навіювання одного суб'єкта стосовно іншого

«відбувається непомітно для особи, на яку воно діє, і тому звичайно і не викликає з її боку ніякого опору. Воно діє поволі, але достатньо точно».

На думку психотерапевтів, навіюваність – це «певна підлеглість або готовність змінювати поведінку, спираючись не на розумні, логічні доведення або мотиви, а лише на одну вимогу або прохання, яке йде від іншої особи або групи осіб; при цьому суб'єкт не віддає собі якого-небудь зрозумілого звіту з приводу такого підпорядкування, і продовжує вважати свій образ дій нібито результатом власної ініціативи й самостійного вибору». І далі – навіюваність – це «одна з властивостей нормальної вищої нервової діяльності».

Із психологічного погляду, навіюванням називають «процес впливу на психічну сферу людини, пов'язаний із зниженням усвідомлення і здатності критикувати під час сприйняття і реалізації змісту, що вводиться, за відсутності цілеспрямованого активного його розуміння, розгорненого аналізу й оцінки щодо минулого досвіду і даним станом суб'єкта». Психологи повідомляють, що навіювання – це компонент звичайного людського спілкування, але «може виступати як спеціально організований вид комунікації, який припускає некритичне сприйняття інформації, яка повідомляється, і таке ставлення, яке є протилежним переконанням».

Навіюваністю психологи називають «ступінь здатності сприймати навіювання», це суб'єктивна готовність суб'єкта підкорятися дії, яка вселяється.

Психологи пропонують також диференціювати навіюваність на два види, а саме:

1) первинна навіюваність (здатність сприймати гіпноз);
2) вторинна навіюваність (пов'язана із взаєминами підлеглості, їхньою мотивацією і низькою самооцінкою).

Після уточнення понять «навіювання» і «навіюваність» ми звернулися до вивчення процесів навіювання.

6.2. Дослідження процесів навіювання

Відомо, що ефективність навіювання залежить від таких чотирьох параметрів: 1) властивість сугестора (того, хто здійснює навіювання; його соціальний статус, привабливість; вольова, інтелектуальна, характерологічна перевага); 2) особливості сугеренда (того, хто підлягає навіюванню; ступінь його навіюваності); 3) стосунки, які складаються

між ними (довіра, авторитетність, залежність); 4) способи конструювання повідомлення (рівень аргументованості, характер з'єднання логічних та емоційних компонентів, підкріплення іншими видами взаємодії). Автори підкреслюють, що навіювання частково використовують у деяких засобах масової комунікації, рекламі, моді, звичаях, формуванні вірувань.

Зважаючи на результати наукових розвідок психотерапевтів, фізіологів і психологів, у своєму дослідженні ми звернулися до вивчення способів конструювання повідомлення під час навіювання.

Процеси сугестії вивчають і психолінгвісти, але несистематично і фрагментарно. Дослідники пропонують у процесах сугестії розрізняти комунікативну сугестію, яка «характеризується використанням на практиці мовної (текстової, дискурсивної) взаємодії спеціальних мовних маркерів – сугестем, які успішно впливають на вибір (установку) тих або інших переваг у діяльності людини, на світ її особових сенсів, які не контролюються свідомістю».

Отже, у нашому дослідженні основою виступають процеси комунікативної сугестії.

6.3. Основи дослідження сугестії в мас-медіа

Згідно з ідеями використання в ЗМІ прийомів маніпуляції, ми виділяємо такі її види: 1) мутація (позитивний або нейтральний вплив на поведінку реципієнта; позитивним вплив можна вважати тоді, коли він не змінює моделі поведінки реципієнтів на гірше, ніж було до впливу; нейтральний вплив слід розуміти як такий, що спричиняє тимчасові зміни моделей поведінки реципієнтів); 2) інмутація (процес впливу на свідомість споживачів інформації, реципієнтів з метою негативної зміни сценаріїв, моделей їхньої поведінки).

Термін «мас-медіа», або «засоби масової інформації» (скорочено – ЗМІ) використовуємо в загальноприйнятому значенні, а саме: матеріальні (фізіологічні, психологічні, технічні, електронні) способи трансляції й аналізу інформації для широкого кола споживачів з метою інформування, формування і регулювання моделей їхньої соціальної поведінки. Телепростором у статті ми називаємо такі ЗМІ, які здійснюють трансляцію інформації через спеціальні передавачі й телевізійні приймачі (телевізори).

Психолінгвістичними інструментами ми називаємо такі психологічні одиниці, які використовують вербальні засоби для здійснення сприйняття або створення моделей комунікації.

Основою нашого дослідження є вивчення процесів комунікативної сугестії та особливостей їх маркування у вербальній (усній чи письмовій) поведінці телевізійних журналістів (ведучих інформаційних програм і репортерів) при формуванні іміджу політиків.

6.4. Проблема маніпуляції свідомістю споживачів інформації

Проблему маніпуляції свідомістю споживачів інформації через мас-медіа при використанні психолінгвістичних інструментів вбачаємо в тому, що:

1) маніпуляція свідомістю, тобто зміна моделей поведінки реципієнта (того, хто сприймає інформацію й обробляє її через рефлексію) на користь продуцента (того, хто прагматизує й подає інформацію через мас-медіа), проводиться без належного контролю з боку першого;
2) оскільки маніпуляція має два можливі шляхи реалізації (мутація й інмутація), то є небезпека для реципієнтів:
   – по-перше, через брак знань щодо контролю меж між мутацією як позитивним або нейтральним впливом на поведінку реципієнта й інмутацією як процесом впливу на свідомість споживачів інформації з метою негативної зміни сценаріїв і моделей поведінки;
   – по-друге, у нездатності рефлексувати хід і результати змін на негативні моделі поведінки.

Проблеми, пов'язані із сугестією, а також з тією, яку ми досліджуємо, не є новими, але їх слід вважати недостатньо вивченими з таких причин:

1) процеси навіювання повинні вивчатися як із психологічного погляду, так і з лінгвістичного, оскільки процеси впливу на свідомість – це один із численних об'єктів психології; з погляду мови (усної, письмової), за допомогою якої здійснюється згаданий вплив. Це об'єкт лінгвістики; знаки, їхні сенси й образи, які виникають під час процесів навіювання. Це об'єкти дослідження семіотики; саме згадані обставини роблять дослідження проблем, пов'язаних

з ефектом навіювання за допомогою психолінгвістичних інструментів ЗМІ, важкими для дослідження;

2) наявні сьогодні шляхи запобігання інмутації не забезпечують надійного захисту від впровадження в масову свідомість реципієнтів;
3) саме для поглибленого й деталізованого вивчення особливостей маніпуляційних процесів у ЗМІ за допомогою дослідження психолінгвістичних інструментів мутації й інмутації слід зробити опис одного з них, а саме – мас-медійного інструменту «ефект навіювання»;
4) оскільки найчастіше мас-медійний інструмент «ефект навіювання» використовують при формуванні іміджу політиків, є підстави стверджувати, що формування образів політичних лідерів у ЗМІ постійно супроводжується використанням згаданого інструменту.

6.5. Типи та види прийомів комунікатора

Мас-медійний психолінгвістичний інструмент маніпуляції «ефект навіювання» ми фрагментарно описали раніше. Функція згаданого інструменту ЗМІ фіксується завдяки таким типам і видам прийомів комунікатора:

А) **тип дискурсивних прийомів:**

– висловлення думок особою, яка має авторитет для реципієнта;
– посилання на суспільно значущі авторитети (наприклад: «Як сказав глава держави…», «На думку відомого філософа...» тощо);

Б) **тип психофонетичних прийомів:**

– використання надмірної кількості звуків у певному відрізку тексту (журналісти, що ведуть теле- та радіопрограми, автори друкованих ЗМІ створюють тексти так, що впродовж певного часу з їх вуст звучить, або впродовж певного відрізку друкованого тексту записано декілька слів, у яких деякі звуки повторюються надто багато разів; наприклад, зайве вживання звука [Р] (у друкованих текстах – букви Р) породжує у споживача інформації неприємні відчуття, агресивність, настороженість);
– вимовлення вислову тембром голосу, який властивий повідомленню «таємної» інформації (наприклад, журналіст Н. Мосейчук, яка вела на «5 каналі» новини, іноді, закінчуючи блок новин, знижує тембр голосу і «таємничо» повідомляє певні деталі);

– надмірне розтягування фіналій слів (наприклад, «сьо-ого-одні», «саме та-ак», «та-ак як же-е ви справилися з цією про-облемою» тощо) (наприклад, мова журналіста Д. Яневського, який читає новини на «5 каналі»);
– використання багатозначних пауз, або хезитація (наприклад, мова журналіста С. Шустера, що веде телешоу «Свобода Live» на каналі «Україна»);
– використання незвичної для «східних» українців «західноукраїнської» інтонації з підвищенням голосу наприкінці слів;
– використання незвичного «аномального» стилю вимови кореспондента (наприклад, мова журналіста М. Греся);

В) **тип психолексемних прийомів:**

– використання надмірної кількості певних слів, зміст яких може бути незрозумілим споживачеві (наприклад, надмірне використання у ЗМІ слів-термінів може зачаровувати споживача інформації);
– використання незрозумілих комунікантові слів, типу магічних «віріо варажба, віріо баражба хіп-іш-хоп»;
– використання надмірної кількості одного «улюбленого» журналістом слова;

Г) **тип психосинтагматиконних прийомів:**

– використання сакрально-казкових прийомів і слів-епітетів, словоформ, єдності, фразеологічних зрощень, фразеологізмів, ідіом або схожих на сакральні, які використовуються в епічних текстах, текстах «чаклунок», ведунів і знахарів (наприклад: «Буян-острів», «сон-трава», «сто вітрів сто дощів», «білий камінь» тощо);
– використання клішованих ритуалізованих слів, словоформ, з'єднань, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій, властивих наказам, законам, вирокам, розпорядженням та інструкціям (наприклад, у мові журналіста В. Лукіна, який вів програму «Абзац» на УТ-1, можна почути такі імперативні формулювання: «Дивіться, Віктор Андрійович...», «Так-от, слід пригадати шановному Петру Симоненко, що...» тощо);
– побудова слів у пропозиції у зворотному порядку;
– надмірне повторення слів або синтаксичних конструкцій;
– «заговорювання», або «забовтування», комуніканта безперервним потоком слів;

Д) **тип психотактичних прийомів:**

- «запобігання можливим питанням» з боку комунікатора-інтерв'юйованого, коли останній, не «дозволяючи» комунікаторові-інтерв'юеру поставити запитання, задає його сам собі і відповідає на нього;
- «нав'язування питань» з боку комунікатора-інтерв'юера, коли останній, не «дозволяючи» комунікаторові-інтерв'юйованому поставити запитання, задає його сам собі і відповідає на нього;
- використання надмірної кількості посилань на цифрові показники;
- супровід вербальних утворень тактовими, ритмічними рухами (похитування, виконання одноманітних повільних жестів).

6.6. Основні параметри дослідження використання сугестивних прийомів у мас-медіа

Саме при використанні в ЗМІ «ефекту навіювання» ми можемо фіксувати певний ефект впливу на свідомість споживача інформації під час формування іміджу політика.

З уваги на сказане, ми виділяємо об'єкт дослідження – роль інструментарію ЗМІ, який використовується для формування іміджу політиків.

Предметом дослідження став «ефект навіювання» як маніпуляційний психолінгвістичний інструмент телевізійних мас-медіа при формуванні іміджу політиків.

Ми припустили, що під час формування іміджу політиків засобу масової інформації (інформаційні телепередачі, новини) активно використовують маніпуляційний психолінгвістичний інструмент мас-медіа «ефект навіювання».

Мета дослідження: довести, що українські ЗМІ (інформаційні телепередачі, новини) при формуванні іміджу політиків активно використовують маніпуляційний психолінгвістичний інструмент «ефект навіювання».

Методи аналізу: пошуковий, гіпотетико-дедуктивний, спостереження, аналіз документів (аналіз результатів діяльності), дистрибутивно-статистичний аналіз, кореляційний аналіз, контент-аналіз, порівняльний аналіз.

Джерелами інформації в нашому дослідженні стали вербальні породження журналістів при здійсненні огляду подій у новинних передачах, під час інтерв'ю з політиками, при подачі інформації про політиків в авторських програмах (у телевізійних ЗМІ України).

6.7. Методика дослідження сугестивних прийомів у мас-медіа та інтерпретація одержаних даних

Для дослідження було організовано спостереження за вербальною поведінкою журналістів, які вели інформаційні передачі, брали участь у телевізійних інтерв'ю, вели авторські програми на таких десяти каналах українського телебачення: УТ-1, Ера, Інтер, ICTV, 1+1, Новий, Україна, СТБ, 5 канал, НТН. Аналізувалися 111 телевізійний публіцистичних матеріалів, які виходили в ефір з 4 по 15 серпня 2006 р.

Спостереження здійснювалося під час обліку якісних показників використання типів і видів вербальної поведінки, сугестії журналістів.

Інтерпретацію одержаних результатів наведено в Додатках 6А і 6Б).

Аналіз даних, одержаних при інтерпретації, дозволив нам відзначити такі особливості:

1. У період з 4 по 15 серпня 2006 р. нами було здійснене спостереження за 111 (100%) виходами ведучих і репортерів у телевізійний ефір України.
2. Серед 73 (100%) журналістів, за мовою яких здійснювалося спостереження, були: жінки – 41 ос. (56,2%), чоловіки – 32 ос. (43,8%).
3. Проаналізовано 16 інформаційних телепередач у різній кількості виходів в ефір:

Подробиці	–	28
Вчасно	–	14
ТСН	–	13
Час: новин	–	13
Підсумки	–	9
День	–	6
Діловий світ	–	5
Події	–	5
Голос Америки	–	4
Новини	–	2
Вчасно. Київ	–	2
Вікна	–	1
Підсумки з Юрієм Торопчиновим	–	1
Темник	–	1
Репортер	–	1

4. Із 286 випадків використання різних видів і типів інструментів формування іміджу політиків під час коментування журналістами (ведучими й репортерами) подій в інформаційних телепередачах тільки 202 види відповідали нашому дослідницькому запиту. Іншими словами, із 286 (100%) зафіксованих у дослідженні випадків 202 (70,6%) можна вважати мовленнєво-кінесичними маркерами «ефекту навіювання» в теленовинах України (з 4 по 15 серпня 2006 р.).
5. 202 зафіксовані нами випадки формування іміджу політиків представляють за нашою класифікацією 34 види маркування ознак «ефекту навіювання» в теленовинах України у зазначений період.
6. 34 згадані види умовно ми об'єднали в 4 типи формування іміджу політиків за допомогою психолінгвістичного інструменту «ефект навіювання», що фіксується в інформаційних телепередачах України. Серед таких типів: психофонетичний, психолексемний, психосинтагматичний, психотактичний.
7. За наслідками аналізу даних було встановлено, що з п'яти (100%) типів аналізованих виходів в ефір у 4 (80%) фіксуються мовленнєво-кінесичні маркери «ефекту навіювання». Маркери тільки одного (20%) дискурсивного типу не були зафіксовані.
8. Серед п'яти (100%) типів мовленнєво-кінесичних маркерів «ефект навіювання» в теленовинах України з 4 по 15 серпня 2006 р. найчастіше траплялися види психофонетичного типу (ПФ): їх зафіксовано в 44,1% випадків. У ПФ тип входять, наприклад, такі: розтягування голосних звуків у середині слова, надмірна паузація, пониження тону наприкінці речення, розтягування сурядних сполучників «і» та сполучників зіставлення «а» тощо.
9. Менший (26,5%) показник частотності використання мовленнєво-кінесичних маркерів «ефекту навіювання» в теленовинах України фіксується за допомогою засобів психотактичного типу (ПТ). Серед способів ПТ типу слід назвати, наприклад, супровід жестом, «мімічне завершення сугестії», супровід слів із логічним наголосом, легким киванням і поворотом голови, усипляння рухами авторучки тощо.
10. Невисокими (17,6% та 11,8%) є показники частоти використання засобів двох інших типів: психосинтагматиконного (ПСС) і психолексемного (ПЛ) відповідно. До засобів ПСС типу належать,

наприклад, надмірне використання сурядних сполучників «і» та сполучників зіставлення «а», синтаксис простого та синтаксис простого ускладненого речень, після відеоряду перехід до нової пропозиції за допомогою сполучника зіставлення «а», перехід до іншого аспекту теми повідомлення за допомогою вставної конструкції або слова, що клішує, тощо.

Згадана частота засобів названих чотирьох типів мовленнєво-кінесичних маркерів мас-медійного психолінгвістичного інструменту маніпуляції «ефект навіювання», зафіксована в теленовинах України з 4 по 15 серпня 2006 р., може бути мотивована декількома причинами. По-перше, під час «читання» тексту з монітора інформаційного повідомлення ведучі теленовин перебувають на своєму робочому місці, тобто у студії. Саме в студії створено ідеальні умови для трансляції і текстової, і візуальної інформації (запис, трансляція інтерв'ю тощо). Телеведучий максимально зосереджується і тому не піддається впливу з боку дискурсивних елементів комунікації. Звідси повна відсутність засобів дискурсивного типу (Д) як можливих мовленнєво-кінесичних маркерів «ефекту навіювання».

Навпаки, високий (44,1%, кожен другий засіб) показник частотності засобів психофонетичного типу (ПФ) може свідчити про таке: 1) використання звукових маркерів навіювання достатньо легке у функціонально-оперативному сенсі (їх можна вимовляти без особливої попередньої підготовки, навіть спонтанно); 2) звукові маркери досить легко сприймаються споживачем інформації і не вимагають додаткових зусиль комунікатора (ведучого); 3) саме звукові маркери дозволяють комунікаторові (телеведучому) бути прагматичним, а саме – проявляти модальність інформаційного повідомлення (найпростішим способом показати своє ставлення до сюжету).

Майже кожний четвертий (26,5%) випадок використання прийомів сугестії фіксується при реалізації засобів психотактичного типу. Такий факт пояснюється потребою реалізувати інтенцію комунікатора (телеведучого або репортера) за допомогою прийомів тактики, способів подачі модальності, важливості-неважливості, цікавості-нецікавості інформації про політичних діячів. Наприклад, млява мова журналіста Руслана Поліщука під час інтерв'ю з політиком Юрієм Костенком пояснюється як умілим підлаштуванням комунікатора-телеведучого під комунікатора-політика, так і слабкою актуальністю теми бесіди (Ю. Костенко говорить про форму опозиційної боротьби своєї політичної партії після відомих

подій парламентської кризи в Україні в липні-серпні 2006 р.). Іншими словами, журналіст-комунікатор свідомо (або підсвідомо) маркує у своїй промові частотність засобів психотактичного типу мовленнєво-кінесичних маркерів «ефект навіювання».

Психолексемні та психосинтагматиконні засоби сугестії журналістам важче використовувати під час ефіру, тому що їх використання вимагає особливої підготовки, особливого уміння і навичок. Можемо припустити, що рівень освіти та спеціальної репортерської підготовки журналістів українських теле-медіа ще досить низький. Проте подібне твердження не є перевіреним експериментально, тому не може бути підставою для висновків.

Аналіз даних Додатку 6Б «Мовленнєво-кінесичні маркери «ефекту навіювання» в теленовинах України (4–15 серпня 2006 р.)» дозволяє нам констатувати, що:

- високим (23,3%) слід вважати показник частотності розтягування голосних звуків у середині слова, що не можна пояснити свідомим характером вибору згаданого виду сугестії; навпаки, ми вважаємо, що вибір такого прийому маніпуляції у ведучих і репортерів здійснюється підсвідомо; більш того, активне використання розтягування голосних у середині слів можна спостерігати на практиці майже кожного другого телеведучого і репортера новин в українських медіа, що не свідчить про свідомий вибір ними обговорюваного прийому навіювання;
- низьким (2%) є показник частотності використання абревіатур; окрім того, низькими слід вважати показники таких мовленнєво-кінесичних маркерів «ефекту навіювання»: показники – супровід слів із логічним наголосом, легким киванням і поворотом голови; супровід синтагм (однорідних членів речення) киванням голови (2%); розтягування сурядних сполучників «і» на початку повідомлення (2%); монотонне «читання з листа» за кадром (2%); а також достатньо низькими (від 1,5% до 0,5%) можна вважати показники частотності використання таких психолінгвістичних видів сугестії: таємничості, прихованості, посилання на відомі тільки ведучим джерела (1,5%); після відеоряду перехід до нової пропозиції за допомогою сурядного сполучника зіставлення «а» (1%); перехід до іншого аспекту теми за допомогою вставних конструкцій або клішованих слів (1%); розтягування голосних на початку слова

(1%); усипляння рухами авторучки: права рука, що тримає авторучку, окреслює в повітрі лінії обмеженого діапазону (такий прийом використовують гіпнотизери); телеведуча не контролює своїх рухів рукою з авторучкою; маніпуляції з авторучкою (у процесі вимовлення вислову ведучий поволі перекладає авторучку з правої руки в ліву) – 1%; повтор першого слова у пропозиції, з якої починається повідомлення, – 1%; нелогічна хезитація – 1%; розтягування слова, яке складається з дифтонгів «іі» – 0,5%; розтягування сполучника «і» на початку повідомлення – 0,5%; риторичне питання-перехід до відеосюжету – 0,5%; використання іноземних слів – 0,5%; використання специфічних (жаргонних) слів – 0,5%; тональне підстроювання – 0,5%; мова млява, повільна, спокійна, але нормативна – 0,5%; маніпуляції з аркушами паперу (супровід мови повільним перегортанням сторінок тексту) – 0,5%.

Низькі (2% і менше) показники частотності використання в мовній діяльності ведучих і репортерів телебачення України психолінгвістичного маніпуляційного інструменту ЗМІ, завдяки якому проводиться формування іміджу політичних діячів, пояснюється, на наш погляд, тим, що перераховані вище низькочастотні прийоми сугестії є індивідуальними засобами кожного дослідженого нами журналіста. Через свою індивідуальність такі прийоми не можуть бути широко використаними на телебаченні. Ми також вважаємо, що прояв сугестії в мовній поведінці журналістів телебачення – це ознака закритості і тоталітарної ідеологічної упередженості. Оскільки період після Помаранчевої революції 2004 р. в Україні зняв велику кількість обмежень на свободу слова, остільки використання різноманітних прийомів навіювання за завданням «зверху» перестало бути актуальним.

Висновки дослідження

Ми припустили, що при формуванні іміджу політиків засоби масової інформації (інформаційні телепередачі, новини) активно використовують маніпуляційний психолінгвістичний інструмент мас-медіа «ефект навіювання». Висунуте припущення підтвердилося частково, тому що найактивнішими в мовній поведінці репортерів і ведучих на телебаченні з 4 по 15 серпня 2006 р. в Україні можна вважати тільки показники частотності від 23,3% до 9,9%. Іншими словами, частотними в нашій

вибірці стали тільки три такі мовленнєво-кінесичні маркери «ефекту навіювання»: 1) розтягування голосних звуків у середині слова; 2) надмірна паузація і 3) завершення сугестії словами, що клішують.

Дійсно, у практиці лікарів, що використовують методи сугестії, можна простежити надмірне спеціальне розтягування голосних звуків у середині, або на початку, або наприкінці слів. Також можна фіксувати в діяльності лікарів-сугесторів і надмірні паузації та завершення сугестії спеціальними клішованими словами. Проте питання про те, чи є такі прийоми, по-перше, високочастотними з показниками 23,3%, або 16,3%, або 9,9%; по-друге, чи справді використання таких прийомів ефективне в ідеологічній обробці свідомості споживачів інформації? Слід провести серію спеціально спрямованих експериментів, щоб довести факт впливу на свідомість, факт зміни моделі поведінки споживача інформації після дії, сугестії перерахованих маркерів. Відповіді на зазначені питання покликані знайти психологи.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Агкатцева М. Г., Бушев А. Б. Эстетическое воздействие литературной коммуникации в психотерапевтической практике / М. Г. Агкатцева, А. Б. Бушев // Версии антропоцентризма : матер. III междунар. симпозиума «Человек: язык, культура, познание» / ред. : Ю. А. Сорокин, А. М. Холод. – Кривой Рог : Библиотечка «Саксагани» ; М. : Ин-т языкознания РАН, 1999. – С. 44–46.
2. Голдыш О. Н. Формирование негативного воздействия информации масс-медиа на картину мира молодёжи / О. Н. Голдыш // Версии антропоцентризма : матер. III междунар. симпозиума «Человек: язык, культура, познание» / ред. : Ю. А. Сорокин, А. М. Холод. – Кривой Рог ; Библиотечка «Саксагани» ; М. : Ин-т языкознания РАН, 1999. – С. 67–70.
3. Дридзе Т. М. Уровень семиотической подготовки и функционирование массовой коммуникации в обществе / Т. М. Дридзе // Вопросы философии. – 1976. – № 11. – С. 118–129.
4. Леонтьев А. А. Психология восприятия и восприятие речи / А. А. Леонтьев // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 1. – С. 76–81.
5. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2005. – 287 с.
6. Маньковский Н. Б. и др. Внушаемость у пожилых людей / Н. Б. Маньковский // Сугестология и сугестия. – 1975. – № 2. – С. 51–57.

7. Мшвидобадзе Р. Г. Распознавание социальных установок человека через грамматические параметры речи : дис. … канд. психол. н. / Р. Г. Мшвидобадзе. – Тбилиси, 1984. – 166 с.
8. Немеш Л. М. Пол и консонанты / Л. М. Немеш // Пол и его маркировка в речевой деятельности / сост. Е. Н. Шовгеля. – Кривой Рог : МИЦ ЧЯКП, 1996. – С. 104–108.
9. Романов А. А., Черепанова И. Ю. Языковая сугестия в предвыборной коммуникации / А. А. Романов, И. Ю. Черепанова. – Тверь : ТвГУ, ТГСХА, 1998. – С. 7–49.
10. Сепир Э. Бессознательные стереотипы поведения в обществе / Э. Сепир // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – С. 595–610.
11. Слободяник В. П. Психотерапия, внушение, гипноз / В. П. Слободяник. – К. : Здоров'я, 1977. – С. 183, 188–189.
12. Холод О. М. ЗМІ та імідж політиків : монографія / О. М. Холод ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – С. 155–172.
13. Холод О. М. Інмутація у мас-медіа : монографія / О. М. Холод ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – С. 5–12.
14. Черепанова И. Ю. Человек манипулирующий (сугестия в коммуникации) / И. Ю. Черепанова // Человек говорящий: язык, познание, культура. – М. ; Тверь, 1995. – С. 115–123.
15. Шейнов В. П. Пиар «белый» и «чёрный» : Технология скрытого управления людьми / В. П. Шейнов. – М. : АСТ ; Мн. : Харвест, 2005. – С. 551–572.
16. Шейнов В. П. Скрытое управление человеком: психология манипулирования / В. П. Шейнов. – Мн. : Харвест, 2000. – С. 456.
17. Шейнов В. П. Психология влияния / В. П. Шейнов. – М. : Ось-89, 2002. – С. 267–268.
18. Шейнов В. П. Искусство управлять людьми / В. П. Шейнов. – Мн. : Харвест, 2004. – С. 69.
19. Шейнов В. П. Психотехнологии влияния / В. П. Шейнов. – М. : АСТ, 2005. – С. 136–140.
20. Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или Покорение толпы / А. М. Цуладзе. – М. : Университет, 1999. – С. 101–102.

Додатки

Додаток 6А

Кількість та якість мовленнєво-кінесичних маркерів ведучих новин та репортерів у телепросторі України (4–15 серпня 2006 р.)

№ з/п	Сугестивний вид та тип іструменту ЗМІ	Коди видів та типів сугестії	Загальна кількість ужитих видів сугестії	
			к-сть	%
1	2	3	4	5
1	Прямий погляд в очі (упродовж усього випуску новин ведучий нібито дивиться прямо в очі; якщо дивитися на екран, на ведучого, з будь-якої точки кімнати, то здається, що він дивиться глядачеві прямо в очі – це є прийом сугестора)	ППО	286	50
2	Розтягування голосних звуків у середині слова («…представники руху Хезбо-оли…»; «Майже 2 тис. па-асічників привезли у Київ свій мед»); розтягування голосних звуків майже наприкінці кожного речення (при повідомленні про вбивство солдата на Житомирщині: «…був у не-етвере-езому ста-ані», «…уни-икнути тра-аге-едії»); («П'ятеро потерп-ілих потрапили у ліка-арню»; «Наступна наша зустріч о деся-атій»); розтягування голосних у середині слова («…Найближчим ча-асом буде змінена посада…», («…і добре знайомий з ї-ї ро-оботою»); розтягування голосних у середині слів («пода-ання», «А ми за-араз…»); розтягування голосних у середині слів на початку речення («По-онад 400 дітей цього літа відпочивають…»)	РГСер-С	47	8,2

Продовження Додатка 6А

1	2	3	4	5
3	Посилання на джерела («Наші кореспонденти підрахували, що…»)	ПД(А)	36	6,29
4	Надмірна паузація	НП	33	5,76
5	Завершення сугестії клішованими словами («На цьому / у мене / все. На добраніч!»)	ЗСуггК-	20	3,49
6	Інтонація у специфічній формі репортера, з придихом і підніманням тону голосу наприкінці кожної синтагми; репортерська інтонація. Непостійна інтонація: іноді тон підвищується наприкінці речення, але пониження тону фіксується наприкінці останнього речення перед відеосюжетом. Специфічна інтонація з пониженням (чи підвищенням) тону голосу наприкінці кожної синтагми («Тепер хазяїн кабінету // Юрій Кушнеренко…» – після слів «кабінету» та «Кушнеренко» репортер знижує голос); інтонація репортера; специфічна інтонація, не властива українському літературному мовленню; підвищення тону голосу наприкінці синтагми	СМ	18	3,14
7	Надмірне вживання сурядного єднального сполучника «і» («І на завершення випуску…»; («І найближчим часом керівник НАК України буде замінений…»; «І колумбійське місто розквітло…»; («І до приємних новин…», «І поки це вже все. Я ж з вами прощаюсь до завтра»); Надмірне вживання сурядного єднального сполучника «а» («А сьогодні Рада Безпеки ООН розглядає…»; «А тим часом Тель-Авів скаржиться…»; «А у США закінчилася унікальна операція…»)	І А	10 2	2,09
8	Супровід жестом (долоню лівої руки постійно вкладає в долоню правої; цим жестом супроводжує завершення «підводки» до відеоряду); («***Зараз*** (на цьому слові А. Мазур різко підкидає праву руку з авторучкою догори, чим привертає погляд глядача) *селянам сплачують небагато за молоко*»);	СЖ-	11	1,9

1	2	3	4	5
	супровід логічного наголосу легким похитуванням голови; супровід жестом (долоню лівої руки постійно вкладає в долоню правої; цим жестом супроводжує завершення «підводки» до відеоряду; супровід логічного наголосу кивком голови)			
9	Надмірне вживання числівників («…тисячі людей, здійснюється десятки рейсів з евакуації людей з Лівану» («…457 флористів зібралися, понад 200 представників… Тисячі глядачів… Понад 10 днів майстри…»; «Понад 100 лісових пожеж в Іспанії…»)	НІЧ-	10	1.7
10	Синтаксис простого речення	СПР	10	1,7
11	Прикриванням вій наприкінці останніх слів у випуску новин – ирийом «мімічне завершення сугестії»; закінчення мовлення у «підводці» з закриванням вій («Про роль Ханженкова у розвитку російського кіно – *наш репортаж*»: слова «наш репортаж» вимовляються одночасно із закриванням вій; далі включається відеорепортаж з іншим кореспондентом; «За роботою каменотесів / сностерігав / і / наш кореспондент» – під час вимови слів «наш кореспондент» С. Леонтьєва закриває вії», далі йде відеорепортаж іншого кореспондента; прикривання вій паралельно зі словами, на які падає логічний наголос («Про переваги медичного об'єднання / *Галина Марущак*» – хезитація + прикривання вій на словах «Галина Марущак»); повільне прикривання вій наприкінці речення («Детальніше знає інформацію про фестиваль наш журналіст…» – після слова «фестиваль» ведуча повільно ирикриває вії)	МЗС-	8	1,3
12	Синтаксис ускладненого простого речення (означальними конструкціями)	СПУР	6	1,04
13	Вживання абревіатури, смисл якої може бути незнайомим і невідомим споживачеві інформації («Відомо, що НКРЕ обіцяла підвищувати…»)	ВА	4	0,69

Продовження Додатка 6А

1	2	3	4	5
14	Супровід слів з логічним наголосом легким киванням та поворотом голови; супровід синтагм (однорідних членів речення) киванням голови	ССЛН-	4	0,69
15	Розтягування сурядного єднального сполучника «і» на початку повідомлення («І-і // як стало відомо тільки що…»)	РСЄІ	4	0,69
16	Монотонне «читання з листа» за кадром	ЧЛ	4	0,69
17	В інтерв'ю: таємничість, прихованість, посилання на відомі тільки ведучій джерела (ПТД), логічний наголос на слово «нам» («*Нам* відомо, що пан Бойко добре знайомий із керівниками «Нафтогазу»…»)	НДТ	3	0,52
18	Заповнення паузи розтягнутим голосним «О» («Я ще можу додати, що в Армії загинуло 101 солдат // о-о-о-о / і це стало відомо…»); заповнення науз між словами розтягуванням голосних звуків «о-о-о», «е-е-е», «і-і-і» як наслідок збудження і хвилювання	ЗПаузГ	3	0,52
19	Розтягування голосних наприкінці слова як засіб підкреслювання логічно важливих слів («…аби мертва риба не-е з'явилася на ринках»)	РГКінС	3	0,52
20	Розтягування приголосних звуків («А в-в режимі он-лайн ми зустрічаємося о 21.00…»); розтягування приголосних у випадках подвоєного написання літер («…майора Він-н-никова»)	РП	2	0,34
21	Після відеоряду перехід до нового речення за допомогою сурядного протиставного сполучника «а» («А тим часом місцева влада…»); перехід до наступної теми при частотному вживанні сполучника «а» («…а археологи тим часом діляться *гіпотезами*»)	А	2	0,34
22	Перехід до іншого аспекту теми через клішовані слова («Тим часом…»; «Тим часом / Бейрут дав згоду…»)	К	2	0,34

1	2	3	4	5
23	Розтягування голосних на початку слова («…визнана сира-аведливість О-олега Ляшка…»)	РГПоч	2	0,34
24	Супровід слів з наголосом мімікою (брови)	ССМім	2	0,34
25	Присипляння: авторучка у правій руці окреслює в повітрі лінії обмеженого діапазону (цей прийом використовують гіпнотизери); ведуча не контролює своїх рухів рукою з авторучкою; маніпуляції з авторучкою (під час мовлення ведучий повільно перекладає авторучку з правої руки в ліву)	ПА	2	0,34
26	Повтор першого слова в реченні, з якого починається повідомлення + хезитація («Сьо-о-о-годні // Сьо-о-огодні у прем'єра України…»); повтори слів	ППСПП	2	0,34
27	Нелогічна хезитація (паузація) («…постраждалих доправили до / місце-евої лікарні»)	НелХ	2	0,34
28	Вимова речення з попереднім вдиханням повітря перед словом	ВПВ-	1	0,17
29	Розтягування слова, що складається з дифтонгів «її» («…і добре знайомий з ї-її ро-оботою»)	РСл-	1	0,17
30	Зайві вигуки з розтягуванням голосних («Добре, а-а-а-а, відомо, що…»)	ЗВ	1	0,17
31	Монотонність мовлення жінки-репортера в повідомленні про військові катаклізми у Збройних силах України (вбивства солдатів, втікання солдатів, вибухи на полігонах та ін.)	ММ	1	0,17
32	Розтягування прийменника «у» на початку повідомлення («У-у Ме-ексиці продовжує бути неспокійно…»	РПрийм	1	0,17
33	Спроба повернення до попереднього питання («Ми повертаємося до попереднього питання. Я Вам поставила, а Ви не відповіли…»)	СППП	1	0,17
34	Синтаксис складного речення	ССР	1	0,17

Продовження Додатка 6А

1	2	3	4	5
35	Наголос на першому слові («*Від сьогодні* / у столиці обмежений в'їзд…»)	НПерСП	1	0,17
36	Нормативна інтонація	НІ	1	0,17
37	Нормативний теми мовлення	НТМ	1	0,17
38	Інтонаційне підкреслювання кіниця синтагми (речення) («Шарон / перебуває у комі / з січня / цього *року*»)	ІПКінР	1	0,17
39	Велика кількість обмовок в одному випуску новини	Об	1	0,17
40	Риторичне питання-перехід до відеосюжету («Чому виникла така необхідність // повідомляє Олександр Павличенко»)	РП-П	1	0,17
41	Вживання іноземних слів («…О'кей, пане Рефате…»)	ВІС	1	0,17
42	Вживання специфічних (жаргонних) слів («…, щоб партнери не *кинули* один одного…»)	ВЖС	1	0,17
43	Логічний наголос із перебільшенням: а) «…*вбийте*, не розумію, що можуть робити два чоловіка протягом десяти годин наодинці…» – на слові «вбийте» мовець ставить досить сильний логічний наголос, підвищуючи тон; б) «…*кажуть*, один *авторитетний* політик говорив…» – слова «кажуть» та «авторитетний» підкреслюються перебільшеною інтонацією	ЛНП-	1	0,17
44	Тональне підлаштування (тембр голосу ведучого спокійний, схожий на тембр гостя студії – Юрія Костенка; сам Костенко беземоційний, спокійний)	ТП	1	0,17
45	Мовлення кволе, повільне, спокійне, але нормативне	КвН	1	0,17
46	Надмірне підвищення тону голосу на словах логічного наголосу («Сьогодні бути офінером // престижно…» – на слові «престижно» репортер робить особливий наголос)	НПГЛ	1	0,17
47	Легка посмішка під час мовлення	ЛПМ	1	0,17

1	2	3	4	5
48	Частотне вживання слів зі звуком [Р] («бронежилет», «створений», «розрив», «постріли» тощо)	ЧВ[Р]	1	0,17
49	Маніпуляції з аркушами (супровід мовлення новільним перекладанням аркушів)	МАр	1	0,17
50	Вживання протиставного сполучника сурядності як засобу продовження думки і як перехід від кінця одного сюжету до початку іншого («Але на Дніпропетровщині гине риба у воді…»)	ПССур	1	0,17
51	Розтягування голосних у середині першого слова речення («Це-ей обід став…»)	РГПочС	1	0,17
52	Логічний наголос на заперечних прийменниках «НЕ» та префіксах «НЕ-» («не дозволяють», «не можна», «неможливо»)	ЛНне	1	0,17
53	Підвищення тону наприкінці речення («…антимонопольники *вимагали*»)	ПТКінР	1	0,17
54	Зниження тону наприкінці речень («…та українських видавців / *не зацікавило*»)	ЗТКінР	1	0,17
55	Стилістичні помилки («…в Армії загинуло 101 солдат»; слід було сказати: «в Армії загинув 101 солдат»)	СтилП	1	0,17
56	Надмірне підкреслювання слів з логічним наголосом у реченні («…страховики *нагадують*, що …»; «…*говорить* директор Асоціації автоперевізників України…»)	ННСЛН	1	0,17
57	Синтаксис не вибудований чітко, «збитий» хвилюванням	ЗС	1	0,17
58	Супровід логічного наголосу рухами тулубом	СЛНТ	1	0,17
59	Специфічна вимова приголосного [г]	СВ[Г]	1	0,17
60	Високий тон на початковому слові (звука) у реченні, після чого різке тональне зниження («У Мексиці результати виборів будуть…», «У російському Санкт-Петербурзі затримали…»)	ВТПоч	1	0,17
61	Розтягування слів на склади при логічному наголосі	РССкл	1	0,17
	УСЬОГО		572	100

Додаток 6Б

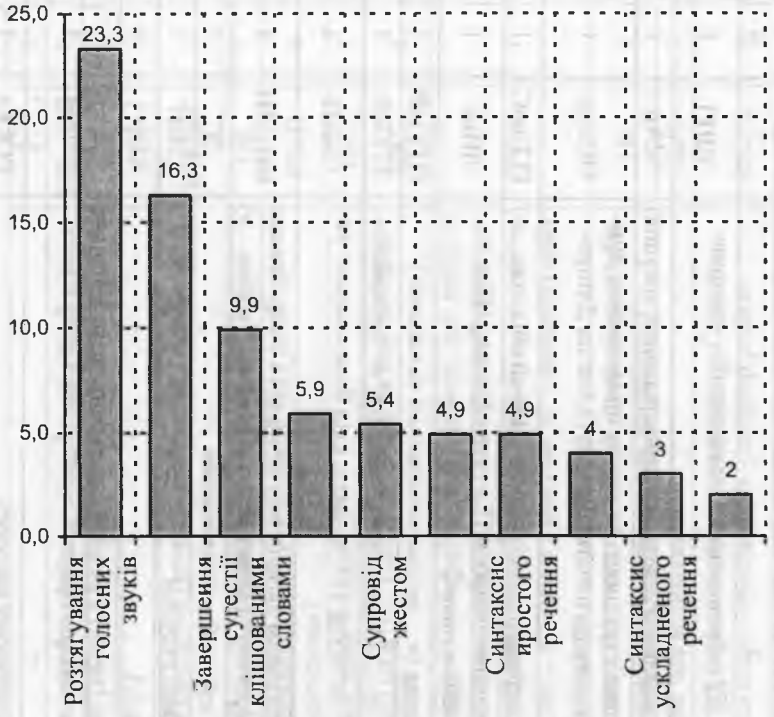

Мовленнєво-кінесичні маркери «ефекту навіювання» в теленовинах України (4–15 серпня 2006 р.):

23,3% – розтягування голосних звуків у середині слова;
16,3% – надмірна паузація;
9,9% – завершення сугестії клішованими словами;
5,9% – надмірне вживання сурядного єднального сполучника «і» та протиставного сполучника «а»;
5,4% – супровід жестом;
4,9% – надмірне вживання числівників;
4,9% – синтаксис простого речення;
4,0% – мімічне завершення сугестії;
3,0% – синтаксис ускладненого простого речення;
2,0% – вживання абревіатури.

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. Які дослідження процесів навіювання Ви знаєте?
2. Чи є різниця між значенням термінів «навіювання» (або сугестія) і «навіюваність»? У чому?
3. У чому сутність погляду психологів на процеси навіювання?
4. Як психотерапевти тлумачать навіювання?
5. Що називають комунікативною сугестією?
6. Які дослідження процесів навіювання в мас-медіа Ви знаєте?
7. У чому полягають основи дослідження сугестії в мас-медіа?
8. Як здійснюється маніпуляція свідомістю споживачів інформації з боку мас-медіа?
9. Які типи та види сугестивних прийомів комунікатора Ви знаєте?
10. Що називається мітацією в мас-медіа?
11. Як Ви можете розтлумачити словосполучення «інмутація в мас-медіа»?
12. Що називають основними параметрами дослідження використання сугестивних прийомів у мас-медіа?
13. У чому сутність методики дослідження сугестивних прийомів у мас-медіа?
14. З якою метою досліджуються прийоми навіювання в мас-медіа?

Навчальні завдання

1. Порівняйте тлумачення терміна «сугестія» («навіювання») з позицій психологів і психотерапевтів. Знайдіть відмінність. Поясніть її.
2. Переглядаючи телевізійні випуски новин, зафіксуйте прийоми навіювання ведучих, кореспондентів, репортерів. Класифікуйте занотовані прийоми та оформіть інформацію в табличку, розташовуючи поруч з назвами типів та видів сугестії в мас-медіа ілюстрації.
3. Опишіть різницю між поняттями «мутація» та «інмутація».
4. Напишіть план дослідження інмутаційних прийомів у засобах масової інформації.
5. Назвіть типи та види сугестивних прийомів комунікатора.

Теми рефератів

1. Мутація в мас-медіа.
2. Інмутація в мас-медіа.
3. Порівняльна характеристика мутаційних та інмутаційних процесів у мас-медіа.

4. Основи теорії сугестії в психології.
5. Концепція комунікативної сугестії.
6. Результати досліджень сугестії в засобах масової інформації.

Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій

1. Динамічність і темпоральність журналістських повідомлень: психолінгвістичний аспект.
2. Доцільність збалансованості між метафорами і фактами новинного дискурсу.
3. Нівелювання іміджу телеканалу засобами *«green package»* наприкінці новин.

Розділ 7

СОЦІАЛЬНА АВТОІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОЛІТИКА В БІОГРАФІЧНОМУ ІНТЕРВ'Ю: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

7.1. Стан досліджень психолінгвістичних маркерів самоідентифікації політиків за методом аналізу біографій.
7.2. Методика пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю.
7.3. Критерії пошуку психолінгвістичних маркерів.
7.4. Структура й особливості аналізу.
7.5. Кількість і якість фрагментів тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика, в якому він зараховує себе до певної соціальної групи.
7.6. Кількість фрагментів, у яких політик вказує на особливість протікання і специфіки стадії власної соціалізації.
7.7. Кількість фрагментів тексту, у яких політик фіксує систему власних цінностей.
7.8. Кількість фрагментів тексту, у яких політик переказує чужу думку про власну діяльність (або посилається на нього).
7.9. Визначення типу темпераменту політика, який дає інтерв'ю.
7.10. Визначення особливостей емоційно-вольової сфери.
7.11. Визначення вікових особливостей.
7.12. Визначення установок особи.
7.13. Визначення ступеня впливу на рефлексію політика наслідків або перебігу його хвороб чи комплексів.
7.14. Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень та визначення їхніх характеристик за м'якістю-твердістю.
7.15. Кількість і якість одиниць емоційно маркованої лексики.
7.16. Кількість речень визначеної довжини і структури.

7.17. Кількість фрагментів тексту, у яких відображено політичні процеси.
7.18. Кількість фрагментів тексту, у яких політик розповідає про власне життя, не пов'язане з політикою.
7.19. Кількість фрагментів, що дозволяють оцінити рівень свідомості політика.
7.20. Висновки щодо пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю.

7.1. Стан досліджень психолінгвістичних маркерів самоідентифікації політиків за методом аналізу біографій

Ідеї відомого польського філософа та соціолога Флоріана Знанецького щодо ефективності використання методу аналізу біографій як засобу для одержання валідних відомостей про соціальні зміни, про особливості формування соціальних груп та інститутів досить широко обговорювалися на початку XX ст. Однак і нині українські дослідники не обходять біографічний метод Ф. Знанецького, про що свідчить низка публікацій.

Проблема, якій присвячено розділ, стосується, перш за все, пошуку психолінгвістичних маркерів самоідентифікації політиків у біографічному інтерв'ю. При цьому біографічне інтерв'ю розуміємо як один з видів біографічного методу Ф. Знанецького.

Останнім часом у Польщі (як і в інших країнах Європейського Союзу) поширений метод інтерв'ю з політиками. Такі інтерв'ю беруть відомі в країні журналісти у відомих (частіше – у минулому) політиків. Матеріал інтерв'ю розгалужено за тематичним блоком і стосується актуальних для суспільства, з погляду журналістів, фрагментів біографії інтерв'юйованих. Тематичних блоків нараховується достатня кількість, глибина розкриття порушених журналістами тем зумовлена мотивованим інтересом та деталізацією, що дозволяє називати інтерв'ю глибинним. Враховуючи те, що біографічний метод використовує глибинне інтерв'ю як основний інструмент вимірювання, О. Резнік виділяє два основні типи таких інтерв'ю, що відрізняються ступенем відкритості: інтерв'ю з розтягнутою темою, з певним лейтмотивом, та наративне інтерв'ю з абсолютно вільним діалогом.

На думку В. Фукс-Хайнритц, лейтмотивне інтерв'ю зумовлене тим, що респондент може керовано підійти до теми й не кинути її. Усі опитувані висловлюються на однакові теми, які цікавлять дослідника, що дає основу для змістовних порівнянь. В окремих випадках лейтмотив може означати різні «форми», як детально розроблена анкета від п'ятдесяти і більше опитуваних сфер, які повинні бути обговорені з респондентом одна за іншою, так і лист-підказка для інтерв'юера з декількох тем, які, якщо респондент не вийде на них сам, повинні бути поставлені наприкінці інтерв'ю. Автор вважає, що переваги лейтмотивного інтерв'ю очевидні: місця з багатьох інтерв'ю можуть порівнюватися, оскільки вони є результатом однакових, за лейтмотивом, питань. Загалом, оцінювання може бути прискореним, тому що питання лейтмотиву складають певний мінімум важливих тем, від яких дослідник не може відмовитися. До всього, лейтмотив виступає як своєрідне підґрунтя, фундамент для інтерв'юера, завдяки якому він структурує діалог.

7.2. Методика пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю

У дослідженні здійснюємо пошук психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю. Аналізуємо фрагменти поглибленого інтерв'ю польських журналістів Марека Балавайдера і Романа Осики з Янушем Качмареком – колишнім краєвим прокурором Польщі, який обіймав посаду від 31 жовтня 2005 р. до 8 лютого 2007 р.

Методика дослідження передбачала облік таких *соціологічних* чинників під час пошуку психолінгвістичних маркерів самоідентифікації політиків:

1) актуальна причетність політика до певної соціальної групи (при цьому враховувалися чинники «події минулих днів» та «події теперішніх днів»);
2) особливість протікання і специфіка стадіальності соціалізації політика;
3) особливості системи цінностей політика (при цьому були враховані три такі види аксіології: індивідуалістична, колективістська та оказіональна);

7.17. Кількість фрагментів тексту, у яких відображено політичні процеси.
7.18. Кількість фрагментів тексту, у яких політик розповідає про власне життя, не пов'язане з політикою.
7.19. Кількість фрагментів, що дозволяють оцінити рівень свідомості політика.
7.20. Висновки щодо пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю.

7.1. Стан досліджень психолінгвістичних маркерів самоідентифікації політиків за методом аналізу біографій

Ідеї відомого польського філософа та соціолога Флоріана Знанецького щодо ефективності використання методу аналізу біографій як засобу для одержання валідних відомостей про соціальні зміни, про особливості формування соціальних груп та інститутів досить широко обговорювалися на початку XX ст. Однак і нині українські дослідники не обходять біографічний метод Ф. Знанецького, про що свідчить низка публікацій.

Проблема, якій присвячено розділ, стосується, перш за все, пошуку психолінгвістичних маркерів самоідентифікації політиків у біографічному інтерв'ю. При цьому біографічне інтерв'ю розуміємо як один з видів біографічного методу Ф. Знанецького.

Останнім часом у Польщі (як і в інших країнах Європейського Союзу) поширений метод інтерв'ю з політиками. Такі інтерв'ю беруть відомі в країні журналісти у відомих (частіше – у минулому) політиків. Матеріал інтерв'ю розгалужено за тематичним блоком і стосується актуальних для суспільства, з погляду журналістів, фрагментів біографії інтерв'юйованих. Тематичних блоків нараховується достатня кількість, глибина розкриття порушених журналістами тем зумовлена мотивованим інтересом та деталізацією, що дозволяє називати інтерв'ю глибинним. Враховуючи те, що біографічний метод використовує глибинне інтерв'ю як основний інструмент вимірювання, О. Резнік виділяє два основні типи таких інтерв'ю, що відрізняються ступенем відкритості: інтерв'ю з розтягнутою темою, з певним лейтмотивом, та наративне інтерв'ю з абсолютно вільним діалогом.

На думку В. Фукс-Хайнритц, лейтмотивне інтерв'ю зумовлене тим, що респондент може керовано підійти до теми й не кинути її. Усі опитувані висловлюються на однакові теми, які цікавлять дослідника, що дає основу для змістовних порівнянь. В окремих випадках лейтмотив може означати різні «форми», як детально розроблена анкета від п'ятдесяти і більше опитуваних сфер, які повинні бути обговорені з респондентом одна за іншою, так і лист-підказка для інтерв'юера з декількох тем, які, якщо респондент не вийде на них сам, повинні бути поставлені наприкінці інтерв'ю. Автор вважає, що переваги лейтмотивного інтерв'ю очевидні: місця з багатьох інтерв'ю можуть порівнюватися, оскільки вони є результатом однакових, за лейтмотивом, питань. Загалом, оцінювання може бути прискореним, тому що питання лейтмотиву складають певний мінімум важливих тем, від яких дослідник не може відмовитися. До всього, лейтмотив виступає як своєрідне підґрунтя, фундамент для інтерв'юера, завдяки якому він структурує діалог.

7.2. Методика пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю

У дослідженні здійснюємо пошук психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю. Аналізуємо фрагменти поглибленого інтерв'ю польських журналістів Марека Балавайдера і Романа Осики з Янушем Качмареком – колишнім краєвим прокурором Польщі, який обіймав посаду від 31 жовтня 2005 р. до 8 лютого 2007 р.

Методика дослідження передбачала облік таких *соціологічних* чинників під час пошуку психолінгвістичних маркерів самоідентифікації політиків:

1) актуальна причетність політика до певної соціальної групи (при цьому враховувалися чинники «події минулих днів» та «події теперішніх днів»);
2) особливість протікання і специфіка стадіальності соціалізації політика;
3) особливості системи цінностей політика (при цьому були враховані три такі види аксіології: індивідуалістична, колективістська та оказіональна);

4) особливості зовнішньої оцінки діяльності політика.

Оскільки основою процедури пошуку є психолінгвістичний аспект аналізу, то слід звернути увагу на доцільність урахування *психологічних* чинників. Серед них:

1) тип темпераменту політика;
2) особливості його емоційно-вольової сфери;
3) вікові особливості;
4) основні характеристики установок особистості політика;
5) вплив наслідків протікання хвороби на рефлексію інтерв'юйованого політика;
6) особливості ситуації інтерв'ювання, в якій політик втягнутий у діалог із журналістом та «зобов'язаний» відповідати на всі запитання, зокрема ті, відповіді на які для нього небажані.

Пошук, аналіз й опис психолінгвістичних маркерів соціальної автоідентифікації політика в біографічному інтерв'ю з позицій лінгвістики об'єктивно потребують врахування впливу *лінгвістичних* чинників, серед яких частота використання в мовленні політиків:

1) певних звуко- й буквосполучень;
2) емоційно маркованої лексики (слів, словосполучень, фразеологічних єдностей, фразеологічних зрощень, стійких фразеологічних одиниць і фразеологізмів);
3) семантико-структурних похибок;
4) речень певної довжини та структури;
5) немотивованої структурації наративу.

Безперечно, під час пошуку психолінгвістичних маркерів соціальної автоідентифікації політика в біографічному інтерв'ю особливе місце посідає врахування *філософських* чинників відображення специфіки буття:

1) політичних процесів у свідомості політика, який дає інтерв'ю;
2) буття самого політика;
3) буття ідеального у свідомості політика та уявлення про ідеальне в тому соціальному колі, до якого політик належить;
4) буття соціального в житті політика;
5) рівень свідомості політика.

7.3. Критерії пошуку психолінгвістичних маркерів

Враховуючи соціологічні, психологічні, лінгвістичні та філософські чинники, ми повною мірою можемо визначити конкретні критерії пошуку психолінгвістичних маркерів соціальної автоідентифікації політика в біографічному інтерв'ю. До таких критеріїв слід зарахувати:

Соціологічні критерії:

1. Кількість і частотність фрагментів тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика, в якому він зараховує себе до певної соціальної групи з урахуванням подій:
   а) минулих днів;
   б) теперішнього часу.
2. Кількість фрагментів, у яких політик вказує на особливість протікання і специфіку стадії власної соціалізації.
3. Кількість фрагментів тексту, у яких політик фіксує систему власних цінностей.
4. Кількість фрагментів тексту, у яких політик переказує чужу думку про власну діяльність (або посилається на нього).

Психологічні критерії:

1. Визначення типу темпераменту політика, який дає інтерв'ю (за його продуктами діяльності: вчинками, які він описав в інтерв'ю; частотності використання в мовленні експресивної лексики; частотності використання структури простих чи складних речень і наявності в них вставних конструкцій, інших елементів, що ускладнюють структуру висловлювання).
2. Визначення особливостей емоційно-вольової сфери політика (за наявності-відсутності коротких і довгих пауз між словами, реченнями та його частинами; за описами власної реакції на вчинки персонажів наративу політика).
3. Визначення вікових особливостей (за оцінками довколишніх людей і подій, що відбулися; за лексикою).
4. Визначення установок особистості політика (за оцінками політичних процесів і судженням про моральність вчинків соратників та опонентів).

5. Визначення ступеня впливу на рефлексію політика наслідків чи протікання його хвороби (за сумнівами, переживаннями, прямими посиланнями, що пов'язані із власними хворобами).
6. Визначення якості ситуації, в якій політик і журналіст беруть участь в інтерв'ю, коли політики «зобов'язані» відповідати на запитання журналіста (за зауваженнями політиків про ведення інтерв'ю або за докорами на адресу журналіста; за кількістю випадків небажання відповідати на «слизькі» питання; за оціночними висловлюваннями про функції мас-медіа в суспільстві та за частотою подібних висловлювань).

Лінгвістичні критерії:

1. Кількість вживаних певних звуко- та буквосполучень і визначення їхньої якості.
2. Кількість та якість уживаних одиниць емоційно маркованої лексики (слів, словосполучень, фразеологічних єдностей, фразеологічних зрощень, стійких фразеологічних одиниць і фразеологізмів).
3. Кількість та якість семантико-структурних помилок у тексті інтерв'ю.
4. Кількість речень певної довжини та структури.
5. Кількість випадків використання немотивованої структурації наративу.

Філософські критерії:

1. Кількість фрагментів тексту, у яких відображено політичні процеси.
2. Кількість фрагментів, у яких політик розповідає про власне життя, не пов'язане з політикою.
3. Кількість фрагментів, у яких політик розмірковує про вищі зразки морального й соціального в житті людей.

Кількість фрагментів, які дозволяють оцінювати рівень свідомості політика (високий, середній, низький), оцінюється з урахуванням тієї конкретної історичної, економічної, культурної та соціальної моделі суспільства, в якій відбувалися події, описані політиком в інтерв'ю.

7.4. Структура й особливості аналізу

Сукупність й аналітичне синтезування, систематизація, спроба класифікувати й упорядкувати чотири групи, які ми виокремили й перерахували за вищезгаданими критеріями, дозволяють звернутися до практичної реалізації і самого процесу пошуку маркерів соціальної автоідентифікації політиків у глибинному лейтмотивному біографічному інтерв'ю (на прикладі одного політика).

Для дослідження ми звернулися до потенціалу контент-аналізу в межах біографічного методу Ф. Знанецького.

Методику дослідження ми вибрали з урахуванням великого обсягу інтерв'ю (255 книжкових сторінок, що становило близько 63 240 слів). Для спрощення процедури дослідження ми визначили три фрагменти тексту, орієнтовним обсягом 1000 слів (або приблизно 4 книжкові сторінки).

Фрагментів визначили три. Щоб уникнути впливу ефекту Пігмаліона на результати, ми підпорядкували процедуру строгій послідовності й мотивації вибору фрагментів тексту. Обсяг усього тексту (255 книжкових сторінок) ми розділили на три (255 : 3 = 85 с.). Для того, щоб перший фрагмент тексту інтерв'ю не починався з перших сторінок книжки, на яких традиційно пишуть технічні показники і її характеристики, а також проводять опис ситуації, яка передує інтерв'ю, ми почали рахунок із сторінки 30, де вже йде повний виклад питань журналіста і відповідей політика. Отже, ми визначили, з яких сторінок книжкового тексту інтерв'ю ми відбиратимемо три фрагменти обсягом 1000 слів. Такими фрагментами стали ті, які починалися на сторінках 30, 115, 200. Додаючи до кожної з визначених вище сторінок ще 4 сторінки, ми одержали діапазон сторінок із потрібним обсягом слів. Отже, три фрагменти тексту інтерв'ю були представлені на таких сторінках:

1) перший фрагмент А – с. 30–34 (або: 30, 31, 32, 33, 34);

2) другий фрагмент Б – с. 115–119 (або: 115, 116, 117, 118, 119);

3) третій фрагмент В – с. 200–204 (або: 200, 201, 202, 203, 204).

У першому фрагменті йдеться про арешт Барбари Бліди. Другий фрагмент присвячений смерті людини внаслідок дій лікарів, які помилково зашили медичний тампон всередині організму. Третій фрагмент розповідає про виклик міністра Я. Качмарека з відпустки і про розмову з ним прем'єр-міністра Я. Качинського.

Кількісні та якісні результати наших практичних досліджень наведено в Додатку 7А. Інтерпретація отриманих результатів дозволила відзначити певні особливості, які наводимо далі.

7.5. Кількість і якість фрагментів тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика, в якому він зараховує себе до певної соціальної групи

За першим критерієм «Кількість і якість фрагментів тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика, у якому він зараховує себе до певної соціальної групи» ми встановили, що у третьому фрагменті, де йдеться про приватну розмову міністра Я. Качмарека з прем'єр-міністром Я. Качинським, перший у 42,8% випадків зараховував себе до соціальної групи «міністри» або «члени уряду». Прикладом фіксації психолінгвістичного маркера, відповідно до критерію 1, є такий фрагмент:

> «*Отже, пан Зебро зв'язався зі мною після того, як повідомив мені, що було б добре, якби можна було перенести інформацію і її реалізацію на слушний час*».
>
> Пояснення до фрагмента: згадка прізвища «Зебро» говорить про те, що міністр Я. Качмарек має певний соціальний статус, оскільки політик Зебро на момент описуваних подій обіймає високу посаду в політикумі країни. Отже, ті, хто спілкується з політиком Зебро, який має високий соціальний статус, і самі мають такий статус.

Подібна частотна вербальна ідентифікація зумовлена тим, що після розмови міністра з прем'єр-міністром, прокурор Польщі, який усе чув, хоча й не був у кабінеті, де відбувалася розмова перших осіб держави, питав кілька разів міністра Я. Качмарека і прем'єр-міністра Я. Качинського про те, чи є Я. Качамарек ще міністром. Підтвердження статусу міністра Я. Качмарека з боку прем'єр-міністра Я. Качинського звучить кілька разів. Подібне підтвердження зумовлює частотність аутоідентифікації політика Я. Качмарека в розповіді про бесіду з прем'єр-міністром Я. Качинським. З іншого боку, саме описана ситуація гарантує фіксацію соціального статусу політика через автоідентифікацію.

Ми встановили, що в 33,3% випадків відбувається автоідентифікація політика Я. Качмарека в його розповіді про те, як лікарі зашили

медичний тампон в організмі оперованої людини. Мабуть, ідеться про інстинкт самозбереження політика Я. Качмарека і про збереження його соціального статусу міністра внутрішніх справ й адміністрації Польщі. Саме із вказаних двох причин самоідентифікація політика фіксується так часто в його мові.

7.6. Кількість фрагментів, у яких політик вказує на особливість протікання і специфіки стадії власної соціалізації

Другий критерій «Кількість фрагментів, у яких політик вказує на особливість протікання і специфіки стадії власної соціалізації» ми можемо ілюструвати таким фрагментом тексту глибинного інтерв'ю:

> *«У зв'язку з цим, чи можу я повернутися у відпустку? І чи може міністерство мені купити квиток?» «Дуже швидко, – відповів міністр Бващак, – бажаю вдалої відпустки». У той момент я не звернув уваги, але зараз пригадую, що, виходячи, бачив у приймальні кабінету прем'єра пана міністра Влодзіміра Стасяка, або в подальшому міністра внутрішніх справ і адміністрації, а також Міхава Камінського».*
>
> Пояснення до фрагмента: особливість протікання і специфіка стадії власної соціалізації для політика Я. Качмарека в описуваний момент полягали в тому, що він не зміг прийняти «виклик» хитрих і підступних політиків (Владзіміра Стасяка і Міхава Камінського), які плели інтриги навколо Я. Качмарека і, мабуть, влаштували пізніше його арешт, з дозволу прем'єр-міністра Я. Качинського. Отже, психолінгвістичним маркером, який відповідав критерію 2, можна вважати визнання політика Я. Качмарека, що в описуваний екстремальний для нього момент він не зміг усвідомити суть сумної змови, що відбувається навколо нього.

Другий критерій дав підставу зафіксувати рівну кількість випадків (по 50%) у двох фрагментах глибинного інтерв'ю: у Б і В. Обидва фрагменти присвячені сумним подіям: фрагмент Б – смерті пацієнта в результаті професійної помилки лікарів, фрагмент В – напруженій розмові міністра Я. Качмарека з прем'єр-міністром Я. Качинським, результатом якої став арешт першого.

Хоча не менш сумним за своїм настроєм є перший фрагмент А (арешт Барбари Бліди). Він не позначений фіксацією стадії власної соціалізації політика Я. Качмарека. Звідси випливає, що зовсім не тема (сумна в нашому випадку) провокує використання маркерів власної соціалізації в глибинному інтерв'ю політика, а щось інше, інший чинник. Таким чинником, на наш погляд, може бути «закритий» характер політика, або його небажання розкриватися перед журналістами, що ведуть глибинне інтерв'ю.

7.7. Кількість фрагментів тексту, у яких політик фіксує систему власних цінностей

Третій критерій «Кількість фрагментів тексту, у яких політик фіксує систему власних цінностей» яскраво проілюстровано в такому фрагменті глибинного біографічного інтерв'ю політика Я. Качмарека:

«*Сказав потім неправду, або, що образливо, – збрехав*»;

«*Те, що він підслуховував, не вважаю злою справою, тому що кожний з нас виконує свою роботу, але він не повинен був приймати запрошення, не повинен вдавати друга, пити мій алкоголь*»;

«*Пан знає, що коли я з ким-небудь розмовляю, то приймаю, що зміст розмови є таким, яким є. Не припускаю, що хтось грає зі мною*».

Пояснення до фрагмента: система цінностей політика Я. Качмарека виявляється в його оцінках неправди як «брехні», або підслуховування за завданням Слідчого бюро як державної справи, пов'язаної з роботою за завданням держави. Система цінностей політика така, що він приймає за чисту монету все те, що йому говорять, не підозрюючи, що співбесідник може говорити неправду, посміхаючись у вічі. Отже, психолінгвістичними маркерами, відповідними критерію 3, слід вважати прямі заяви політика Я. Качмарека про його сприйняття світу таким, яким цей світ постає перед ним.

Третій критерій дозволив нам зафіксувати таке співвідношення показників:

1) Я. Качмарек в уривку А (розповідь про арешт Барбари Бліди) в 51,7% випадків експлікує власні моральні цінності;

2) в уривку Б (йдеться про смерть людини з провини лікарів) ми виявили 27,6% подібних випадків;
3) в уривку В (розповідається про те, як прем'єр-міністр Я. Качинський викликав із відпустки до себе в кабінет для відвертої і неприємної розмови автора інтерв'ю – міністра внутрішніх справ і адміністрації Я. Качмарека) таких випадків ще менше – 20,7%.

Подібне співвідношення дозволяє встановити, що в разі, коли йдеться про майбутній арешт політика і про роль у цьому неприємному дійстві міністра внутрішніх справ і адміністрації Я. Качмарека, останній часто звертається до моральних імперативів, що дає йому змогу здійснити спробу виправдання власних вчинків і вчинків своїх колег. Достатньо часто (у третині з усіх зафіксованих випадків) Я. Качмарек звертається до системи власних цінностей і при оцінці дій влади, яка засуджує непрофесіоналізм лікарів, дії яких оцінюються як непрофесійні та недбалі. Пропонується вважати подібну фіксацію власних цінностей політика Я. Качмарека частотною і прямо залежною не тільки від змісту фрагмента тексту інтерв'ю, але й від морального рівня системи його цінностей.

7.8. Кількість фрагментів тексту, у яких політик переказує чужу думку про власну діяльність (або посилається на нього)

Четвертий критерій «Кількість фрагментів тексту, у яких політик переказує чужу думку про власну діяльність (або посилається на нього)» яскраво ілюстрований у таких фрагментах глибинного інтерв'ю:

> *Міністр Бващак відповідав за кадри в уряді. «Пригадую, що він ще додав: «Прем'єр побачив пана в коридорі і здивувався, що пан ще тут і не виїхав у відпустку». Ця подія свідчила про те, що все гаразд».*
>
> Пояснення до фрагмента: політик Я. Качмарек переказує реакцію прем'єр-міністра і міністра Бващака на свій вчинок – невчасний від'їзд у відпустку після прямої розмови з першим. При цьому інтерв'юйований політик Я. Качмарек підкреслює, що подія, тобто оцінка його дій прем'єр-міністром, може тлумачитися як ситуація без загрози для Я. Качмарека зміни його соціального статусу. Психолінгвістичним маркером соціальної автоідентифі-

кації політика Я. Качмарека ми схильні вважати наведений вище фрагмент тексту глибинного інтерв'ю.

Четвертий критерій дозволив зафіксувати відсутність таких випадків в уривках А і Б. Але в уривку В, у якому автор Я. Качмарек переказує свій стан на момент неприємної розмови з прем'єр-міністром Я. Качинським, ми знаходимо два випадки переказу чужої думки про дії Я. Качмарека. На наш погляд, нечастотне використання психолінгвістичного маркера, відповідного до критерію 4, обумовлено специфікою характеру політика Я. Качмарека й особливостями його ставлення до власних вчинків. Іншими словами, політик Я. Качмарек, маркуючи свою соціальну автоідентифікацію в глибинному біографічному інтерв'ю, не схильний до фетишизації себе і випинання власної ролі в описуваних ним подіях. Адже в тих випадках, коли політик не відчуває своєї провини, йому нема потреби виправдовувати свої вчинки. Випинання виправдовує тільки в тому випадку, коли Я. Качмарек зазнає поразки в політиці, коли з ним розмовляє прем'єр-міністр Я. Качинський, який недвозначно питає про зв'язки Я. Качмарека з підозрілими політиками (А. Леппером, Й. Вощеровичем) і бізнесменом (Р. Краузе). Тому психолінгвістичний маркер, який відповідає критерію 4, фіксується не в усіх випадках, а тільки в тих, які вимагають захисту власної гідності й честі політика.

7.9. Визначення типу темпераменту політика, який дає інтерв'ю

За п'ятим критерієм «Визначення типу темпераменту політика, який дає інтерв'ю» передбачалося проводити діагностику за продуктами діяльності політика-інтерв'юера: за вчинками, що описуються ним в інтерв'ю, за частотністю використання в мові експресивної лексики; частотністю використання структури простих речень або складних, за наявністю в таких реченнях ускладнювальних елементів. Ілюстрацією психолінгвістичних маркерів типу темпераменту політика Я. Качмарека ми вважаємо такі фрагменти:

1) «*...як би це сказати...*», «*Але прошу звернути увагу, що...*», «*...думаю...*»;
2) «*Нормально*», «*Ага!*».

Середній показник кількості простих речень у трьох уривках визначається 28,7%; показник простих ускладнених речень – 16,8%; у сумі кількість простих і ускладнених речень дорівнює 45,5%, а кількість складнопідрядних речень – 46,1%.

Пояснення до фрагментів: отже, низькі показники частотності використання експресивної лексики в мові політика Я. Качмарека, а також майже рівна кількість використовуваних синтаксичних структур (кількість простих і простих ускладнених речень на 0,6% відрізняється від кількості складнопідрядних речень) свідчать про можливість діагностики типу темпераменту політика як сангвініка (у 80% випадків) і як флегматика (у 20% випадків). Психолінгвістичними маркерами соціальної автоідентифікації тут слід вважати ті, які відповідають критерію 5.

7.10. Визначення особливостей емоційно-вольової сфери

Відповідно до шостого критерію «Визначення особливостей емоційно-вольової сфери» ми звертали увагу на наявність-відсутність коротких і тривалих пауз між словами, реченнями і його частинами, а також за описом власної реакції на вчинки персонажів наративу політика. Для діагностики емоційно-вольової сфери політика Я. Качмарека ми звернулися до таких властивостей і якостей діяльності людини: сила волі, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, рішучість, витримка, сміливість, мужність. Наявність мовних одиниць (процесів), які фіксують хоч би одну з перерахованих якостей і властивостей людини, ми вважали психолінгвістичним маркером.

Ілюстрацією фрагмента, що фіксує психолінгвістичні маркери соціальної автоідентифікації політика в глибинному інтерв'ю, можуть виступати такі уривки:

1) *витримка – «Не можу, проте, бути упевненим у тому, що...», «...проте, на основі мого досвіду», – «Але прошу звернути увагу на те, що...»*;
2) *витримка – «Не знаю, чи могла мати ця травма який-небудь вплив...»*;
3) *витримка – «Я взагалі Вощаровіча не знаю, тому тут не можна говорити про характер мого знайомства з ним»*.

Пояснення до фрагментів: у всіх ілюстрованих випадках можемо спостерігати маркування емоційно-вольової сфери політика Я. Качмарека за характеристикою «витримка». Іншими словами, з восьми перерахованих вище властивостей і якостей людини в 16,6% випадків фіксується якість «витримка», жодна із семи інших якостей емоційно-вольової сфери людини не зафіксована в мові політика Я. Качмарека.

7.11. Визначення вікових особливостей

Критерій сьомий «Визначення вікових особливостей» став основою для визначення нами за оцінками політика навколишніх людей та подій, що відбуваються. Проте в жодному фрагменті аналізованого тексту не було зафіксовано випадку, що відповідав згаданому критерію.

Подібний факт пояснюємо двома причинами: по-перше, тим, що політик Я. Качмарек, не маючи проблем зі здоров'ям, просто не фіксував їх у своїй промові, відповідаючи на питання журналістів, які проводили глибинне інтерв'ю; по-друге, тим, що наше припущення виявилося не валідним, тобто таким, яке не відповідало поставленій меті.

7.12. Визначення установок особи

Восьмий критерій «Визначення установок особи» дозволив діагностувати психолінгвістичні маркери соціальної автоідентифікації політика в біографічному інтерв'ю за оцінками політичних процесів і думками про моральність вчинків соратників та опонентів Я. Качмарека. Яскравими ілюстраціями таких психолінгвістичних маркерів можуть служити такі:

1) *«міністр Зебро формально не міг дати ніякого розпорядження пану Корнатовському, отже, ми можемо цей факт пояснити як службову послугу»*;
2) *«Ми відчували певний неприємний осад»*;
3) *«...це було незаконно, як показав суд, вивчивши нашу справу»*.

Пояснення до фрагментів: у кожній із трьох ілюстрацій ми фіксуємо достатньо високий моральний рівень оцінок власних дій міністра Я. Качмарека і дій колег за політичними подіями. Кожна з трьох ілюстрацій яскраво відзначена психолінгвістичним

маркером соціальної автоідентифікації політика в біографічному глибинному інтерв'ю.

Восьмий критерій дав нам змогу визначити частотність прояву установок особи політика Я. Качмарека в 61,1% випадків у першому фрагменті інтерв'ю, присвяченому арешту Барбари Бліди. Утричі менший показник (22,2%) був зафіксований у третьому уривку інтерв'ю: уривок присвячений неприємній розмові міністра Я. Качмарека з прем'єр-міністром Польщі Я. Качинським. Найменший показник – 16,6% – ми зафіксували у другому уривку, що присвячений смерті людини через лікарську помилку. Звідси ми робимо висновок про те, що тема сюжету, який обговорюється в глибинному інтерв'ю, виконує роль додаткового чинника, стимулюючого актуалізацію фіксації психолінгвістичних маркерів соціальної автоідентифікації політика. Крім того, ступінь напруги при згадці прямо пропорційний ступеню такої актуалізації. Саме причетність міністра Я. Качмарека до арешту Барбари Бліди (у першому уривку інтерв'ю) фіксує найбільшу кількість маркерів у мові політика. І лише там, де йдеться про вже довершену дію – смерть пацієнта внаслідок необачних дій лікарів (другий уривок інтерв'ю), політик Я. Качмарек не відчуває високого ступеня відповідальності і, отже, напруги. Тож як сама тема, так і частотність фіксації переживань інтерв'юера є яскравими психолінгвістичними маркерами соціальної автоідентифікації.

7.13. Визначення ступеня впливу на рефлексію політика наслідків або перебігу його хвороб чи комплексів

Дев'ятий критерій «Визначення ступеня впливу на рефлексію політика наслідків або перебігу його хвороб чи комплексів» дозволив нам фіксувати психолінгвістичні маркери соціальної автоідентифікації політика. Такі маркери визначалися за наявності випадків сумніву, переживання, за прямих посилань, пов'язаних із власними хворобами або психологічними комплексами. Ми виділили такі:

1) *«Сказав потім неправду, або, що прикро, – збрехав»*;
2) Я. Качмарек розповідає про засідання спеціальної комісії щодо розслідування смерті, яка трапилася після того, як лікарі за-

лишили в організмі пацієнта медичний тампон. На засіданні Я. Качмарек засудив лікарів, вчинки яких ведуть до подібних випадків. Проте не всі присутні на тому засіданні політики погодилися з думкою Я. Качмарека. В одному з подальших після засідання комісії телеінтерв'ю Я. Качмарек повторив своє засудження і відзначив, що решта членів комісії не засудила цих дій. Після згаданого інтерв'ю Я. Качмареку подзвонив один із членів комісії й обурився тим, що його назвали серед тих членів комісії, які не висловили свого засудження дій лікарів. Політик Я. Качмарек ще раз наполіг на своїй думці. Наступного дня в газеті «Річ Посполита» з'явилася стаття, у якій мовилося про те, що член комісії, який телефонував, засуджує Я. Качмарека за пасивність і мовчання під час обговорення важливого питання. Цитуємо: *«У понеділок в «Речі Посполитій» публікується доповідь міністра, який пише про те, що з того, що він пам'ятає, то я* (Я. Качмарек. – *О. Х.) ніяк не реагував під час згаданого засідання комісії, і взагалі всі його підтримали»*;

3) *«Пан знає, що коли я з ким-небудь говорю, то приймаю те, що зміст розмови є таким, яким він є. Не допускаю, що хтось грає зі мною, знаючи, що зустріч є тільки в дусі розмови»*.

Пояснення до фрагментів: усі три фрагменти ілюструють сумніви і комплекси політика Я. Качмарека. У першому фрагменті тексту глибинного інтерв'ю ми фіксуємо досаду і розчарування інтерв'юера в тому, що політик, який розмовляв із ним, говорить неправду. Ми вважаємо таке визнання політика Я. Качмарека, який свого часу належав до вищого ешелону влади Польщі, наївним або... нещирим. Відомий той факт, що політика – це мистецтво говорити неправду правдивими словами, але так, щоб слухачі вірили тому, хто говорить. Політика вважається мистецтвом правдивої брехні. Тому не можна прийняти на віру те, що політик вищого ешелону влади Я. Качмарек не підозрює своїх колег у брехні. Вважаємо подібну невіру в брехливість колег комплексом Я. Качмарека.

У другому уривку, що стосується обговорення на спеціальній комісії смерті пацієнта, яка трапилася після непрофесійних дій лікарів, ми фік-

суємо комплекс самовиправдання політика. Цей комплекс виявляється в тому, що Я. Качмарек довго і детально пояснює журналістам свою непричетність до неправдивих відомостей, що з'явилися у пресі.

Третій фрагмент інтерв'ю ще яскравіше визначає комплекс політика Я. Качмарека: останній декларує свою невіру в брехню колег-політиків, що розмовляють із ним. Як уже вказувалося раніше, важко вірити такому політикові, який не бреше і не вірить у брехню побратимів по цеху.

Аналіз особливостей фіксації психолінгвістичних маркерів соціальної автоідентифікації політика Я. Качмарека в глибинному біографічному інтерв'ю за дев'ятим критерієм дозволяє зробити висновок про те, що форми реалізації психолінгвістичних маркерів можуть бути різними і не виражатися безпосередньо в цитованих словах і реченнях. Можливі варіанти, за яких психолінгвістичне маркування соціальної автоідентифікації політика здійснюється за допомогою контексту, включаючи період.

7.14. Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень та визначення їхніх характеристик за м'якістю-твердістю

Десятий критерій «Кількість ужитих визначених звуко- і буквосполучень та визначення їхніх характеристик за м'якістю-твердістю» ми ілюструємо в п. 10. Додатку 7А і в циклограмах 1–6 Додатку 7Б.

Порівняльний аналіз одержаних графічних зображень у циклограмах 1, 2 і 3 (за м'якістю) свідчить про те, що основні п'ять звуко- і буквосполучень (Zn', Sc Sl', Sn', Sm') за своєю частотністю відрізняються. Подібна відмінність обумовлена, на наш погляд, насамперед, темами досліджуваних фрагментів. Так, зафіксовано найвищий показник частотності використання: він відповідає показнику 66,6% – [Sc] в уривку тексту інтерв'ю, де йдеться про неприємну розмову міністра Я. Качмарека і прем'єр-міністра Я. Качинського (пор.: в уривку «Арешт Барбари Бліди» – 33,3%; в уривку «Смерть людини з провини лікарів» – 38,5%). Для згаданого уривку характерний також найвищий показник частотності звукосполучення [Zn'] – 22,2% (пор.: в уривку «Арешт Барбари Бліди» – 13,3%; в уривку «Смерть людини з провини лікарів» – 19,2%).

Слід зазначити, що звукосполучення [Sl'] має показник частотності 26,6% в уривку інтерв'ю, присвяченому розповіді обставин арешту

Барбари Бліди. Характерним є й те, що у двох інших уривках інтерв'ю частотності звукосполучення [Sl'] майже немає (показники дорівнюють 0%). Для того, щоб переконатись у кореляції чинників «частотність звукосполучень» і «тема фрагмента інтерв'ю», ми звернулися до лексичного значення тих слів, які містять звукосполучення [Sl']. Серед таких слів опинилися: «mysli», «mysle» (слово і його форма вжиті найчастіше у звороті, який може перекладатися, залежно від контексту, як «думаю», «мислю», «думка»); «sledcze» («слідче», тобто пов'язане із слідством, із розслідуванням); слово «sledcze» уживається в поєднанні слів «Centralne Biuro Sledcze», або «Центральне бюро розслідувань», або скорочено ЦБР). Оскільки ЦБР повинне займатися підготовкою арешту важливих персон, пов'язаних із політикою, то частотність звукосполучення [Sl'] обумовлена темою фрагмента – «Арешт Барбари Бліди». Отже, наше припущення щодо можливої кореляції між чинниками «частотність звукосполучень» і «тема фрагмента інтерв'ю» підтвердилося повністю.

Викликає зацікавлення звукосполучення [Sn'], яке наявне в усіх трьох фрагментах інтерв'ю. Показник частотності аналізованого звукосполучення різний (пор.: фрагмент «Арешт Барбари Бліди» – 20%; фрагмент «Смерть людини з провини лікарів» – 8%; фрагмент «Неприємна розмова» – 11%) і дає підставу стверджувати, що припущення про зв'язок між чинниками «тема фрагмента» і «частотність звукосполучень» знову підтверджується. Виникає автоматично таке припущення: подібний зв'язок обумовлюється не тільки збігом згаданих чинників. Можливо, є й інша кореляція, про яку можемо тільки здогадуватися.

Слід також відзначити частотність звукосполучення [Sm'], яке фіксується показником 34,6% в уривку інтерв'ю, присвяченому темі «Смерть людини з провини лікарів». Проте в уривку, в якому розкривається тема «Арешт Барбари Бліди», ідентичне звукосполучення трапляється лише в 6,6% випадків. Відзначимо, що в уривку про «Неприємну розмову...» ми зафіксували 0% випадків згаданого звукосполучення. Імовірно, подібну тенденцію різної частотності ми пояснюємо не тільки темою «Смерті», але й тим, що в самому слові «smierc» («смерть») обговорюване звукосполучення виступає смислоутворювальним.

Порівняльний аналіз одержаних графічних зображень у циклограмах 1, 2 і 3 (за твердістю) свідчить про те, що показником переважної частотності в усіх трьох темах трьох фрагментів глибинного біографічного інтерв'ю

виступає показник частоти тієї, в якій зустрічаються звукосполучення [prz (rz)]. Досить порівняти:

	[prz (rz)]
– тема «Арешт Барбари Бліди»	71,4%
– тема «Смерть людини з провини лікарів»	46,4%
– тема «Неприємна розмова міністра Я. Качмарека і прем'єр-міністра Я. Качинського»	54,4%

Можна зробити висновок про те, що від теми фрагмента залежить показник частотності звукосполучень.

Схожа тенденція в кореляції фіксується і під час порівняльного аналізу частотності звукосполучень [tr] і [dz]. Порівняймо:

	[tr]	[dz]
– тема «Арешт Барбари Бліди»	4,7%	16%
– тема «Смерть людини з провини лікарів»	19%	17%
– тема «Неприємна розмова міністра Я. Качмарека і прем'єр-міністра Я. Качинського»	11,8%	16%

Отримані результати порівняння, на наш погляд, яскраво ілюструють перевагу твердого поєднання [dz], що може свідчити про достатньо помірну частотність їх вживання. Проте подібний висновок не можна робити безапеляційно, оскільки в нашому розпорядженні немає об'єктивних даних про нормативну частотність ані звукосполучення [tr], ані звукосполучення [dz].

Варті уваги циклограми 7 «Середні показники частотності вживання м'яких звукосполучень» і 8 «Середні показники частотності вживання твердих звукосполучень» (див. Додаток 7Б).

Аналіз згаданих циклограм дозволяє відзначити декілька тенденцій:

1) у трьох фрагментах негативних тематик глибинного інтерв'ю політик Я. Качмарек яскраво фіксує соціальну автоідентифікацію за допомогою частотності звукових поєднань: м'яких [Sc], [Zn'], [Sm'] і твердих [prz (rz)] і [dz];
2) при цьому показник частотності твердих звукосполучень в 1,3 разу вищий за показник частотності м'яких звукосполучень, а середній показник частотних твердих звукосполучень (31,1) на 9,7% вищий, аніж середній показник м'яких звукосполучень (26,4).

Згадані тенденції свідчать, що:

1) у трьох фрагментах глибинного інтерв'ю політика Я. Качмарека серед відібраних нами 12 приголосних звукосполучень, серед яких твердих 7 (Prz+rz, Tr, Dr, Dz, Trz, Rm, Rt) і м'яких 5 (Zn', Sc Sl', Sn', Sm'), переважають тверді;
2) самоідентифікація політика фіксується в тому, що його спокійний і, переважно, витриманий тон відповідей на запитання журналістів яскраво маркований психолінгвістичними одиницями, суть яких зводиться до кореляції чинників «якість звукосполучень» і «їх частотність», з одного боку, а з іншого боку – до кореляції чинників «тема уривка» і «частотність звукосполучень», а також характер політика.

7.15. Кількість і якість одиниць емоційно маркованої лексики

Одинадцятий критерій «Кількість і якість одиниць емоційно маркованої лексики» ми фіксували за допомогою слів, словосполучень, фразеологічних єдностей, зрощень, фразеологічних сталих одиниць і фразеологізмів.

Ілюстраціями згаданих психолінгвістичних маркерів, що ідентифікують політиків у глибинному біографічному інтерв'ю, стали такі:

1) «...признатися в цьому публічно означало б показати себе як мальованого міністра»;
2) «...міністр Зебро здійснював певного роду операцію, яку я назвав би підготовкою боєприпасів».

Результати фіксації соціальної самоідентифікації політика в глибинному біографічному інтерв'ю дозволили зафіксувати 100% випадків в уривку, в якому йшлося про арешт Барбари Бліди, 0% – в уривку про смерть людини через помилку лікарів. У третьому уривку ми також не зафіксували жодного випадку.

На наш погляд, подібне співвідношення свідчить про:

1) нечастотність фразеологізмів і одиниць, фразеологізмів, зрощень і окремих емоційно насичених слів;
2) неметафоричну мову політика Я. Качмарека;
3) чітку кореляцію між показниками частотності фразеологічно орієнтованих слів і словосполучень, з одного боку, та, з іншого боку, показниками теми, що обговорюється в уривку інтерв'ю.

7.16. Кількість речень визначеної довжини і структури

Дванадцятий критерій «Кількість речень визначеної довжини і структури» фіксував п'ять таких типів речень за структурою: прості речення (ПП), прості ускладнені речення (ПУП), складносурядні речення (ССП), складнопідрядні речення (СПП), безсполучникові складні речення (БСП).

Кількісні показники частотності вживання різних за структурою речень у глибинному інтерв'ю політика Я. Качмарека наведено (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Показники вживання різних за довжиною і структурою речень у трьох відібраних фрагментах глибинного автобіографічного інтерв'ю політика Я. Качмарека, %

Критерій і тема уривка	Арешт Барбари Бліди	Смерть людини через необачність лікарів	Неприємна розмова	Середній показник
Кількість речень певної довжини та структури	ПП – 16/29,1 ПУП – 8/14,5 ССП – 1/1,8 СПП – 30/54,5 БСП – 0	ПП – 16/22,8 ПУП – 10/14,3 ССП – 2/2,8 СПП – 33/47,1 БСП – 9/12,8	ПП – 23/38,4 ПУП – 14/21,2 ССП – 0 СПП – 5/37,9 БСП – 4/6,0	ПП – 18,3/28,7 ПУП – 10,6/16,8 ССП – 1/1,6 СПП – 9,3/46,1 БСП – 4,3/6,8
Усього	55/100	70/100	66 / 100	63,6/100

Примітка: ПП – просте речення; ПУП – просте ускладнене речення; ССП – складносурядне речення; СПП – складнопідрядне речення; БСП – безсполучникове складне речення.

Аналіз показників табл. 7.1 дозволяє відзначити такі особливості:

1) простих речень (ПП) в кожному з трьох уривків ми зафіксували різну кількість: найменший показник (22,8%) відповідає уривку з темою «Смерть людини з провини лікарів»; середнім показником – 29,1% – відзначений уривок із темою «Арешт Барбари Бліди»; найбільший показник (38,4%) представлений в уривку з темою «Неприємна розмова»;
2) кількість простих ускладнених речень у трьох уривках також різна: у двох уривках – «Арешт Барбари Бліди» і «Смерть з про-

вини лікарів» – показники рівні (14,5% і 14,3%); проте в третьому уривку – «Неприємна розмова» – ми зафіксували показник 21,2%, що на третину вищий, коли порівняти з двома попередніми показниками;

3) незначна різниця і між показниками кількості використаних складносурядних синтаксичних конструкцій (пор.: уривок 1 – 1,8%, уривок 2 – 2,8% і уривок 3 – 0%);
4) кількість використаних у трьох уривках складнопідрядних речень різниться: уривок «Арешт Барбари Бліди» – 54,5%, уривок «Смерть людини з провини лікарів» – 47,1%, уривок «Неприємна розмова» – 37,9%;
5) також різна і кількість вживання безсполучникових складних речень (пор.: уривок 1 – 0%, уривок 2 – 12,8%, уривок 3 – 6,0%);
6) середні показники використаних речень за довжиною і структурою дозволяють фіксувати найвищу частотність складнопідрядних конструкцій (46,1%); високий показник частотності в простих реченнях – 28,7% і в простих ускладнених реченнях (16,8%); слід зазначити, що показник суми вжитих простих і простих ускладнених речень дорівнює 45,5% (28,7% + 16,8%); найменшими показниками (1,6% і 6,8%) є, відповідно, показники використання складносурядних і безсполучникових складних речень.

Зафіксовані й описані вище особливості вживання речень у трьох відібраних уривках глибинного біографічного інтерв'ю політика Я. Качмарека дозволили нам сформулювати такі висновки:

1) в уривках найчастіше трапляються складнопідрядні речення, кількість яких наближається до половини всіх показників;
2) отже, майже кожне друге речення в уривках – це речення, що припускає наявність підлеглої частини, або тієї частини, яка пояснює головну (що містить основну думку речення);
3) подібна тенденція свідчить, на наш погляд, про те, що політик Я. Качмарек насправді виправдовується перед журналістами, прагне пояснити кожну свою думку;
4) як відомо, людина, яка виправдовується, має підстави для того: ми робимо висновок про причетність (можливо, винність) політика Я. Качмарека до негативу тих подій, про які його розпитували журналісти під час глибинного біографічного інтерв'ю.

7.17. Кількість фрагментів тексту, у яких відображено політичні процеси. Кількість фрагментів тексту, у яких політик розповідає про власне життя, не пов'язане з політикою

Показники аналізу за тринадцятим критерієм «Кількість фрагментів тексту, у яких відображено політичні процеси» доцільно порівнювати з показниками наступного – чотирнадцятого критерію «Кількість фрагментів тексту, у яких політик розповідає про власне життя, не пов'язане з політикою».

Ми встановили, що в кожному з трьох відібраних уривків політик розповідає про політичні процеси (пор.: уривок 1 – 29,5%, уривок 2 – 31,8% і уривок 3 – 38,6%). На відміну від політичних процесів політик Я. Качмарек розповідає про особисте життя тільки в третьому уривку («Неприємна розмова міністра Я. Качмарека з прем'єр-міністром Я. Качинським»), де показник дорівнює 100%.

Ми розуміємо подібне співвідношення як небажання політика Я. Качмарека розповідати публічно про особисте життя. Подібний результат пояснюється й тим, що у відібраних нами трьох уривках тексту інтерв'ю запитань, що стосуються особистого життя, не було.

7.18. Кількість фрагментів, що дозволяють оцінити рівень свідомості політика

Вимірювання за п'ятнадцятим критерієм «Кількість фрагментів, що дозволяють оцінити рівень свідомості політика» ми здійснювали з урахуванням конкретної історичної, економічної, культурної і соціальної моделі суспільства, у якому відбувалися події, що описуються політиком в інтерв'ю. Наведемо приклади таких фрагментів:

1) *«Прошу звернути увагу ще на одну деталь. Перед Сеймом, також і перед засіданням комісії спеціальних служб та в багатьох доповідях пан міністр Зебро повторював, що він не брав участь ні в одній нараді і не виступав на тему про справу Бліди, тому що нічого не знав про цю справу. Він говорив неправду, або, що образливо, – брехав»*;
2) *«Якби було так, після програми на каналі ТВН з'явилася б інформація про те, що міністр внутрішніх справ і адмініс-*

трації Януш Качмарек повідомляв, що міністр Зебро марно доповідав якусь думку про справу доктора Р.».

Пояснення до фрагментів: очевидним є те, що політик Я. Качмарек має достатньо високий рівень свідомості, що дозволяє йому вчасно побачити, проаналізувати і зрозуміти ситуацію. Проте не на стільки високий рівень свідомості, щоб уловити завчасно ті таємні лінії поведінки, слова, натяки, які згодом зумовили сумну долю політика – його арешт і відставку. Молодому (44–46 років) політикові Я. Качмареку ще невідомі пастки, які розставляють його колеги, котрі усміхаються під час зустрічі з ним та на суміс-ному з ним телеефірі. Тому молодістю і недосвідченістю політика Я. Качмарека можна пояснити його щире зауваження про те, що міністр Зебро брехав (п. 1 прикладу), або те, що канал ТВН після виступу Я. Качмарека про справу доктора Р. міг подати спростування можливої неправди, сказаної політиком Я. Качмареком під час ефіру (п. 2 прикладу).

У наведених двох прикладах як психолінгвістичні маркери соціальної автоідентифікації політика Я. Качмарека виступають його думки, сенс яких можна висловити так: «порядність і чесність політиків повинні бути основою їх діяльності на благо держави». Звичайно ж, якщо тільки такі вислови не є вищим ступенем того, хто фарисействує, й умілою політичною грою. Утім, на такі майстерні дії в соціальних політичних комунікаціях, на наш погляд, політик Я. Качмарек в аналізований період в інтерв'ю не був здатний.

7.19. Висновки щодо пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю

Організоване та проведене нами дослідження соціальної автоідентифікації політика в глибинному біографічному інтерв'ю дозволило нам дійти об'єктивних висновків:

1. Ми здійснили пошук психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю. Результати пошуку виявилися вдалими та підтвердили наше передбачення про існування низки психолінгвістичних маркерів соціальної автоідентифікації.

2. Серед таких ми знайшли й описали п'ятнадцять. Їхній перелік запропоновано в Додатку 7А і докладно проаналізовано у статті (див. п. 1–14).

3. З огляду на детальний аналіз ми можемо констатувати таке:

а) на початку дослідження було запропоновано 19 (100%) можливих критеріїв, які дозволяють визначити чіткі та недвозначні психолінгвістичні маркери соціальної автоідентифікації політика Я. Качмарека в глибинному лейтмотивному інтерв'ю; до кінця дослідження тільки 15 (78,9%) із пропонованих критеріїв дійсно дозволили нам зафіксувати функціональність згаданих психолінгвістичних маркерів;

б) соціальна автоідентифікація політика Я. Качмарека фіксується в чіткій його належності до вищого соціального прошарку – політичної еліти (судячи за критичними оцінками власних вчинків та вчинків своїх нечистих, за зауваженням Я. Качмарека, колег);

в) політик Я. Качмарек фіксує соціальну ідентифікацію через прояв такої емоційно-вольової якості, як витримка;

г) незважаючи на власні комплекси, ознаки яких фіксуються в усіх аналізованих трьох уривках глибинного лейтмотивного інтерв'ю, Я. Качмарек має такі недоліки у власній соціальній ідентифікації: яскраво демонструє власні комплекси (довірливості, недосвідченості і, при цьому, немотивованої віри в порядність колег і соратників, які його оточують);

д) яскравим недоліком політичного публічного іміджу Я. Качмарека слід вважати його жорсткість в оцінках політиків, що ілюструється співвідношенням у його мовленні твердих і м'яких звукосполучень; достатньо показовим виправдовуванням перед журналістами в діях, які мають негативний вектор і в яких політик брав участь так чи інакше (арешт Барбари Бліди та її подальше самогубство; участь у роботі слідчої комісії, яка розглядала смерть пацієнта з провини лікарів, що забули в організмі першого медичний тампон; поведінка Я. Качмарека в розмові з прем'єр-міністром Я. Качинським), що визначається за частотністю психолінгвістичного маркера «Довжина і структура речень».

4. Організоване й описане дослідження соціальної автоідентифікації політика Януша Качмарека в глибинному лейтмотивному інтерв'ю ми вважаємо пілотним, оскільки плануємо після внесення змін і доповнень у запропоновану методику продовжити вивчення на матеріалі 10 глибинних

лейтмотивних інтерв'ю політиків трьох країн (Я. Качинського – Польща; В. Путіна та Г. Каспарова – Росія; В. Ющенка та В. Януковича – Україна).

5. Результати планованого оригінального дослідження соціальних політичних комунікацій сформують основу нової методики соціальної автоідентифікації політиків у глибинному лейтмотивному інтерв'ю.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Balawajder Marek, Kaczmarek Janusz, Osica Roman. Cena wladzy / Marek Balawajder, Janusz Kaczmarek, Roman Osica. – Warszawa, 2008. – 270 s.
2. Біографічний метод соціологічного дослідження // Соціологія: терміни, поняття, персоналії / за заг. ред. В. М. Пічі. – К. : Каравела ; Львів : Новий Світ-2000, 2002. – С. 24.
3. Вардомацкий А. П. Аксиобиографическая методика / А. П. Вардомацкий // Социс. – 1991. – № 7. – С. 80–84.
4. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – Киев : Наук. думка, 1984. – С. 207.
5. Городяненко В. Г. Флоріан Знанецький (1882–1958). Концепція гуманістичного коефіцієнта / В. Г. Городяненко // Соціологія : підручник. – К. : Академія, 2002. – С. 34–35.
6. Жизненный путь личности : (Вопросы теории и методологии социально-психологического исследования) / Л. В. Сохань, Е. Г. Злобина, В. А. Тихонович и др. ; АН УССР. Ин-т философии. – Киев : Наук. думка, 1987. – С. 279.
7. Журавлёв А. П. Звуки и буквы / А. П. Журавлёв. – М. : Просвещение, 1986.
8. Знанецький Флоріан Вітольд // Соціологія: терміни, поняття, персоналії / за заг. ред. В. М. Пічі. – К. : Каравела ; Львів : Новий Світ-2000, 2002. – С. 136.
9. Знанецький Ф. Автобіографічний метод у соціології / Ф. Знанецький, пер. Л. Скокової // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6.
10. Резнік О. Біографічний метод дослідження політичних ідентитетів особистості в умовах становлення громадянського суспільства / О. Резнік // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. робіт молодих науковців. – К. : Стилос, 2001. – Вип. 4. – С. 95–104, також див.: http://politicon.iatp.org.ua/tpgs/ reznik19.02.htm.
11. Скокова Л. Г. Метод біографічний (метод біографічних документів) / Л. Г. Скокова // Соціологія : короткий енциклопедичний словник. – К. : Укр. центр духовної культури, 1998. – С. 313–314.
12. Скокова Л. Флоріан Знанецький: автобіографічний метод у соціології / Л. Г. Скокова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6.
13. Холод А. М. Основы психологии и педагогики / А. М. Холод. – Кривой Рог, 2006. – С. 63.

Додаток 7А

Результати пошуку й опису психолінгвістичних маркерів соціальної автоідентифікації політика в глибинному лейтмотивному інтерв'ю
(на прикладі інтерв'ю з польським політиком Янушем Качмареком)

№ з/п	Критерій аналізу	Кількість випадків, шт. / %			Середнє арифметичне число (САЧ), %	Ознаки одиниць вимірювання
		Фрагмент тексту				
		А (1080 слів)	Б (1192 слова)	В (992 слова)		
1	2	3	4	5	6	7
1	Кількість і частотність фрагментів тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика, у яких він зараховує себе до певної соціальної групи (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	5/	7/	9/	7/100	
2	Кількість фрагментів, у яких політик вказує на особливість протікання і специфіку стадії власної соціалізації (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	0/	1/	1/	0,66/100	
3	Кількість фрагментів тексту, у яких політик фіксує систему власних цінностей (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	15/	8/	6/	9,7/100	

Продовження Додатка 7А

1	2	3	4	5	6	7
4	Кількість фрагментів тексту, у яких політик переказує чужу думку про власну діяльність (або посилається на нього) (за 100% приймається к-сть фрагментів, у яких політик висловлює і свою, і чужу думку)	0/	0	2/	0,66/100	
5	Визначення типу темпераменту політика, який дає інтерв'ю (за його продуктами діяльності: вчинками, що описуються ним в інтерв'ю; частотністю використання в мові експресивної лексики; частотністю використання структури простих або складних речень і наявності в них вставних конструкцій, інших елементів, що ускладнюють структуру висловлювання)	3 – 2/100	0	З – 2/66,6 Ф – 1/33,3	З – 1,33/80 Ф – 0,33/20 Всього: 1,66/100%	Сангвінічно-холерик-нин тип темпераменту
6	Визначення особливостей емоційно-вольової сфери політика (за наявністю-відсутністю коротких і тривалих пауз між словами, реченнями і його частинами; за описами власної реакції на вчинки персонажів наративу політика)	2 – вигримка 25	1 – вигримка 12,5	1 – вигримка 12,5	1,33 – вигримка; 16,6	Сила волі, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, рішучість, вигримка, сміливість

Продовження Додатка 7А

1	2	3	4	5	6	7
						мужність. Усього: 8/100%
7	Визначення вікових особливостей (за оцінками навколишніх людей і подій, що відбувалися; за лексикою)	0/	0	0	0	
8	Визначення установок особи політика (за оцінками політичних процесів і думками про моральність вчинків соратників і опонентів) (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	11/	3/	4/	6/100	
9	Визначення ступеня впливу на рефлексію політика наслідків або перебігу його хвороб чи фіксації комплексів (за сумнівами, переживаннями, прямими посиланнями, пов'язаними з власними хворобами) (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	1/33,3	1/33,3	1/33,3	3/100	
10	Кількість вживання визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за м'якістю-твердістю (вимірюється за середнім показником наявності-відсутності одиниць у трьох відрізках текстів обсягом 1000 слів)	В уривку йдеться про арешт Барбари Бліди	В уривку йдеться про смерть людини через помилку лікарів	В уривку йдеться про виклик з відпустки міністра Я. Качмарека	Негативні теми (арешт, смерть, загроза відставки)	

Продовження Додатка 7А

1	2	3	4	5	6	7
				і розмову з ним прем'єр-міністра Я. Качинського		
		М'які, %				
		Zn' – 2/13,3 Sc – 5/33,3 Sl' – 4/26,6 Sn' – 3/20 Sm' – 1/6,6 *Всього:* 15/100%	Zn' – 5/19,2 Sc – 10/38,5 Sl' – 0 Sn' – 2/7,7 Sm' – 9/34,6 *Всього:* 26/100%	Zn' – 2/22,2 Sc – 6/66,6 Sl' – 0 Sn' – 1/11,1 Sm' – 0 *Всього:* 9/100%	Zn' – 3/18 Sc – 7/42,2 Sl' – 1,3/7,8 Sn' – 2/12 Sm' – 3,3/19,9 *Всього:* 16,6/100%	
		Тверді, %				
		Prz+rz – 45/71,4 Tr – 3/4,7 Dr – 1/1,6 Dz – 10/15,9 Trz – 2/3,2	Prz+rz – 39/46,4 Tr – 16/19 Dr – 1/1,2 Dz – 14/16,6 Trz – 12/14,3	Prz+rz – 37/54,4 Tr – 8/11,8 Dr – 2/2,9 Dz – 11/16,2 Trz – 7/10,3	Prz+rz – 40,3/56,2 Tr – 9/12,6 Dr – 1,3/1,8 Dz – 11,7/16,3 Trz – 7/9,8 Rm – 2/2,8	

1	2	3	4	5	6	7
		Rm – 1/1,6 Rt – 1/1,6 *Всього:* 63/100%	Rm – 2/2,4 Rt 0 *Всього:* 84/100%	Rm – 3/4,4 Rt 0 *Всього:* 68/100%	Rt – 0,33/0,46 *Всього:* 71,6/100%	
11	Кількість і якість одиниць емоційно маркованої лексики, що вживаються (слів, словоснолучень, єдності, фразеологізмів, зрощень, фразеологізмів, сталих одиниць фразеологізмів і суто фразеологізмів) (вимірюється за середнім показником наявності-відсутиості одиниць у трьох відрізках текстів обсягом 1000 слів)	5/	2/	0	2,33/100%	
12	Кількість речень визначеної довжини і структури (вимірюється за середнім показником наявності-відсутності одиниць у трьох відрізках текстів обсягом 1000 слів)	ПП – 16/29,1 ПІП – 8/14,5 ССП – 1/1,8 СПП – 30/54,5 БСП – 0 *Всього*: 55/100%	ПП – 16/22,8 ПІП – 10/14,3 ССП – 2/2,8 СПП – 33/47,1 БСП – 9/12,8 *Всього*: 70/100%	ПП – 23/38,4 ПІП – 14/21,2 ССП – 0 СПП – 25/37,9 БСП – 4/6,0 *Всього*: 66/100%	ПП – 18,3/28,7 ПІП – 10,6/16,8 ССП – 1/1,6 СПП – 29,3/46,1 БСП – 4,3/6,8 *Всього*: 63,6/100%	

Продовження Додатка 7А

1	2	3	4	5	6	7
13	Кількість фрагментів тексту, у яких відображено політичні процеси (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	13/29,5	14/31,8	17/38,6	44/100	
14	Кількість фрагментів, у яких політик розповідає про власне життя, не пов'язане з політикою (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	0	0	3/100	3/100	
15	Кількість фрагментів, у яких політик міркує про вищі зразки етичного і соціального в житті людей (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	5/55,5	2/22,2	2/22,2	9/100	
16	Кількість фрагментів, що дозволяють оцінити рівень свідомості політика (високий, середній, низький). Оцінюється з урахуванням тієї конкретної історичної, економічної, культурної і соціальної моделі суспільства, в якому здійснювалися події, що описуються політиком в інтерв'ю (за 100% приймається к-сть зафіксованих випадків)	В – 5 Ср – 0 Н – 0	В – 3 Ср – 0 Н – 0	У – 2 Ср – 0 Н – 0	У – 3,33/100 Ср – 0 Н – 0	

Примітка: перший фрагмент А (1080 слів) – с. 30–34 (або: 30, 31, 32, 33, 34); другий фрагмент Б (1192 слова) – с. 115–119 (або: 115, 116, 117, 118, 119); третій фрагмент В (992 слова) – с. 200–204 (або: 200, 201, 202, 203, 204).

Додаток 7Б

Циклограма 1

Кількість ужитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за м'якістю (тема «Арешт Барбари Бліди»)

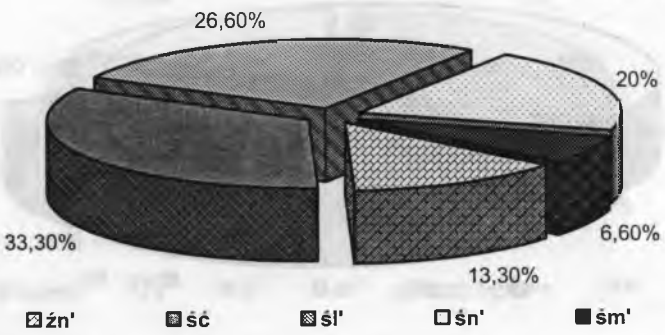

Циклограма 2

Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за м'якістю (тема «Смерть людини з провини лікарів»)

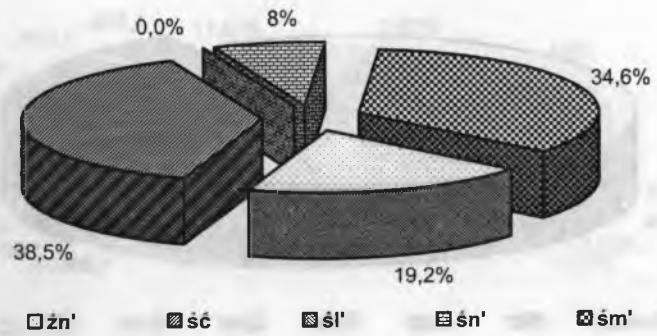

Циклограма 3

Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за м'якістю (тема «Неприємна розмова міністра Я. Качмарека з прем'єр-міністром Я. Качинським»)

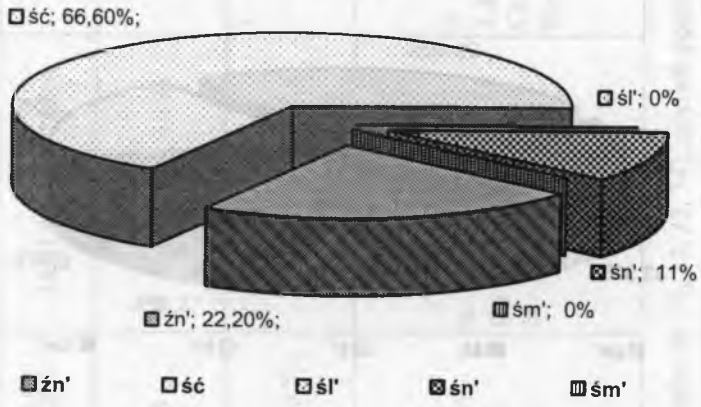

Циклограма 4

Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за твердістю (тема «Арешт Барбари Бліди»)

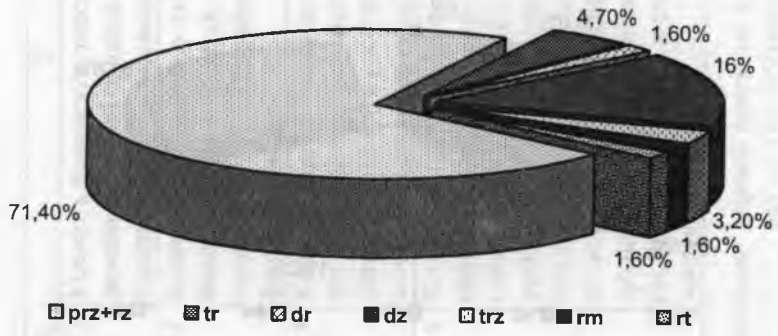

Циклограма 5

Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за твердістю (тема «Смерть людини з провини лікарів»)

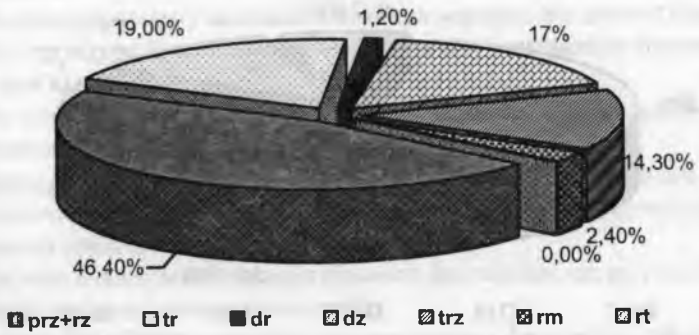

Циклограма 6

Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за твердістю (тема «Неприємна розмова міністра Я. Качмарека з прем'єр-міністром Я. Качинським»)

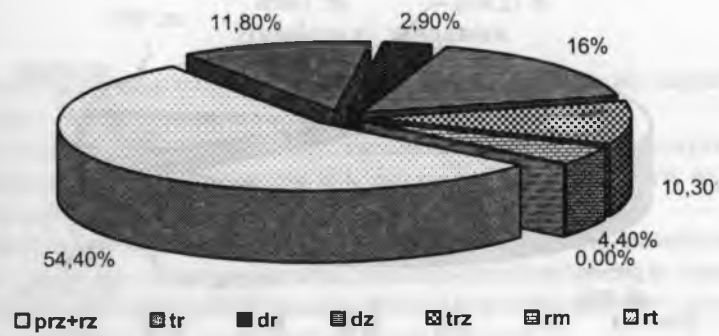

Циклограма 7

Середня кількість вжитих звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за м'якістю (теми «Арешт», «Смерть» і «Неприємна розмова»)

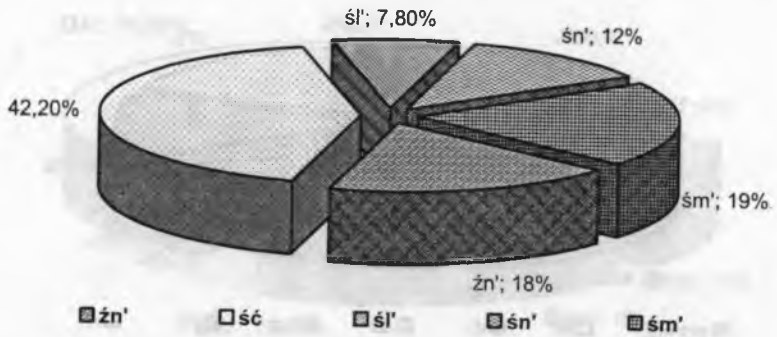

Циклограма 8

Середня кількість вжитих звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за твердістю (теми «Арешт», «Смерть» і «Неприємна розмова»)

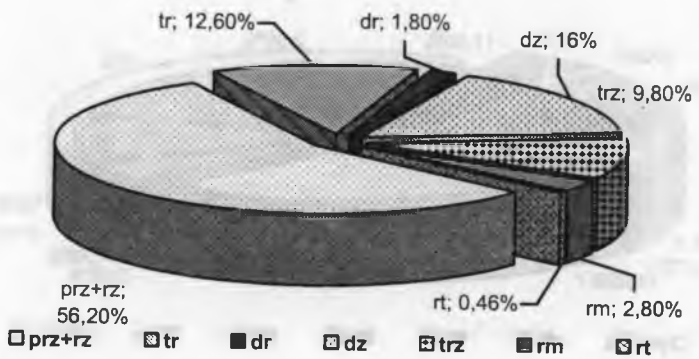

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. У чому полягають проблеми досліджень за методом аналізу біографій?
2. Що називають глибинним лейтмотивним інтерв'ю?
3. Як здійснюється пошук психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю?
4. Які критерії пошуку психолінгвістичних маркерів Ви знаєте? Перелічіть.
5. Яка структура й особливості аналізу тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика?
6. Яку кількість і якість фрагментів тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика доцільно аналізувати? Доведіть свою думку.
7. З якою метою аналізуються фрагменти глибинного біографічного інтерв'ю політика, у яких він указує на особливість протікання і специфіки стадії власної соціалізації?
8. Для чого аналізувати показник кількості фрагментів тексту, у яких політик фіксує систему власних цінностей?
9. У чому Ви вбачаєте доцільність дослідження фрагментів тексту, у яких політик переказує чужу думку про власну діяльність?
10. Завдяки яким психолінгвістичним маркерам можна визначити тип темпераменту політика, який дає інтерв'ю?
11. Як у соціо- та психолінгвістиці визначаються особливості емоційно-вольової сфери автора інтерв'ю?
12. Через які конкретні мовленнєві маркери Ви можете дізнатися про вплив вікових особливостей політика на його думку?
13. У яких складних реченнях легше визначити установки політика, який дає інтерв'ю?

Навчальні завдання

1. Визначте ступінь впливу на рефлексію політика наслідків або перебігу його хвороб чи комплексів.
2. За критерієм «Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за м'якістю-твердістю» знайдіть кореляцію з чинником «тип темпераменту мовця».
3. Використовуючи результати дослідження якості одиниць емоційно маркованої лексики промови політика, дослідіть його готовність до агресії.
4. Використайте критерій «Кількість речень визначеної довжини і структури» як основний в описуванні мотиву влади політика.

5. Відображення політичних процесів постійно фіксується у промовах політиків. Знайдіть психолінгвістичні маркери подібного. Опишіть їх.
6. Визначте конкретні мовленнєві одиниці у промовах політиків, що дозволяють оцінити рівень їхньої свідомості.
7. Опишіть психолінгвістичні особливості маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю.

Теми рефератів і дослідницькі теми

1. Політик і його психолінгвістичні маркери.
2. Соціолінгвістичні маркери вербальної агресії політиків.
3. Особливості біографічного лейтмотивного інтерв'ю.
4. Види інтерв'ю з політиком.
5. Методика інтерв'ю Ф. Знанецького.
6. Специфіка кількісно-якісного аналізу вербальної поведінки політика.

Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій

1. Імпліцитний характер «важких новин» у телепросторі України.
2. Імідж ньюзмейкерів – імідж програми – імідж телеканалу.
3. Організаційні функції недостовірної інформації теленовин у провокації соціальних «вибухів».

Розділ 8

МАС-МЕДІА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО З ПОЗИЦІЙ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ Й ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ

8.1. Значення вживаних термінів.
8.2. Історія вивчення проблеми.
8.3. Модель Чарльза Осгуда в психолінгвістичному аналізі взаємозв'язку мас-медіа та громадянського суспільства.
8.4. Модель Ноема Хомського для психолінгвістичного аналізу взаємодії чинників «громадянське суспільство» та «мас-медіа».
8.5. Взаємозв'язок мови (текстів) журналістів і громадянського суспільства.
8.6. Психолінгвістичні чинники мас-медійних текстів.
8.7. Текст журналіста як третій учасник комунікативного акту.
8.8. Структура журналістського тексту.
8.9. Чоловічі та жіночі тексти журналістів.
8.10. Вплив ситуативних чинників на подавання журналістами текстів повідомлень.

8.1. Значення вживаних термінів

Мета: довести можливість аналізу діади «мас-медіа – громадянське суспільство» з позицій психолінгвістики й теорії масової комунікації.

Масовою комунікацією називаємо, спираючись на В. Ф. Іванова, «процес поширення соціальної інформації (або інформації позагенетичної, семантичної, яка фіксується в знаках)». Засобами масової комунікації називають пресу, радіо, телебачення, телефон, телеграф і «спілкування людей як членів «маси», що здійснюється за допомогою технічних засобів».

Взаємозв'язок між чинниками «мас-медіа» та «громадянське суспільство» здійснюється за допомогою психолінгвістичного інструментарію засобів масової інформації (ЗМІ). У значення терміна «психолінгвістичний інструментарій ЗМІ» вкладаємо такий сенс: ті процеси й операції мовних дій, які використовуються редакторами й авторами публіцистичних матеріалів у ході трансляції журналістської інформації, спрямованої на свідомість реципієнтів.

Процеси комунікації визначають як такі, що перекодовують вербальну сферу в невербальну і, навпаки, невербальну – у вербальну. Автор повідомляє про історичну обумовленість того, що при комунікації відбувається примушення іншого до виконання тієї або іншої дії. Звідси робимо висновок: засоби масової комунікації повинні відповідати призначенню примушування. Найчастіше таке примушування відбувається шляхом вербалізації, яка, своєю чергою, користується мовними та мовленнєвими засобами. Підтримка засвоєння вербальних засобів відбувається за допомогою невербальних засобів. Отже, органічний конгломерат функцій вербальних і невербальних засобів служить примушуванню об'єкта з боку суб'єкта.

8.2. Історія вивчення проблеми

Об'єктом примушування сприйняття інформації щодо аналізу зв'язку ЗМІ із системою психолінгвістики й теорії масової комунікації виступають споживачі, суб'єктом – ініціатори подавання інформації, тобто ЗМІ. Між споживачами інформації і тими, хто надсилає її, існують певні відмінності. Специфіку таких відмінностей достатньо важко, з наукового погляду, об'єктивно і повно відобразити й описати. Тому у світі існує велика кількість точок зору на предмет нашого аналізу. Так, В. В. Різун наводить у своїй праці інформацію про «майже 200» й описує 27 моделей комунікації. Своєю чергою, Г. Г. Почепцов розглядає 45 моделей комунікації. Інші автори представляють свої класифікації й описи (див.: О. М. Гриценко, А. Законова, В. Ф. Іванов, В. В. Різун, М. Д. Феллер, А. І. Мамалига, Т. Стрекаль, М. В. Шкондін та ін.). Велика кількість думок щодо моделей масової комунікації додає нам упевненості в необхідності аналізу специфіки віддзеркалення в психолінгвістичних моделях і в моделях масової комунікації основних принципів вербальних шляхів іміджування політиків.

Отже, далі розглянемо декілька психолінгвістичних моделей породження та сприйняття споживачами мовного іміджу політика і декілька моделей засобів масової комунікації, які відповідають нашому дослідницькому запиту. Іншими словами, аналізуємо моделі, які, на наш погляд, ефективно відображають зв'язок психолінгвістичного інструментарію ЗМІ із системою психолінгвістики й теорії масової комунікації.

8.3. Модель Чарльза Осгуда в психолінгвістичному аналізі взаємозв'язку мас-медіа та громадянського суспільства

В історії психолінгвістичних учень поширена інформація про дві, за даними О. О. Леонтьєва, принципово різні моделі породження мови. Перша модель називається моделлю мови з кінцевою кількістю станів, або «марківська (стохастична) модель». Для аналізу взаємозв'язку понять «мас-медіа» і «громадянське суспільство», а також інструментарію їхньої експлікації в системі психолінгвістики й теорії масової комунікації, така модель може бути використана. Суть моделі полягає у процесі появи кожного нового елемента мовного ланцюжка, який залежить від факту й вірогідності появи попередніх елементів. Як повідомляє Ч. Осгуд, «речення породжує слово за словом за принципом умовної вірогідності, що пов'язує слова залежно від минулого досвіду». Щодо об'єкта нашого дослідження, то слід відзначити: журналісти коментують мовні вислови політиків – членів громадянського суспільства, згідно з марківською теорією породження мови, не згадуючи слова для того, щоб побудувати певну пропозицію і текст. Дикторові теле- або радіоновин (авторові друкованого матеріалу) достатньо тільки сподіватися на факт імовірнісної появи в його пам'яті потрібного слова або словосполучення, і мова сама по собі «литиметься» як із джерела мудрості. Критикуючи таку думку Ч. Осгуда, можемо інтерпретувати твердження дослідника: якщо минулого досвіду журналіста було б досить для побудови системи мови, то пояснити синтаксичні структури не уявлялося б можливим. Хоча наша інтерпретація також, можливо, була б у такому разі піддана критиці: структури пам'яті журналіста зберігають синтаксичні структури, або синтаксичну структуру вислову, можливо, й абзацу, і тексту. Навряд чи диктор (автор, коментатор) ЗМІ за все життя у своєму досвіді міг би зберегти всі можливі синтаксичні структури й побудови, якими він користувався або які чув і

читав упродовж своєї мовленнєвої практики (не враховуючи нескінченної множини й багатоваріантності синтаксичних утворень). Тому не можемо вважати доцільним використовувати підхід автора марківської моделі породження мовного твору для аналізу взаємозв'язку понять у межах діади «мас-медіа – громадянське суспільство».

Пояснюючи основні складники марківської моделі породження мови, дослідники Ч. Осгуд і Т. Себіок уважають, що «лінгвістична структура» повинна розумітися як ієрархічна система можливостей комбінаторики одиниць даного порядку». Зважаючи на означену тезу, маємо визнати, що мова журналіста складається тільки з одиниць лінгвістичного порядку. З подібним підходом не можна погодитися, тому що при психолінгвістичному аналізі не можна розглядати тільки мовний рівень. Породження мовних одиниць (наприклад, морфем і словосполучень) відбувається за участю емоційності (конотація, використання емоційно забарвленої лексики) або одиниць психологічного та психічного рівнів. Тому під час аналізу взаємозв'язку елементів діади «мас-медіа – громадянське суспільство» не можна звужувати проблематику породження мови журналіста до тільки лінгвістичного рівня. До того ж, я ще не торкався проблеми впливу на процеси мовлення нелінгвістичних (або паралінгвістичних) чинників: стать того, хто говорить (журналіста), стать споживача інформації; погодні умови або якість освітлення приміщення, в якому відбувається спілкування; різниця інтелектуального потенціалу комунікатора (автора, диктора інформаційного матеріалу) і комуніканта (споживача інформації), хвороба того, хто говорить (журналіста), і сприйняття її видимих симптомів слухачами (глядачами) тощо.

8.4. Модель Ноема Хомського для психолінгвістичного аналізу взаємодії чинників «громадянське суспільство» та «мас-медіа»

Для вибору методу аналізу взаємозв'язку складових діади «мас-медіа – громадянське суспільство» слід звернутися до теорії Ноема Хомського, який сьогодні займається політичною діяльністю, хоча в минулому став відомим як автор концепції «синтаксису глибинних структур». Дослідник запропонував модель породження мови, яку назвав модель, що «породжує», або «трансформаційна». Цю модель інтерпретував

Дж. Міллер і запропонував розглядати її як психолінгвістичну модель. У нашому дослідженні аналіз моделі Н. Хомського доцільний, оскільки може допомогти визначити основні параметри потрібного, можливо, оригінального, методу пошуку психолінгвістичного інструментарію експлікації взаємозв'язку елементів аналізованої діади.

Суть моделі Н. Хомського наводимо далі. Як відомо, в моделі кожне речення вважається ядерним (від «ядро»), або таким, яке може утворюватися за методом безпосередніх складників (БС). Безпосередні складники розглядаються в сукупності обов'язкових трансформацій. У нашому випадку можна сказати, що породження мови журналіста починається з ядерного речення завдяки факультативним трансформаціям. Сама модель Н. Хомського складається з таких чотирьох компонентів:

1) семантичні одиниці;

2) класи одиниць (близькі до поняття «частини мови»);

3) правила породження ядерної пропозиції за БС;

4) правила трансформації.

О. О. Леонтьєв вважає за доцільне визнавати істинність твердження Н. Хомського та його послідовників про психологічний характер правил граматики БС. Приєднаємося до думок дослідників.

Напрям у мовознавстві, який запропонував Н. Хомський, пізніше стали називати генеративною лінгвістикою. Для нашого дослідження важливим є той факт, що саме правила породження ядерної пропозиції за допомогою БС можуть пояснити деякі випадки утворення фраз і речень у мові дикторів радіо- та телеканалів, авторів друкованої публіцистичної інформації. Для пояснення і детального аналізу згаданих випадків коротко висловимо суть генеративної граматики, яка торкається, насамперед, психолінгвістичного аспекту здійсненого нами дослідження.

Ідеї Н. Хомського про опис мови за допомогою формальних моделей певного типу спиралися насамперед на синтаксис, який вважався базовим чинником при породженні мовленнєвого висловлювання. Фонетичний і лексичний рівні виконували в моделі граматики, що породжує, лише допоміжну функцію, або роль інтерпретатора правил синтаксичної побудови. Серед фундаментальних положень теорії граматики, що породжує (генеративної), знаходимо такі: чітка диференціація понять «компетенція», або знання мови, і «вживання», або використання мови в мовній діяльності. Природно, граматика, що породжує, проводить опис тільки компетенції того, хто говорить. Генеративна граматика складається з трьох

рівнів: синтаксичного, семантичного і фонологічного. Слід зазначити, що теорія припускає два рівні синтаксичної репрезентації, а саме: глибинну і поверхову структури. Головним завданням синтаксичного опису в теорії Н. Хомського є облік усіх можливих глибинних і поверхових структур та зв'язків між ними. До генеративної теорії входять ще два головні поняття: «база» і «трансформаційний субкомпонент». Базою, за словами О. Є. Кибрика, слід вважати «систему елементарних правил, близьких для різних мов світу і які налічують обмежену кількість глибинних структур, прототипів майбутніх речень». Трансформаційний субкомпонент – це той компонент, який породжує структури речень у результаті дій базових правил. Поняття «глибинна структура», «поверхова структура», «трансформаційні правила» використовуються й нині, але часто мають зовсім інший сенс порівняно з первинним. З огляду на вивчення нами взаємозв'язку між елементами діади «мас-медіа – громадянське суспільство» в системі психолінгвістики й теорії масової комунікації слід відзначити, що в мові журналіста про громадянське суспільство обов'язково наявні як глибинні, так і поверхові структури. Вважаємо за доцільне враховувати також і поняття «трансформаційні правила» побудови поверхових структур. Саме за допомогою аналізу поверхових структур (речень та абзаців) можемо встановити перелік тих глибинних правил, які управляють структурами на поверхні.

Отже, ми дійшли висновку про те, що поняття теорії Н. Хомського і реалії, які стоять за ними, можуть бути продуктивно використані при вивченні мови журналістів, які висвітлюють події, пов'язані з діяльністю членів громадянського суспільства.

8.5. Взаємозв'язок мови (текстів) журналістів і громадянського суспільства

Оскільки мову журналістів розглядаємо як інструмент мас-медіа в системі психолінгвістики й теорії комунікації під час висвітлення діяльності суб'єктів та об'єктів громадянського суспільства, то ми зобов'язані розглянути питання про зв'язок мови журналістів із таким не менш важливим інструментом ЗМІ, як текст. Бо саме за допомогою основного інструменту – тексту – працівники мас-медіа експлікують взаємозв'язок із громадянським суспільством. У розвинених суспільствах часто, в разі свого недержавного характеру, мас-медіа виступають самі як складники

громадянського суспільства. Остання обставина робить наш пошук методу аналізу дуже складним. Адже, моделюючи тексти, мас-медіа тонко враховують ступінь і рівень впливу на об'єкти суспільства. Тому й ідентифікація подібного інструментарію впливу (маніпуляції) ускладнена.

Заведено по-різному трактувати поняття «текст». Враховуючи його особливості, можемо констатувати, що текст – «це абстракція людського розуму, оскільки він поза написанням і читанням не існує. І тому всі ознаки тексту мають, насамперед, глибоке психологічне пояснення, оскільки текст не є самодостатньою суттю». Саме тому ми схильні думати, що текст можна сміливо вважати інструментом психолінгвістичним для мас-медіа під час аналізу складників діади «мас-медіа – громадянське суспільство». Для виразності подання тексту про суб'єкти й об'єкти громадянського суспільства журналісти звертаються до його системно-структурних ознак, багато з яких мають психологічну основу. Серед таких В. В. Різун називає архітектоніку тексту, його структурованість і системність, цілісність, просторово-часову дискретність. Разом із тим, автор пропонує вважати «елементами тексту... рубрики, основний текстовий блок (корпус тексту), абзац, винесення, графічне слово, графічну пропозицію, букву і знак, пунктуації». З критичного погляду, нам незрозуміло, чому В. В. Різун пропонує віднести до «одиниць тексту» «такі фрагменти тексту, які мають особливу семантику і стандартизоване характерне оформлення: переліки, цитати, посилання, дати, числа, скорочення, знаки, власні назви, умовні позначення». Іншими словами, постає питання з приводу критеріїв, за якими дослідник відрізняє «елементи» від «одиниць». Далі, за текстом В. В. Різуна, виникає ще одне питання про ті ж критерії: як можна диференціювати архітектонічні складові на «одиниці» й «засоби»? Дослідник пише: «Текстовими засобами, або засобами актуалізації семантики тексту, є шрифтові (гарнітура, стиль, кегль) і нешрифтові (розрядка, стягування, лінійки, колір) виділення, спеціальні архітектонічні засоби». В. В. Різун, на жаль, не пояснює, за якими критеріями він відрізняє поняття «одиниця» від поняття «засіб». Таке замовчування робить досить цікавий і логічний виклад недостатньо мотивованим у пропонованій класифікації. Усупереч нашому зауваженню, слід висловити подяку авторові за вказівку щодо необхідності обліку під час аналізу тих, що становлять архітектоніку тексту, їхню психологічну обумовленість і можливу прагматичність. Тобто В. В. Різун достатньо точно визначає психолінгвістичний аспект

і доповнює психоструктурний (психоформальний) та характер тексту як інструменту мас-медіа. Вважаємо за доцільне відзначити, що саме з такого боку розглядаємо текст у концепції дослідження взаємозв'язку елементів діади «мас-медіа – громадянське суспільство».

Оскільки ми цілком погоджуємося з автором у тому, що не можна розглядати текст як примітивну освіту або обмежувати поняття матеріалу одним яким-небудь аспектом, чи лінгвістичним, літературознавчим, чи соціологічним, остільки розглядаємо текст, тобто інструмент мас-медіа, як такий, який впливає на поведінку споживачів інформації через лінгвістичні й психологічні складники, через соціальні й філософські характеристики. Ефективність такого впливу не може бути «нульовою», «ніякою», або, як пише В. В. Різун, текст «не є текстом», коли він «своїми внутрішньотекстовими якостями й особливостями не вводить читача в контакт із реаліями суспільної практики». Слід зазначити, що автор віддаляється від істини, тому що, на наш погляд, за наявності в тексті цільності, цілісності і логічного оформлення він (текст) уже є текстом, тобто інструментом впливу на споживача. Автор говорить, що текст у згаданому випадку «не потрібен як засіб соціального регулювання, оскільки знання в ньому не пов'язані із злободенністю соціальної практики. Він не потрібен також і для індивіда, який шукає ефективні способи поведінки в реальних умовах масових суспільних процесів. Одне слово, такий текст не є текст». Аналізуючи думки і пропозиції В. В. Різуна в річищі проблематики свого дослідження, не можемо погодитися з автором у його твердженні з таких причин: навіть якщо текст не відповідає нинішнім запитам споживачів інформації, він має цінність як спосіб впливу на споживацьку цілісну, комплексну, картину світу; такий текст формує загальне бачення сьогодення з історико-еволюційних позицій; індивід, який шукає «ефективні способи поведінки в реальних умовах масових суспільних процесів», спирається, насамперед, на свій попередній досвід реагування на соціальні процеси; якщо індивід не мав у своєму досвіді ситуацій, схожих із новою, він спирається на знання і моделі поведінки, близькі за формою і змістом.

Без сумніву, твердження В. В. Різуна про те, що «такий текст не є текст», належить тільки до описаної автором ситуації, але в загальному сенсі слід вважати таку пропозицію надуманою і маломотивованою. На наш погляд, у трактуванні В. В. Різуна текст залишається текстом за будь-яких умов і не може бути «не текстом», тому що його автор уже

так назвав. Що стосується нашого дослідницького завдання, зауважимо ще раз: прагматичний (той, який впливає на поведінку) характер текст має завжди, за будь-яких умов і ситуацій. Навіть «поганий» за змістом, навіть «погано структурований», навіть з орфографічними, пунктуаційними і стилістичними помилками текст залишається текстом як «комунікативно-психологічне явище, яке існує тільки на момент його утворення або сприйняття», і саме тому, що в ньому можуть бути недоліки, текст матиме вплив на споживача. Отже, як інструмент ЗМІ текст є психологічною, лінгвістичною, соціальною і філософською реаліями, які утворюють певний образ (у нашому випадку, образ члена громадянського суспільства).

8.6. Психолінгвістичні чинники мас-медійних текстів

При експлікації взаємозв'язку між поняттями «мас-медіа» і «громадянське суспільство» текст як один із психолінгвістичних інструментів ЗМІ орієнтований на споживача. Іншими словами, текст має прагматичний характер, який допускає процес сприйняття реципієнтом (споживачем) певної інформації. Найбільшою, на наш погляд, проблемою сприйняття інформації у формі тексту є «відсутність безпосереднього спілкування автора й адресата у формах породження й отримання сенсу тексту». При цьому «адресат є невизначеною множиною», що суттєво ускладнює як процес адекватного надання інформації про членів громадянського суспільства, так і процес адекватного її сприйняття. Звідси виникає потреба наголосити на важливості врахування авторами інформаційних текстів ЗМІ про громадянське суспільство і складність формування прагматичного вектора. Сюди входять проблеми адекватної орієнтації на політичні переваги споживача інформації, адекватної опозиції щодо розв'язання неполітичних проблем політичними шляхами тощо. Спираючись на викладене, вважаємо текст повноправним психолінгвістичним інструментом ЗМІ, гідним аналізу як засіб експлікації взаємозв'язку складників діади «мас-медіа – громадянське суспільство».

Журналістські статті, коментарі радіо- і телеведучих, вербальну подачу новин на інтернет-сайтах про членів громадянського суспільства слід вважати текстами, які ми класифікуємо як психолінгвістичні інструменти ЗМІ. Будь-який текст, за словами В. В. Красних, є породженням, або продуктом ситуації. Щодо мови журналіста про громадянське су-

спільство і його членів або складників його структури можна відзначити, що однозначний текст, який він (журналіст) вимовляє, – це віддзеркалення (точніше – трансформація) ситуації комунікації (з політиком в інтерв'ю, з аналітиками в бесіді про стан громадянського суспільства, з колегами під час підготовки до публікації матеріалів, що розповідають про взаємини між владою і суб'єктами (об'єктами) громадянського суспільства). При цьому текст журналіста при наданні інформації про громадянське суспільство можна вважати не просто віддзеркаленням (трансформацією) ситуації, але, передусім, вербально вираженою і знаково зафіксованою реакцією на ситуацію. Текст, продовжують автори, є фрагментом екстралінгвістичної і, по суті, лінгвістичної реальності, тому має низку формальних і змістовних категорій. Дослідники наполягають на думці про те, що текст «живе» саме в комунікації, а точніше, у момент породження і в момент його сприйняття. До всього, текст як продукт людини обов'язково пов'язаний з особливостями людської свідомості й мислення. Не можемо погодитися з твердженням про «життя» тексту під час породження або під час сприйняття того, хто говорить. При цьому «життя» тексту вважаємо можливим не тільки в умовах його породження і сприйняття, з одного боку, того, хто говорить, а з іншого – слухачем, телеглядачем. Текст журналіста під час висвітлення взаємозв'язку складників діади «мас-медіа – громадянське суспільство» може «жити» (функціонувати) поза самим журналістом, тому що зміст інтерпретації початкового тексту (як і сам формальний текст) уже не характеризуватимуть той же текст, який був вимовлений як первинний із вуст автора публікації, ведучого радіо- або телепередачі. Проте якщо йдеться саме про психолінгвістичні процеси сприйняття і породження текстів журналістів про взаємозв'язок понять, що становлять діаду «мас-медіа – громадянське суспільство», слід погодитися з тим, що «життя» звукового або письмового тексту починається в момент породження його формальних – поверхових – структур і закінчується в момент сприйняття таких поверхових структур реципієнтом.

Отже, у дослідженні ми розуміємо інформацію (усний або письмовий текст) журналістів про громадянське суспільство як той вербальний твір, який фіксує особові характеристики журналіста, що реалізує не тільки комунікативне завдання того, хто сам говорить, але й відображає елементи ситуації спілкування. Взагалі, можна вважати, на наш погляд, текст журналістів про громадянське суспільство і про його суб'єктів,

об'єкти ще й фрагментами їхніх картин світу. Доносячи певну думку про громадянське суспільство до відома слухачів або читачів, журналіст обов'язково експлікує частину свого мислення, пов'язаного зі своїм уявленням про правила життя, про політичні процеси, про бачення шляхів розв'язання тих або інших проблем суспільства. Тому вважаємо, що процес породження і надання текстів при донесенні інформації про громадянське суспільство обумовлений такими психолінгвістичними чинниками:

- експлікація фрагментів картини світу журналіста;
- використання при цьому як формальних (мовних), так і семантичних (змістовних) одиниць мови;
- експлікація фрагмента ситуації, у якій здійснюється мовлення (письмове або усне);
- текст «живе» формально тільки на момент свого народження або на момент свого сприйняття реципієнтом, але текст також «оживає» у змістовному сенсі в середовищі, актуальному для нього і для комунікатора, який його вимовляє.

8.7. Текст журналіста як третій учасник комунікативного акту

Дослідники повідомляють про те, що текст (у нашому випадку – мовленнєве повідомлення журналіста при наданні інформації про громадянське суспільство) на початку роботи над ним виступає як одна суть, а наприкінці – як інша, змінена, трансформована, не зовсім схожа із задумом автора. Текст як продукт комунікативного простору може бути «абсолютно самодостатньою одиницею, яка живе за своїми особливими законами» і при цьому може виступати «третім – хіба що не найважливішим – учасником комунікації, що припускає... диктує реципієнтам певне розуміння (при цьому сам автор виступає в ролі реципієнта)». Слід вважати цитовані слова дослідника достатньо близькими до істини, оскільки кожного разу журналіст, особливо надаючи інформацію про суб'єктів та об'єкти громадянського суспільства, говорить мовою штампів і кліше офіційно-ділового стилю. Саме такий стиль із властивими для нього типовими фразами і виразами, навіть із синтаксичними структурами, що клішують, на поверхневому рівні семантики «живе» немовби своїм особистим життям. Такий текст журналіста при поданні

інформації про суб'єктів і об'єкти громадянського суспільства може «сперечатися» з комунікатором, може виступати як «опонент». Думка журналіста від задуму до реалізації проходить важкий шлях трансформаційних перетворень і змін. На «виході», природно, вона – думка – не має співвіднесеності, адекватної задуму. Тому можна стверджувати, що публіцистично-офіційно-діловий мовленнєвий твір (текст журналіста при поданні інформації про суб'єктів і об'єкти громадянського суспільства) – це той текст, який може виступати іншим комунікатором (першим виступає журналіст, який говорить).

8.8. Структура журналістського тексту

Висловлюється думка про те, що початком процесу породження тексту виступає концепт, який допускає смислову побудову тексту (також і тексту журналіста при поданні інформації про суб'єктів і об'єкти громадянського суспільства. – *О. Х.*), а через нього – логічна побудова. Текст тоді відображає інтенції автора й опосередковано через інтенції виступає втіленням мотиву свого породження. Мотив задає комунікативну цілеспрямованість тексту журналіста при поданні інформації про суб'єктів і об'єкти громадянського суспільства. Як повідомляє автор, «логічні побудови і комунікативна цілеспрямованість диктують вибір того репертуару мовних засобів, які реально використовуються при породженні тексту». Журналіст (автор тексту) підвладний мовним засобам, які продиктовані інтенцією (задумом, бажанням, потребою). Інтенція часто експлікується підсвідомістю. У такому разі підсвідома інформація, трансформуючись у мовних структурах і одиницях, підкоряючись інтенції, є tabula rasa для експлікації картини світу журналіста при поданні інформації про суб'єктів і об'єкти громадянського суспільства.

8.9. Чоловічі та жіночі тексти журналістів

При породженні мовного потоку (тексту) журналіста під час подання інформаційного матеріалу про суб'єктів і об'єкти громадянського суспільства обов'язковим слід вважати вплив на формування концепту (уявлення) тексту двох головних чинників: ситуації та когнітивних структур. Варто пам'ятати ще й про те, що когнітивні структури тексту підкоряються закономірностям експлікації світобачення чоловіків і жінок.

Ідеться про чоловічі та жіночі картини світу. Наприклад, журналіст-чоловік висловлює суть проблеми з конструктивних позицій. Журналіст-жінка – з позицій емоційних. Яскравою ілюстрацією в цьому випадку може слугувати аналіз журналістської мови, наприклад, М. Равреби і С. Леонтьєвої (донедавна вели «Подробиці» на телеканалі «Інтер»). Усі презентації картини світу журналіста-чоловіка М. Равреби мають вид логічного викладу фактів, спрямованих на споживача інформації. Мовленнєві текстові породження журналіста-жінки С. Леонтьєвої відрізняються від мовлення журналіста-чоловіка. У коментарях журналіста-жінки фіксуються конотативні й експресивні елементи лексикону, нелогічні звернення до «духовних» і «душевних» цінностей, привернення уваги телеглядача до своєї персони. Синтаксичні структури мовлення журналіста-чоловіка мають вид парцельованих «різаних» і «рубаних» фраз. Синтаксис поверхової структури журналіста-жінки має вид нескладних правильно побудованих речень. Отже, ознака різностатевої належності журналістів обумовлює використання досить різних мовленнєвих засобів і мовних операцій при поданні інформації про суб'єктів і об'єкти громадянського суспільства.

8.10. Вплив ситуативних чинників на подавання журналістами текстів повідомлень

Не менш важливим чинником, що впливає на процеси подання журналістом інформації про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства, слід вважати когнітивні структури того, хто говорить. Небагатий професійний досвід молодих журналістів, а також неглибокий – початковий – досвід подання інформації про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства можуть не дозволити авторам і коментаторам публіцистичних матеріалів вільно говорити на досить високому рівні, адекватному для розуміння споживачами-реципієнтами.

Слід вважати, що нарівні з чинником когнітивного рівня журналіста ситуація комунікації при поданні інформаційного матеріалу про суб'єктів та об'єкти громадянського суспільства теж впливає на процеси породження мови як, наприклад, інтерв'юера, так і політика, у якого журналіст бере інтерв'ю. Важливим у такому разі виступає чинник перешкод, які можуть впливати на хід комунікації, з одного боку, і на хід та якість мовлення партнерів по комунікативному акту (тобто журналіста і політика) – з

іншого. Так, під час висвітлення сенсаційних повідомлень про скнилівську трагедію (падіння літака-винищувача на натовп глядачів під час демонстраційних польотів), коли в навушник ведучого новин передається додаткова інформація про останні події на аеродромі в Скнилові, темп мовлення журналіста сповільнюється, стає «розірваним», втрачає свою привабливість і відповідність тому, що повідомляється. Мовлення стає спонтанним, яке не допускає наявності відповідності форми і змісту внаслідок перешкод. Журналіст не може зосередитися на поданні, наприклад, інформації про сенс виступу Президента України, який біля трапу літака важко і сумно говорить про загибель понад 70 глядачів авіашоу. Побудова поверхово синтаксичних і семантичних структур проходить неповний процес формування формальних структур. Втрачається зв'язок із глибинними структурами мови (пресупозицією і концептом). Але комунікативна цілеспрямованість залишається. Концепт і смислові структури входять у конфлікт. Відбувається «збивання» (за З. Фрейдом), коли глибинні структури ще не сформувалися, а поверхові – заважають закінченню процесу формування думки, фрагменти глибинних структур експлікуються «довільно» у вигляді «шматків» думки.

У загальному сенсі чинники, які можуть впливати на процеси подання тексту журналістом під час презентації інформаційного матеріалу про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства наведено у схемі 8.1.

Отже, ознаки впливу на процеси подання журналістом тексту, що містить інформацію про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства, пов'язані із ситуацією. Остання, як фільтр, «пропускає» через свої додаткові чинники всі впливи, які в синтетичному сенсі, функціонують прагматично. Іншими словами, текст «на виході» можна розглядати як породження психолінгвістичної суті. Тож, можна говорити про те, що всі складники описаного процесу виступають інструментами ЗМІ в системі психолінгвістики й теорії масової комунікації.

ЗМІ можна розглядати в системі масової комунікації як інструмент. Передусім, інструмент психолінгвістичний, тому що вплив на психічне – масову свідомість – ЗМІ здійснюють через лінгвістичні структури і процеси. Саме психолінгвістичні інструменти ЗМІ є також складниками системи масової комунікації. При поданні інформації про громадянське суспільство яскраво фіксується сенс нашого твердження. ЗМІ можуть ефективно замінювати сенс подій, додавати подіям особливий, потрібний іміджмейкерам, вектор. Іншими словами, ЗМІ при поданні інформації

Схема 8.1

Чинники впливу на процеси презентації тексту журналістом під час подання інформаційного матеріалу про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства

про громадянське суспільство виконують функцію регулятора масовою свідомістю. «Суспільство, з переходом до інформаційної стадії свого розвитку, поступово передає регулятивні функції засобам масової комунікації», – повідомляє В. Ф. Іванов. Вплив ЗМІ на масову свідомість споживачів інформації розглядається в теорії масової комунікації традиційно. Нині є достатньо моделей масової комунікації, в надрах яких автори розглядають і ролі ЗМІ. Проте аналіз психолінгвістичних інструментів ЗМІ, які використовуються для подання інформації про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства, не робить жоден з названих вище авторів. Тому далі, описуючи інструментарій ЗМІ в системі теорії масової комунікації під час подання інформації про громадянське суспільство, дотримуватимемося оригінального аспекту

аналізу таких моделей, при необхідній згадці про психолінгвістичні процеси й одиниці, які визначаємо як інструменти ЗМІ.

Ми уже зауважували, що серед найважливіших інструментів впливу ЗМІ є ті, завдяки яким журналісти вербальними засобами впливають на психологічний настрій споживачів інформації і їх орієнтацію в суспільних процесах. Яскравою ілюстрацією такого впливу ЗМІ на громадську думку є телепрограма – шоу «Свобода із Савіком Шустером», яку щоп'ятниці веде відомий журналіст і вмілий провокатор Савік Шустер, вибираючи злободенну для українців політичну або іншу суспільно актуальну тему, маніпулює орієнтацією і перевагами, розмірковуваннями й думками як присутніх у залі представників народу, так і думками телеглядачів. Відбувається така маніпуляція за допомогою відомого нині та досить широко вживаного в мас-медіа інструменту «соціологічне опитування». Цифрово-відсоткові співвідношення, що вміло коментуються і вчасно подаються, вплетені тонко й хитро в сюжет ток-шоу. Крім того, на початку шоу ведучий пропонує глядачам у студії відповісти на цілеспрямовані питання. Наприкінці шоу журналіст Савік Шустер пропонує ще раз провести цю процедуру. Щонайменша зміна (а таке фіксується часто) в показниках тут же коментує якщо не сам С. Шустер, то один-два «фахівці». Чітко простежується маніпуляція громадською думкою. Отож, найважливішими інструментами впливу на масову свідомість вважаємо психолінгвістичні інструменти.

Загалом ми дійшли висновку, що психолінгвістичні інструменти ЗМІ, завдяки яким відбувається подача інформації про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства, можна вбачати в моделях масової комунікації, проаналізованих вище (див. с. 43–49).

Висновки

1. Довели, що ЗМІ, подаючи інформацію про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства за допомогою психолінгвістичного інструментарію, пов'язані із системою психолінгвістики й теорії масової комунікації.

2. Разом із тим, довели, що не всі можливі складники системи психолінгвістики й теорії масової комунікації можуть бути визнані реальними для ЗМІ при повідомленні про громадянське суспільство (наприклад, елементи марківської моделі з кінцевою кількістю станів).

3. Певні моделі масової комунікації імпліцитно (приховано) містять ті елементи, назви яких припускають включеність до їхньої семантики факту наявності сенсу назв психолінгвістичних інструментів ЗМІ при поданні інформації про громадянське суспільство (наприклад, модель контакту В. Стефана).

4. Для побудови моделі психолінгвістичного інструментарію ЗМІ при поданні інформації про громадянське суспільство слід використовувати ідею Н. Хомського про реальність функцій «глибинних» і «поверхових» синтаксичних структур мови.

5. Достатньо цікавим, на наш погляд, слід вважати зауваження дослідника В. В. Різуна про можливу психологічну мотивацію архітектонічних особливостей тексту. Це зауваження варто взяти до уваги під час побудови моделі психолінгвістичного інструментарію ЗМІ при поданні інформації про громадянське суспільство.

6. Визнаємо й приймаємо як аксіому твердження про те, що текст має прагматичний аспект. Тому текст потрібно визнавати психолінгвістичною, а не тільки лінгвістичною одиницею в роботі журналістів. З уваги на це, текст можна вважати одним із ключових інструментів ЗМІ при поданні інформації про громадянське суспільство. Разом із тим, слід визнати інструментом ЗМІ текст, який виступає як психологічна, лінгвістична, соціальна і філософська реалії, які створюють певний образ (у нашому випадку, образ цивільної організації).

7. Реципієнт, сприймаючи мовне повідомлення журналіста про громадянське суспільство, виступає творцем.

8. На характер породжуваного журналістом тексту про громадянське суспільство і того повідомлення мас-медіа, яке сприймається масовим споживачем, впливають соціально-політичні умови.

9. Експлікація актуалізованого фрагмента когнітивного фону журналіста при поданні інформації про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства завдяки мовленнєвим побудовам виступає яскравим психолінгвістичним інструментом мас-медіа.

10. Журналіст, подаючи вербальну інформацію про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства, здійснює це не стільки через передачу інформації і своїх відчуттів, скільки завдяки збудженню нових відчуттів у своїх слухачів і читачів (глядачів), закріплюючи головні семіотичні ознаки іміджу громадянського суспільства в мас-медіа. Таке «збудження» вважаємо психолінгвістичним інструментом ЗМІ.

11. Для ефективного подання інформації про цивільні організації психолінгвістичними інструментами мас-медіа потрібні такі умови: соціальні установки при сприйнятті текстів мас-медіа, знайомість-незнайомість об'єкта комунікації, ступінь традиційності-нетрадиційності змісту і форми тексту, або його новизни з погляду комунікативного досвіду масового споживача.

12. Співвідношення між психологічним типом диктора, який подає інформацію про громадянське суспільство, і типом тексту дає змогу за особливостями певного типу тексту уявити тип того, хто створив його (журналіст-автор), а також за психологічним типом журналіста-автора передбачити тип тексту про громадянське суспільство, який журналіст може створити. Іншими словами, синтез індивідуальних особливостей творця тексту і рис типу тексту при поданні інформаційного матеріалу про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства вважаємо психолінгвістичним інструментом ЗМІ.

13. Співвідношення між типами масового споживача інформації і типом тексту, який інформує про громадянське суспільство, дозволяє за типом тексту припустити тип орієнтованого на такий текст масового споживача. Крім того, за типом масового споживача можна припустити тип тексту мовного повідомлення в мас-медіа, яке інформує про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства і яке масовий споживач сприйматиме найактивніше й адекватно. Згадане співвідношення вважаємо психолінгвістичним інструментом мас-медіа при поданні інформації про громадянське суспільство.

14. Побудова концептуальної моделі психолінгвістичного інструментарію мас-медіа при інформуванні масового споживача про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства може відбуватися не тільки під час обліку когнітивного фонду автора мовного твору (журналіста), який подає інформацію, але й під час обліку когнітивного фонду її масового споживача.

15. Журналістам, які інформують про громадянське суспільство, не потрібні «розгорнені» тексти їхніх майбутніх повідомлень, тому що актуалізація фрагментів «зарядженої в пам'ять» інформації відбувається під впливом обставин (ситуації). Такий процес вважається психолінгвістичним інструментом ЗМІ.

16. Весь потік, який сприймає журналіст при поданні інформації про громадянське суспільство, переробляється в його мозку і структу-

рується в певні денотатні образи-схеми. Останні виступають також як психолінгвістичні інструменти мас-медіа і «спрацьовують» при поданні інформації про громадянське суспільство.

17. Актуалізація змісту денотатних образів-схем інформації про громадянське суспільство відбувається у свідомості журналіста завдяки могутнім стимулам, які «витягають» інформацію, потрібну для журналіста в певний момент. Процес такого «витягування» називаємо психолінгвістичним інструментом ЗМІ.

18. Процеси «витягування» з пам'яті журналіста актуальної для нього інформації супроводжуються фіксацією особових ознак, які впливають на процес подання інформації про громадянське суспільство через вербальний бік мовлення журналіста і які повною мірою мають право називатися психолінгвістичним інструментом мас-медіа.

19. Порушення балансу між пресупозицією у свідомості масового споживача, з одного боку, і завантаженістю мас-медійних текстів новими елементами інформації про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства – з іншого, журналісти можуть використовувати спеціально і цілеспрямовано, для формування іміджу членів громадянського суспільства.

20. Евристичні (термін О. О. Леонтьєва) ситуації, які роблять мовлення журналістів спонтанним і непідготовленим (наприклад, у діалогах у студії) найяскравіше експлікують мовленнєвий портрет журналіста та його особисте ставлення до інформування про громадянське суспільство. Тобто процес евристичного впливу ситуації на якість мас-медійного подання інформації про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства слід визнати психолінгвістичним інструментом мас-медіа.

21. При встановленні мовленнєвого (тобто психологічного) контакту журналіста із суб'єктами й об'єктами громадянського суспільства під час інтерв'ю і при пошуку синонімічних виразів, які дозволять журналістові зіставити свої уявлення і концепти про об'єкт повідомлення й уявлення реципієнтів про об'єкт мови і про громадянське суспільство, може виникнути «іміджева вербальна тріщина». Сенс такої «тріщини» полягає в незбіжності заданої програми мовної поведінки журналіста при інформуванні про суб'єктів й об'єкти громадянського суспільства з реально-ситуативною мовною поведінкою, яка утворює або руйнує вже існуюче у свідомості журналіста уявлення про імідж громадянського суспільства. Цілком справедливо буде називати такий процес фіксації «іміджевої вербальної тріщини» психолінгвістичним інструментом мас-медіа.

Отже, розглядаючи інструментарій мас-медіа в системі психолінгвістики й теорії комунікації при інформуванні про діяльність суб'єктів та об'єкти громадянського суспільства, ми визначили їхній конкретний перелік. Такий перелік стане основою для створення моделі інструментарію мас-медіа під час подання інформації про громадянське суспільство.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Гриценко О. М. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності / О. М. Гриценко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002.
2. Джига Т. В. Особливості аудиторії політичної реклами / Т. В. Джига // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 6. – С. 140–143.
3. Законова А. Засоби масової комунікації: ефективність впливу на аудиторію / А. Законова // Роль ЗМІ в процесах державотворення. – К., 1998.
4. Іванов В. Ф. Поняття «інформація» у різних науках / В. Ф. Іванов // Наукові записки Інституту журналістики. – 2000. – Т. 1. – С. 71–75.
5. Іванов В. Ф. Масова комунікація як соціальне явище / В. Ф. Іванов // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 6. – С. 129–139.
6. Іванов В. Ф. Деякі моменти когнітивно-регулятивного підходу до масової комунікації / В. Ф. Іванов // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. – Т. 4. – С. 85–88.
7. Кибрик О. Е. Генеративная грамматика / О. Е. Кибрик // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 98.
8. Красных В. В. Некоторые аспекты психолингвистики текста / В. В. Красных // Лингвостилистические и лингводидактические проблемы коммуникации : сб. статей / ред. А. И. Изотов, В. В. Красных. – М. : МАПЛ, 1996. – С. 25–44.
9. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – С. 94, 112 ; Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – С. 65.
10. Ольшанский Д. В. Политическая психология / Д. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2002. – С. 470–471, 536.
11. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Реал-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – С. 92, 264, 402–446.
12. Різун В. В. Аспекти теорії тексту / В. В. Різун // Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. – К. : Київ. ун-т, 1998. – 336 с.

13. Різун В. В. Природа й структура комунікативного процесу / В. В. Різун // Наукові записки Інституту журналістики. – 2001. – Т. 2. – С. 17–37.
14. Різун В. В. Загальна характеристика масової інформаційної діяльності / В. В. Різун // Наукові записки Інституту журналістики. – 2000. – Т. 1. – С. 15–30.
15. Слісаренко І. Політичний процес і роль преси / І. Слісаренко // Публіцистика і громадянське суспільство : зб. наук. пр. / за ред. проф. В. І. Шкляра. – К., 2001. – Вип. 2 – С. 26–33.
16. Стрекаль Т. Теоретичні моделі впливу засобів масової комунікації / Т. Стрекаль // Соціокультурні аспекти права на комунікацію. – К., 1997. – С. 119–128.
17. Холод А. М. Мужские и женские речевые картины : монография / А. М. Холод. – Днепропетровск : Пороги, 1997. – 229 с.
18. Шкондин М. В. СМК и СМИ как понятия журналистики / М. В. Шкондин // Вестник Моск. ун-та им. М. В. Ломоносова. – 2002. – № 2. – С. 33–38.
19. Goban-Klas T. Pablic relations. Czyli. Promocja. Reputacji. Poęcia, definicje, uwarunkuwania / T. Goban-Klas. – Warshawa : Business Press, 1999. – 225 s.
20. Stephfan W., Stephfan C. Wywieranie wplywu przes grupu / W. Stephfan, C. Stephfan ; Psychologia relacji: Przeklad M. Kacmajor. – Gdansk : GWP, 1999. – 214 s.

Питання для самоперевірки засвоєних знань

1. У чому сенс проблеми взаємозв'язку мас-медіа та громадянського суспільства?
2. Які методи дослідження діади «мас-медіа – громадянське суспільство» Ви знаєте? Назвіть.
3. У чому Ви вбачаєте взаємозв'язок мови (текстів) журналістів і громадянського суспільства?
4. Чи можна текст журналіста вважати третім учасником комунікативного акту? Чому?
5. Чи впливає структура журналістського тексту на якість сприйняття змісту інформації? Доведіть свою думку.
6. Чи можна говорити про чоловічі та жіночі тексти журналістів? Доведіть думку.
7. Як ситуативні чинники впливають на подання журналістами текстів повідомлень?

Навчальні завдання

1. Визначте мету дослідження, що описане вище.
2. Назвіть психолінгвістичні чинники мас-медійних текстів.
3. Опишіть можливості моделі Чарльза Осгуда в психолінгвістичному аналізі взаємозв'язку мас-медіа та громадянського суспільства.
4. Доведіть доцільність використання моделі Ноема Хомського для психолінгвістичного аналізу взаємодії чинників «громадянське суспільство» та «мас-медіа».
5. Напишіть нарис на тему «Психолінгвістика журналістських текстів і різні моделі комунікації».

Теми рефератів та дослідницькі теми

1. Синтетична модель Т. Гобан-Класа і породження мовленнєвих продуктів журналістами.
2. Психолінгвістичні інструменти ЗМІ та модель контакту В. Стефана.

Перелік тем для магістерських робіт із соціальних комунікацій

1. Специфіка кореляції понять «мас-медіа» та «громадянське суспільство».
2. Вплив гендерних особливостей текстів телевізійних ведучих новинного дискурсу на структуру інформаційних повідомлень.
3. «Розповідь про звичайних людей» на тлі іміджбілдінгу телевізійних каналів України.

Частина третя

ІННОВАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ У ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розділ 9

НООЦЕНТРИЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ НОВОЇ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ[6]

9.1. Теорія ноосфери В. І. Вернадського й теорія етногенезу Л. Н. Гумільова як джерело утворення теорії нооцентризму.
9.2. Апологетика і критика «нооцентрично орієнтованих» ідей.
9.3. Аналогії І. Канта як джерело нооцентризму.
9.4. Постулати нооцентризму.
9.5. Застереження нооцентризму.

9.1. Теорія ноосфери В. І. Вернадського й теорія етногенезу Л. М. Гумільова як поштовх до створення теорії нооцентризму

Об'єктом дослідження ми вважаємо теорії ноосфери В. І. Вернадського й етногенезу Л. М. Гумільова.

Предметом дослідження ми визначили теорії ноосфери В. І. Вернадського й етногенезу Л. М. Гумільова як поштовх до створення теорії нооцентризму.

---

[6] Текст доповіді на пленарному засіданні І міжнародного симпозіуму соціальних комунікацій «Світ лінгвістики» (15–16 квітня 2008 р. в м. Кривий Ріг, Україна).

Гіпотеза дослідження: передбачається, що теорії ноосфери В. І. Вернадського й етногенезу Л. М. Гумільова можуть бути поштовхом до створення теорії нооцентризму.

Мета: довести, що теорії ноосфери В. І. Вернадського й етногенезу Л. М. Гумільова можна вважати поштовхом до створення теорії нооцентризму.

Для досягнення мети ми звернулися до вірогідних **методів** і визначили завдання дослідження. Серед методів, які задовольняють наш дослідницький запит, визначено такі: гіпотетико-дедуктивний, теоретичний, метод ідеалізації, метод рефлексії, метод відволікання.

В електронній версії статті В. І. Вернадського «Наукова думка як планетне явище» знаходимо думку дослідника про те, що замість терміна «життя» слід ввести в науковий обіг інший, а саме – «жива речовина». Автор повідомляє: «Жива речовина» є сукупністю живих організмів. Саме це – наукове, емпіричне узагальнення всіх відомих численних емпіричних несуперечливих фактів, які легко і точно спостерігаються». Оскільки в концепції нооцентризму, яку ми розробляємо, мовленнєва поведінка обумовлена поняттям «життя людини», і, своєю чергою, життя *людини, яка говорить*, пов'язане з дискурсивними складовими, наприклад, мікроорганізмами, тваринами, комахами, нарешті, із життям іншої людини, остільки ми можемо, услід за В. І. Вернадським, використовувати поняття «жива речовина».

Доведемо доцільність такого використання терміна «жива речовина» замість терміна «життя». По-перше, як ми вже згадували, людина, яка породжує і сприймає мову, є частиною системних процесів мовленнєвої діяльності. По-друге, мовленнєва діяльність властива не одній людині у світі, а всім здоровим людям. По-третє, здійснення процесів мовленнєвої діяльності відбувається в більшій за масштабом площині, а саме – в дискурсивній системі. Пояснимо значення терміна «дискурсивна система»: це така система, яка функціями своїх численних елементів створює природний континуум, здатний створити і підтримати складні процеси мовленнєвої діяльності. До численних елементів природного континууму ми відносимо всі живі організми і неживі речовини. Живими організмами ми вважаємо всі ті, які здатні здійснювати рух задля насичення організму і продовження життя. Неживими речовинами слід вважати такі, які не здійснюють руху заради продовження свого життя (хоча визначення неживих речовин деякою

мірою суперечливе). Враховуючи положення теорії В. І. Вернадського, людина практично забуває, що вона сама і все людство, від якого вона не може бути відокремленою, щільно пов'язані з біосферою. Люди, на думку вченого, геологічно закономірно пов'язані з частиною планети, на якій вони живуть, з «її матеріально-енергетичною структурою». Геологічні структури, які, на перший погляд, не підпадають під визначення живих організмів, відповідно до пропозиції В. І. Вернадського, також є частиною живої природи, тому що, змінюючись, нагадують живі організми і впливають на концентрацію або розпилення енергії людства. Саме така енергія від тектонічних змін земної поверхні, за теорією Л. М. Гумільова, підштовхує етноси до пересування земною поверхнею, веде до хвилювання мас і провокує озброєні конфлікти. Отже, ми не можемо не враховувати положення В. І. Вернадського і Л. М. Гумільова про участь у житті людини і в її психічній діяльності (до якої і належить мовленнєва діяльність, згідно з положенням теорії О. М. Леонтьєва) так званої «неживої» природи.

Отож, відповідно до визначення живих організмів і неживих речовин, ми схильні наслідувати ідеї згаданих учених щодо узагальнення понять «жива» і «нежива» природа в терміні «жива речовина».

Для теорії нооцентризму важливим є поняття «біосфера». Академік В. І. Вернадський наголошує, що в XX ст. поняття «біосфера» набуло іншого тлумачення, аніж за часів Ж. Ламарка і Е. Зюса, а саме: біосфера – це «планетне явище космічного характеру». Такі зауваження і трактування В. І. Вернадського про космічний характер біосфери повністю відповідають нашому дослідницькому запиту. Ми вважаємо за потрібне побудувати теорію нооцентризму на основах розуміння мовленнєвої діяльності як складової частини психічної діяльності, що базується на біосфері як космічному явищі.

Продуктивним елементом концепції ноосфери В. І. Вернадського ми вважаємо його думку щодо обсягів живої речовини на Землі. Автор повідомляє: «Жива речовина за вагою становить мізерну частину планети. Напевно, це спостерігається впродовж всього геологічного часу, тобто воно є геологічно вічним». Для нашої теорії нооцентризму думка В. І. Вернадського ґрунтується на таких міркуваннях:

1) невелика за вагою, але визначальна за своїм впливом на навколишнє середовище кількість живої речовини на планеті становить основу для формування здатності людини говорити;

2) здібність до говоріння (мовленнєва здатність) людини історично є провідним важелем у розвитку мавпи до людиноподібної тварини;
3) людиноподібних тварин, свого часу, в історичному розвитку планети було небагато, отже, і мовленнєвоздатних тварин також було небагато;
4) саме під впливом тварин, які мали мовленнєву здатність, згодом різко змінилося навколишнє середовище і набуло сучасного вигляду, стану (технократичні споруди; високий рівень розумової діяльності; розгалужена інформаційна система й інформаційне середовище, яке здатне стимулювати нові катаклізми у ланцюзі «подія 1 – подача інформації про подію 1 – подача інформації про подію 1 як інформаційна подія – соціальний катаклізм, що спровокував інформаційну подію»);
5) звідси висновок: невелика кількість здатних до мовлення тварин, які історично набули образу людини, стимулювали потужністю свого інтелекту, розумового шару планети, соціальні зміни.

За твердженнями В. І. Вернадського, нежива і жива природа тісно пов'язані. Більше того, вони є одним цілим. Із цього випливає ще парадоксальніший висновок: мовленнєва здатність людини є породженням живої речовини. Своєю чергою, жива речовина є сумішшю атавістичних форм живої і неживої природи, які безпосередньо пов'язані з космосом, із космічною енергією. Отже, мовленнєва здатність людини опосередковано пов'язана з космічною енергією.

За свідченнями В. І. Вернадського, явище цефалізації Д. Дан фіксує положення, коли «рівень розвитку мозку (центральної нервової системи) в досягнутій еволюції не йде вже назад, тільки вперед». На цьому принципі ґрунтується теорія діяльності О. М. Леонтьєва – батька не менш відомого психолога і лінгвіста О. О. Леонтьєва – засновника сучасної психолінгвістики (а раніше – теорії мовленнєвої діяльності). Вважаємо за доцільне під час формулювання основних положень теорії нооцентризму спиратися на принцип цефалізації.

Думки відомого вченого О. П. Павлова про антропогенну еру, яку людство переживало у XX ст., ми беремо на озброєння і підтримуємо положення про те, що «людина на наших очах стає могутньою геологічною силою, яка все активніше збільшується». Доказом відповідності цитованого положення сучасному стану речей у психолінгвістиці – нооцентризмі (та в інших науках) ми бачимо в таких аргументах:

1) частиною космічного простору є простір планети Земля;
2) на планеті Земля найбільш організовано біосферний простір (біосфера);
3) частиною біосфери є жива речовина;
4) людина як частина живої речовини нашої планети існує завдяки неживій матерії – геологічним структурам, які колись харчувалися живою матерією; отже, оскільки жива і нежива речовина складають основу Природи, то жива людина – це трансформована енергія самої Природи;
5) геологічна енергія – це законсервована квінтесенція тієї енергії, яка колись у минулому була живою; отже, людина – продукт суми енергій живої і неживої речовини; якщо неживу речовину нині складають геологічні структури, які були колись частиною живої речовини, то сміливо можна вважати людину і його психічну енергію частиною геологічної енергії;
6) психічна енергія є продуктом психічної діяльності людини; своєю чергою, мова є результатом психічної діяльності людини;
7) враховуючи положення, висловлені в попередніх пунктах, ми робимо висновок: мова є трансформованою геологічною енергією, яка формується під впливом космічної енергії; а якщо так, то всі зміни, які здійснюються в космогеологічній енергії, позначаються певним чином на мовленні людини.

Викладені положення, формулювання яких стимульовано схожими думками В. І. Вернадського, ми повинні врахувати при формулюванні концепції нооцентризму.

Судячи з високої оцінки В. І. Вернадським значущості принципу цефалізації Д. Дана, ми приєднуємося до вираженої позиції і доповнюємо: збільшення мозку людини і направленої ним праці визначає глобальну роль мови і прямо пов'язаної з ним розумової діяльності у формуванні і зміцненні біологічної сфери на Землі та, насамперед, у її межах, ноологічної (від гр. *noos* – розум, розумовий) сфери. Отже, ноосфера стає не тільки продуктом активної психічної діяльності людини, але й набуває потенціалу провідної в межах біосфери. Підозрюємо, що ноосфера стає центральною в усіх випадках і формах активності живої речовини на Землі. Звідси: роль розуму стає центральною в наш час, а все, що пов'язано з розумною діяльністю (зокрема і мовленнєва діяльність як сегмент психічної діяльності), набуває ознак того, що визначає. Тож ми

говоримо про головну ознаку діяльності розуму на планеті – про його центральність, або доцентровість. Розум створює центр будь-якої діяльності. До розумної діяльності «тягнуться» всі результати і продукти, які «виробляються» в межах ноосфери. Саме тому у своїй концепції ми схильні вважати розум центром ноосфери, а внаслідок центральності і доцентровості як основних атрибутів ноосфери, ми пропонуємо термін «нооцентризм», який більш повно виражає сенс описаних явищ.

Нашу пропозицію доводять слова В. І. Вернадського: «Все людство, разом узяте, є мізерною масою речовини планети. Потужність його пов'язана не з матерією, але з її мозком, з її розумом і працею, яка спрямовується цим мозком». Саме потужність живої речовини планети перебудовує біосферу. Такий новий стан перебудованої біосфери В. І. Вернадський називав ноосферою. Ми ж, враховуючи трактування дослідника, уводимо у свої положення нової теорії нооцентризму саме згадане визначення ноосфери як основи взаємодії між чинниками «космос», «жива речовина», «психічна діяльність людини», «мовленнєва діяльність».

Свої думки щодо теорії етногенезу, Л. М. Гумільов засновував на теорії ноосфери В. І. Вернадського. Згідно з ідеєю Л. М. Гумільова, ми розглядаємо етнос і ноосферу як атрибути біосфери.

Поняття «ноосфера» можна трактувати у двох аспектах:

«– ноосфера на стадії становлення, що розвивається стихійно з моменту появи людини;
– ноосфера розвинена, свідомо формована спільними зусиллями людей на користь всебічного розвитку всього людства і кожної окремої людини».

Тож ми вимушені визнати, що біосфера породила ноосферу як діалектичний ступінь, як новий стан свого незворотного розвитку.

Отже, ноосфера як елемент етноценозу повинна бути уведена до складу біосфери, але у схемі має розташовуватися не нижче від положення біосфери, а поряд із нею. У такому разі ми можемо графічно зобразити стан речей (рис. 9.1). Наведена схема має свої графічні недоліки, оскільки не може виразити нашу думку до кінця.

Цікавим слід вважати зауваження Л. М. Гумільова щодо єдиного принципу, який міг би пояснити постійність взаємодії Природи і Людини. Автор пише: «Взаємодія людства з природою є постійною, але гранично вериабельною і в просторі, і в часі. Проте за такою різноманітністю ховається єдиний принцип, характерний для всіх спостережу-

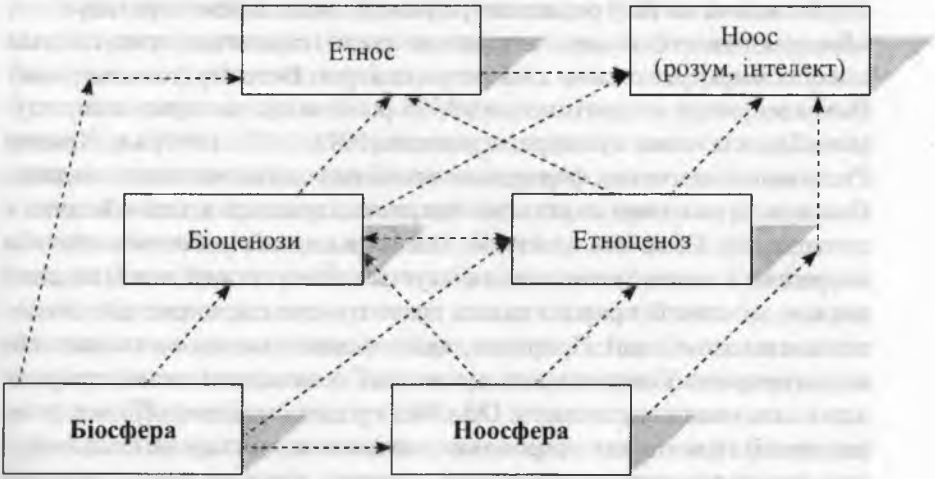

Рис. 9.1. Атрибути біосфери

ваних феноменів». Спираючись на цитоване, ми визнаємо об'єктивну необхідність і доцільність обліку в подальших теоретичних побудовах нооцентризму як методології не названого і не поясненого принципу, про який згадував Л. М. Гумільов. На правах припущення, у робочому порядку, ми пропонуємо вважати, що єдиний принцип дослідника може бути сформульований так: взаємодія Природи і Людини перманентна (постійна) у своїй поступальній діалектичній ході. Ще раз нагадаємо про те, що формулювання принципу Л. М. Гумільова щодо взаємодії Природи і Людини робочі і не претендують на остаточну закінчену форму.

9.2. Апологетика і критика «нооцентрично орієнтованих» ідей

Нооцентризм у нашому дослідженні розуміємо як методологію аналізу, яка припускає, що розум людини в різні епохи розвитку Землі має різний ступінь актуалізації власної рефлексії; при випадковому геологічно й етнічно детермінованому збігові чинників розвитку Землі рефлексія рефлексії людини підштовхує її визнавати свої розумові здібності основною, вищою енергетичною інстанцією в межах космічного простору.

Зважаючи на таку рефлексію рефлексії, людина Землі критикує тезу «Людина є центр Всесвіту» (антропоцентризм) і паралельно припускається нової помилки, вважаючи свій розум центром Всесвіту (нооцентризм). Викладену тезу ми критикуємо з 1995 р., коли під час трьох симпозіумів «Людина: мова, культура, пізнання» (1995, 1997 і 1999) в м. Кривий Ріг за нашої ініціативи формувалася нова парадигма мислення людини. Основна думка такої парадигми викристалізувалася в тезі «Людина є центр події». Сенс тези трактуємо так: коли людина здійснює подію або потрапляє в зону активності, що фіксується в межах події, вона (людина) вважає, що саме їй природа надала право трактувати ланцюг дій, із яких зіткане полотно події. Природно, адже людина помилково вважає себе царем природи. Тільки людина, думає сама людина, наділена від природи здатністю мислити, говорити. Оскільки процеси мислення (більш за те, рефлексії) і говоріння є основними ознаками вищої тварини (людини), а такі ознаки властиві єдиній тварині – людині, остільки людина велично виокремлює себе з числа тварин: називає себе *Homo sapiens* (людина розумна) і вважає, що, окрім неї, ніяка тварина не може рефлексувати, що означає бути вищим, тобто центральним елементом у системі природи. Але рефлексія того, що людина опиняється в центрі подій, – це рефлексія рефлексії, тому що ідентифікувати подію як подію може тільки той, хто має здатність рефлексувати, а саме – людина. Означена теза «Людина є центром події» може бути висловлена людиною стосовно самої людини. Отже, в цьому і є рефлексія рефлексії.

В. І. Вернадський твердив про сумарний вектор дій у біосфері. Пізніше писав про те, що геологічна активність і роль живої речовини виявляються в їх геохімічних функціях, а саме: енергетичній, деструктивній; у тій, яка створює середовище, і в транспортній функції. Вважаємо, що така принципова думка В. І. Вернадського може скласти фрагмент основ концепції нооцентризму як методології.

Пояснімо.

1. Сумарний вектор енергії, яка описана переліченими функціями, не враховується в жодній концепції, які пробували пояснити процеси і функції життєдіяльності людини.

2. Психологи не «бачать» дотепер потреби в тому, щоб звернутися до обліку впливу сумарного типу енергії чотирьох функцій живої речовини, наприклад, на процеси пам'яті або мови, емоційні процеси або вольові, процеси мислення або сприйняття.

3. Для лінгвістів і психолінгвістів очевидною й об'єктивною є необхідність досліджувати не окремі процеси впливу енергетичної функції біосфери, деструктивної; а тієї, яка створює середовище, і транспортної функції на темп мовлення і якість артикуляції звуків у мовленні. Але цього не робиться. Стовпи лінгвістики (так званої, «чистої лінгвістики») взагалі не вважають за можливе навіть згадувати про психічні процеси в лінгвістичних дослідженнях, тому що їх можуть звинуватити в порушенні цехових обмежень. Наприклад, О. О. Потебню (1835–1891) – першого ректора Харківського університету, його ж послідовники й академіки від лінгвістики через свою цехову зашореність і вузькість відсунули від лінгвістики і зарахували до табору психологістів, або представників лінгвістичного психологізму. Така ж доля спіткала прозорливих лінгвістів минулого: В. фон Гумбольдта (1767–1835; також дипломата, письменника і філософа), якого дотепер вважають представником філософської лінгвістики; інші «чисті» лінгвісти взагалі відокремили для дослідника енциклопедичну поличку під назвою «губмольдтіанство». Подібна історія відбулася із психологом Х. Штейнталем (1823–1899), якого називають «засновником психологічного напряму» в лінгвістиці, незважаючи на те, що після В. Вундта (1832–1920) і І. Ф. Гербарта (1776–1841), засновників психології, Х. Штейнталь був гарячим прихильником і професіоналом саме у психології. Який же він тоді лінгвіст?

4. Було б цікаво, якби хтось запропонував синтетичний метод аналізу процесів мови з позицій теорії ноосфери В. І. Вернадського й теорії етногенезу Л. М. Гумільова. На превеликий жаль, поки немає такої праці, такої вкрай потрібної методології. Саме тому ми констатуємо крайню й об'єктивну необхідність і затребуваність такої методології.

Ми стверджуємо, що вплив людини на природу і навпаки обов'язково відображається в мовній діяльності людини. Він свідомо враховує чинники природи і будує свою мовну діяльність, зважаючи на такий безпосередній вплив природи на обговорювані процеси. Іншими словами, розум враховує вплив природи і пристосовує її до своїх потреб (телеграф, телетайп, мобільний зв'язок, супутникове телебачення, інтернет-конференції, чати у веб-просторі). Розум орієнтується на егоїстичні потреби. Розум – у центрі всього. Він рефлексує себе і свою поведінку як основні, центральні елементи системи. Але аналітична рефлексія веде до рефлексії рефлексії (про що ми писали раніше), і людина починає розуміти, що вона рефлексує себе і свій розум як центристський, що називається При-

родою, Універсумом, Абсолютом, Всесвітом. Очевидними є нахабство і віра до самозабуття у правильність своєї позиції!

Це і є нооцентризм. І як би ми не критикували таку – нооцентричну – позицію Людини нинішньої, ми змушені визнати упертий факт як фрагмент (а може, й основу) реальності. Саме з цієї вагомої, на наш погляд, причини ми і замислилися, визначивши метою створити опис усіх можливих підходів до пояснення ролі людини в середовищі природи з її (нашими також) поглядами і віруваннями в її центральність, у провідну роль її розуму і мислення в геохімічній і, взагалі, фізичній організації світу, життя в ньому. До речі, як нам бачиться зараз, з уваги на останні зауваження, В. І. Вернадський усіма своїми працями чітко і недвозначно довів егоцентричну ідею ноосфери! Він не лише довів, що така ідея актуальна і не бачити її не можна, а й здійснив паралельне велике відкриття – довів егоцентричний характер своїх (і послідовників) думок і теоретичних побудов.

Апологет ідеї ноосфери В. В. Горбачов стверджував, що людина тепер «несе відповідальність за еволюцію життя». Питаємо: чи так?

Справді, людина визначає нині свій негативний вплив на природу, на еволюційні процеси в природі. Далеко не треба ходити: із року в рік ми бачимо і відчуваємо на собі гранично негативні зміни в погодних умовах влітку і взимку. Якщо влітку ще 20 років тому в містах України середня температура доходила тільки до 25–30 градусів за Цельсієм і така спека вважалася нормою, то нині літні дні, зі своїми 35–38 градусами за Цельсієм, не дають змоги нормально почуватися не тільки хворим людям, але й здоровим. Це стосується, насамперед, тих великих міст України, у яких межі життєвої зони вже далеко переступили межі промислових зон (наприклад: Київ, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Донецьк та ін.).

Відчуваючи на собі жорсткий тиск природи, якщо зручно говорити – помсту природи, людина продовжує вносити кардинальні зміни в екологічний стан біосфери і, звичайно, ноосфери. Знов і знов підписуються угоди на будівництво щораз нових промислових гігантів, що вже на майбутнє «закладає основи» погіршення стану біосфери. Якщо ж страждає біосфера, то цього слід чекати і від ноосфери. Але чи зможе сучасна людина не підписувати угоди про створення нових промислових підприємств? Такі підприємства створюються для виробництва їжі й одягу для людини. Тобто, не створюючи того, що промислово знищує,

людина може привести себе до примітивізму: поганої їжі, відсутності одягу і взуття. Заворожене коло!

Хіба відповідає продукт природи – людина з її високим розумом – за ті наслідки, які цей розум створює? Природа завдяки еволюції створила кінцевий свій і якнайкращий продукт – людину. Остання створила способи знищення природи. Так хто (або що) тут винен? Природа винна в негативних змінах еволюції? Або людина (розум) винна в руйнівних тенденціях, які тягнуть за собою розбалансування еволюції?

Для розуміння геобіохімічних процесів у межах ноосфери врахуємо взаємовплив людини і біосфери. Зміни в межах біосфери об'єктивно тягнуть за собою зміни в ноосфері, а отже, і в мисленні та пам'яті людей. Те, що людина себе бачить у центрі будь-якої події – це основна ознака людського мислення. Отже, обговорюючи будь-яку подію в історії людства або формуючи враження про саму людину – учасника тих подій, або вивчаючи подію, пов'язану з людиною, яка жила в минулому, історики ставитимуть у центр усього САМІ СЕБЕ. Тобто завжди в аналізі, рефлексії рефлексії, використовуючи ресурси пам'яті про колективний досвід, людина приречена ставити себе в центрі. Вона не може інакше. Так влаштована система відліку. Людського відліку. Іншого, тобто, наприклад, відліку космоцентричного, людині не надано. І сама людина не захоче сприймати пріоритет космоцентризму, поставивши автоматично в такому разі себе нижче за космос. Хоча в історії людства безліч прикладів концепцій, які нині навіть об'єднують у напрямок «космізм».

Отже, людина нинішня нооцентрична, або така, що ставить себе в центрі всього того, що аналізує. Нооцентризм ґрунтується на **законі рефлексії рефлексії,** про суть якого ми раніше писали, але не називали законом. Окрім нас, про це писав П. Тейяр де Шарден, на якого посилається В. В. Горбачов: «...тільки людина знає про свої знання» і «повністю може використовувати ці знання на ноосферному етапі біосфери. Це означає, що найважливішим чинником, який визначає життя на Землі, стає розумна колективна діяльність людини».

Ідеї про природність переходу від біосфери до ноосфери запропонував В. І. Вернадський: «Утворення ноосфери з біосфери є природне явище глибше і могутніше, ніж людська історія. Воно вимагає прояву людства як єдиного цілого». І головне, що є базовою заявкою для нашої концепції нооцентризму як методології, знаходимо знову в ідеях

В. І. Вернадського, які виклав В. В. Горбачов: перехід від біосфери до ноосфери «закономірний і незмінний як природний хід еволюції незалежно від волі людини».

Варто згадати продуктивну думку В. В. Горбачова, який гіпотетично вважає, що кожен компонент системи (низки. – *О. Х.*) може доповнювати щось своє до певного «загального енергоінформаційного поля, і тоді ноосферу можна розглядати не тільки як суму людських знань, а як фізичне існування в просторі сукупної інформації продукту людського розуму».

У згаданій декларації для концепції нооцентризму як методології важливими є такі пункти.

1. Кожен компонент низки автономний, тому що «може доповнювати щось своє до певного загального енергоінформаційного поля».

Пояснюємо важливість декларації.

По-перше, те, що кожна ланка низки – автономна, зрозуміло з того, що кожен елемент може сам довільно доповнювати загальну низку тим, що буде необхідне і актуальне на певному етапі розвитку.

По-друге, оскільки нежива природа взаємопов'язана з живою природою, а отже, і з людиною (автоматично – з мисленням людини), остільки можна припустити, що такі автономні частини низки можуть бути пасіонарними (у значенні терміна, який запропонував Л. М. Гумільов). Бути пасіонарним означає «успадковувати кількісну характеристику, що визначає здібність індивіда (або групи індивідів) до споживання і переробки енергії»). За рівнями пасіонарності Л. М. Гумільова, пасіонарність частин обговорюваної нами низки можна зарахувати до пасіонарності вище норми, або «пасіонарності» у вузькому сенсі, яка виявляється «в поведінці людини, яку можна називати підприємцем; така людина готова на жертви заради ідеалу, має бажання і здатність змінювати світ, зокрема ландшафт. Висока пасіонарність є рецесивною ознакою».

2. У цитаті В. В. Горбачова трапляється термін «загальне енергоінформаційне поле». Думаємо, що значення терміна можна трактувати так: «Це субстанція взаємопроникнення інформації й енергії, яку вона породжує».

У такому сенсі ідея загального енергоінформайційного поля відповідає нашому задуму щодо формулювання концепції нооцентризму як методології.

Доведемо доцільність використання терміна.

Нині людина зосереджена на майже сакралізованій ідеї свого центрального місця у всіх подіях, які здійснюються на Землі, у біосфері (навіть у деяких подіях, які відбуваються в космосі). Упевненість людини у правоті такої ідеї доводиться щодня тим, що людина має могутній розум, який справді здатний (як людині це уявляється) перетворити світ. Людина сучасна є людиною нооцентричною (**Homo noocentrus** – *О. Х.*, робочий термін, що називає нову формацію, новий етап розвитку живої і неживої речовини на Землі), яка через рефлексію рефлексії упевнена у своєму центризмі, у своїй розумовій здатності від природи бути центром. Саме тому, не визнаючи помилковості своєї позиції, людина думає, що саме вона створила ноосферу як вищу оболонку і стадію біосфери. Така помилка «запланована» природою, геохімічними процесами в ній. Подібні геохімічні й етногенезні помилки, а також пасіонарні процеси природи «виведуть» людину на інший виток діалектичного (а можливо, і метафізичного) розвитку: людина перестане існувати, знищуючи саму себе. І саме тоді, не повертаючись до джерел розвитку, а тільки комплектуючи і доповнюючи вже досягнутий рівень розуму (ноосу) загиблого людства, природа (а може бути і не-природа) створить вищий рівень субстанції. Чи буде то жива істота (**Posthomo noocentrus** – латин. «після людини нооцентричної») чи нежива речовина (**Postvita** – латин. «після життя», термін наш. – *О. Х.*, використовується в робочому порядку) як частина синтезу неживої і живої природи? Невідомо.

9.3. Аналогії І. Канта як джерело нооцентризму

Пам'ятаючи просту істину («Все нове вже колись було»), під час викладу нашої концепції нооцентризму як методології ми обґрунтуємо ті відомі і тривіальні положення, на які спираємося. Робимо це для того, аби не бути неосвіченими і не привласнювати собі «нове», про яке вже хтось знає у світі. Не бажаючи того, щоб давно існуючі наукові положення і принципи були спотворені малоосвіченим читачем, нагадаємо лише основні з них.

Вважаємо, що під час викладу концепції нам слід дотримуватися аналогій, запропонованих Іммануїлом Кантом.

1. *Перша аналогія*: «Під час зміни явищ субстанція залишається, і кількість її в природі не збільшується і не зменшується».

2. *Друга аналогія*: «Усі зміни здійснюються згідно із законом зв'язку причини й дії».

3. *Третя аналогія*: «Усі субстанції, оскільки вони можуть бути сприйняті в просторі як складники, перебувають у всебічній взаємодії між собою».

Розуміємо, що аналогії І. Канта – це шлях до матеріалізму. Поки що залишаємося на цих принципах, оскільки не маємо нічого системнішого й того, що може доказово пояснити явища, які цікавлять нас у психолінгвістиці щодо нашої концепції нооцентризму як методології. Загалом, зауважимо, що стоїмо на позиціях критики як матеріалізму, так й ідеалізму. Але оскільки сама теорія ноосфери В. І. Вернадського побудована на теорії еволюції, яку ми, між іншим, також критикуємо, то побудовою концепції нооцентризму вимушені продовжувати традиції і підкорятися основним принципам і постулатам матеріалізму.

9.4. Постулати нооцентризму

На початку дослідження було поставлено завдання: запропонувати нову – нооцентричну методологію. Таку методологію можна формулювати тільки на базі антропоцентричного підходу до аналізу процесів породження і сприйняття мови в контексті двох тез: «Людина – центр психолінгвістичної події» і «Людина – система в системі Природи».

Зважаючи на положення антропоцентризму в психолінгвістиці, які ми виклали ще 1997 р. на Другому міжнародному симпозіумі «Людина: мова, культура, пізнання», пропонуємо основні **постулати нооцентризму:**

1. Опис устрою Всесвіту (Природи) придумано Розумом людини.
2. Згідно з цим Розум людини є частиною й одночасно центром Природи.
3. Людина є центром події, яка здійснюється навколо неї.
4. Об'єктом (центром) розумової діяльності людини є усвідомлення людиною своєї центральності (антропоцентризм) і системності щодо Природи і самої себе.
5. Людина є система в системі Природи.
6. Усе, що робить людина, усе, про що думає людина, усе, що здійснюється навколо людини, передусім, спирається на джерельний егоїстичний мотив, який виражається принципом «Я – центр події,

думки; навколо мене все існує; оцінюю я, і тому все повинно бути близьким до мене».

Спираючись на викладені постулати нооцентризму, можемо сміливо пропонувати **основні постулати нової психолінгвістики.** Тут ми розрізняємо дві групи постулатів, а саме: глобальні й локальні системні постулати.

Глобальні системні постулати:

1. Людина є нооцентричною системою.
2. Нооцентрична система є частиною біосфери, тому функціонує за законами біосфери.
3. Така система пронизана егоїстичною самооцінкою діяльності людини.
4. Егоїстична мотивація керує психічною діяльністю людини, що яскраво виражається в мисленнєвій діяльності.
5. Системною частиною розумових операцій і дій є мовленнєва діяльність.
6. Мовленнєва діяльність вивчається за допомогою нооцентричного аналізу.

Локальні системні постулати:

1. Основна одиниця нооцентричного аналізу (нової психолінгвістики) є операція.
2. Операція психічна, тобто пов'язана з діяльністю мозку.
3. Психічні операції (зокрема мовленнєві) і розумові дії є частиною системи нооцентричної діяльності й оцінки людини.
4. Нооцентрична самооцінка є основною формою психічної операції людини.
5. Нооцентрична операція евристично-системна (кожного моменту система має змогу змінюватися при втручанні в її структуру випадкового впливу).
6. Операція як основна одиниця нооцентричного аналізу є джерелом для похідних одиниць аналізу. Такими похідними одиницями нооцентричного аналізу слід вважати: логічні операції (аналіз, синтез, порівняння, висновок тощо), виражені звуком, поєднанням звуків, складом, словом, фіналіями слова (слів), словосполучен-

нями, реченнями, абзацом, періодом, текстом, масивом текстів і семантично «забарвленими» егоїстичною установкою людини.

7. Егоїстична установка людини найчастіше підсвідома і виражається без претензій на істинність і досконалість, але в корені своєму така установка верифікується саме як егоїстична.
8. Егоїстична установка на сприйняття і розуміння світу спотворює оцінку і висновки, тому не можна розглядати розумову діяльність людини як об'єктивну.

9.5. Застереження нооцентризму

Нооцентризм ми розглядаємо як шлях аналізу вже реорганізованого мислення людини за принципом організації гіпермаркетів.

Доведення тези. Гіпермаркет побудований і організований, з маркетингового погляду, достатньо раціонально, але з урахуванням потреб покупця. Товари розміщені так, щоб покупець зміг придбати їх комплексно, незважаючи на мікросистему і концепції покупки (наприклад, купуючи сірники або запальничку, покупець наче «сам пригадує», що вдома закінчується сіль. Інший приклад актуалізації системності мислення покупця: збираючись на пікнік із шашликами або барбекю, покупець, купуючи основний елемент пікніка – м'ясо, обов'язково пригадає про те, що в лісі або на дачі може не бути дров для розведення вогню; тут же, на підлозі «туристичного» відділу гіпермаркету покупець бачить акуратно упаковані дрова або штучне вугілля. Система мислення і система організації розміщення товару перебувають в унісоні. Іншими словами, мікросистема мислення покупця актуалізується в певний момент мікросистемою-моделлю реальної ситуації в «туристичному» відділі гіпермаркету).

Приходячи до гіпермаркету, покупець вже точно знає, що йому не потрібно думати про всю систему покупок (зокрема про її складники й результати використання одиниць-покупок). За покупця вже все зробили фахівці з маркетингу, які вміло «вмонтували» мікросистему покупця в гіперсистему гіпермаркету. Іншими словами, мислення сучасної людини реорганізоване технократією і не є одиницею автономної щодо мегасистеми, якою виступає Природа щодо Людини. Вона (людина) перестала бути самостійною. Вона діє за штампами, сценаріями, які запропонувала «просунута» частина людства. У цьому разі не йдеться про взаємодію

з Природними законами. Отже, Розум, у тлумаченні В. І. Вернадського, створив ноосферу, а в надрах ноосфери – мікроноосферу, або антиноосферу (термін В. Воробйова [18] використовуємо не в повному розумінні, яке він запропонував).

Отже, *розум є центр взаємодії Людини і Природи, але фрагменти центру спотворені, неавтономні, несамостійні і нездатні залишатися як рівноправні в універсальній системі Природи.*

Висновки

1. Ми висунули гіпотезу про те, що теорії ноосфери В. І. Вернадського й етногенезу Л. М. Гумільова можуть виступати поштовхом до створення теорії нооцентризму. Гіпотеза була підтверджена повністю.
2. На базі згаданих теорій ми запропонували основні постулати нооцентризму, які допускають новий підхід до аналізу процесів породження і сприйняття мови.
3. Разом із запропонованими постулатами висловлюємо застереження нооцентризму.
4. Постулати нооцентризму можуть виступати як положення для формулювання методу нооцентризму, який, своєю чергою, може слугувати для психолінгвістики новим підходом.

У подальших дослідженнях маємо намір довести думку про те, що психолінгвістика вимагає нового методологічного підходу – нооцентризму.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Анненков В. В. Ноосфера – ноосферное движение – ноосферное развитие личности [Электронный ресурс] / В. В. Анненков. – Режим доступа: http://www.ihst.ru/~biosphere/03-4/AVV.htm.
2. Биосфера // Словарь иностранных слов. – М. : Рус. яз., 1990. – С. 83.
3. Блаватская Е. П. Тайная доктрина. Синтез науки, религии и философии : в 2 т. – Л. : Экополис и культура, Андреев и сыновья, 1991. – Т. 1 : Космогенезис. – 361 с. ; Т. 2 : Космогенезис. – 465 с.
4. Бюффон Жорж-Луи Леклер де [Электронный ресурс] / Бюффон Жорж-Луи Леклер де. – Режим доступа: www.ido.edu.ru/psuchology/anthropology/biograf15.html.
5. Вернадский В. Биосфера / В. Вернадский. – М. ; Л., 1926 ; Париж, 1929.

6. Вернадский В. И. Геологические оболочки Земли как планеты / В. И. Вернадский // Изв. АН. Сер. геогр. и геоф. – 1942. – № 6. – С. 251.
7. Вернадский В. И. Геохимическая структура биосферы. Планетная роль живого вещества / В. И. Вернадский // Проблемы биогеохимии. – М. ; Л., 1940, 1943. – Ч. II, гл. XV–XVIII. ; див. також: www.ras.ru/vivernadskyarchive/1_actview.aspx?id=74.
8. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский ; отв. ред. А. Л. Яншин. – М. : Наука, 1991 ; див. також: www.philos.msu.ru/libfiles/vernadskiy_2.txt.
9. Вернадский В. И. О состояниях пространства в геологических явлениях земли на фоне роста науки XX столетия / В. И. Вернадский // Проблемы биогеохимии. – М. ; Л., 1943. – Вып. 3 ; див. також: www.ras.ru/vivernadskyarchive/1_actview.aspx?id=72.
10. Вернадский В. Проблемы геохимии / В. Вернадский. – М. ; Л., 1939.
11. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988.
12. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991.
13. Вернадский В. И. Биосфера: избранные труды по биогеохимии / В. И. Вернадский. – М. : Мысль, 1967.
14. Вернадский В. И. Живое вещество и биосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1994.
15. Вернадский В. И. Живое вещество / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1978.
16. Вернадский В. И. Размышления натуралиста: пространство и время в живой и неживой природе / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1975.
17. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1965.
18. Вернадский В. И. Автотрофность человечества / В. И. Вернадский // Русский космизм : антология философской мысли / сост. С. Г. Семеновой, А. Г. Гачевой ; вступ. ст. С. Г. Семеновой ; предисл. к текстам С. Г. Семеновой, А. Г. Гачевой ; примеч. А. Г. Гачевой. – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – С. 288–303; див. також: http://www.pobeda.ru/mbnff/biblio/knigi/antrukos/vern1.html.
19. Воробьев В. Пути ноосферы [Электронный ресурс] / В. Воробьев. – Режим доступа: www.za-nauku.ru/?mode=text&id=1115&PHPSESSID=7cef01cee9a93e98929b292155.
20. Горбачёв В. В. Концепция современного естествознания : в 2 ч. Ч. 2 : Физика живого [Электронный ресурс] / В. В. Горбачёв. – Режим доступа: http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook131/01/index.html?part015.htm#i4961.

21. Гумилёв Лев Николаевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.countries.ru/librery/cultorologiststs/gumilev.htm.
22. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв. – М. : Наука, 1990; див. також: http://gumilevica.kulachki.net/EBE/ebe07.htm#ebe07chapter28.
23. Гумилёв Л. Н. От Руси к России / Л. Н. Гумилёв. – М., 1992; див. також: http://gumilevica.kulachki.net/EBE/ebe07.htm#ebe07chapter28.
24. Гумилёв Л. Н. Этносфера. История людей и история природы / Л. Н. Гумилёв. – М., 1993; див. також: http://gumilevica.kulachki.net/EBE/ebe07.htm#ebe07chapter28
25. Кибернетика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Кибернетика.
26. Когерентность // Словарь иностранных слов. – М. : Русский язык, 1990. – С. 238.
27. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М., 1972.
28. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – С. 304.
29. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 42. – С. 124.
30. Моисеев Н. Н. Человек и биосфера / Н. Н. Моисеев. – М., 1990.
31. Память // Ребер Артур. Большой толковый психологический словарь : в 2 т. – М. : Вече-АСТ, 2003. – Т. 2 : П-Я. – С. 7.
32. Память // Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – С. 264.
33. Пассионарность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.wikipedia.org/wiki/Пассионарная_теория_этногенеза.
34. Психологическое направление // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 405–406.
35. Ребер А. Большой толковый психологический словарь : в 2 т. / А. Ребер. – М. : Вече-АСТ, 2003. – Т. 2 : П-Я. – С. 7.
36. Синергетика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Синергетика; а також: Что такое синергетика? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://spkurdyumov.narod.ru/ KADOMCEV.htm.
37. Теория деятельности. Тема 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psi.webzone.ru/intro/intro03/htm.
38. Тимофеев-Ресовский Н. В., Воронцов Н. Н., Яблоков А. В. Краткий очерк теории эволюции / Н. В. Тимофеев-Ресовский, Н. Н. Воронцов, А. В. Яблоков. – М., 1977.
39. Тимофеев-Ресовский Н. В. Очерки, воспоминания, материалы / Н. В. Тимофеев-Ресовский. – М., 1993.
40. Шарден П. Т. Феномен человека / П. Т. Шарден. – М. : Прогресс, 1987.

Методичне забезпечення навчального курсу «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІО- І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ»

Навчальний курс «Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз» читається упродовж одного семестру. Контроль одержаних знань здійснюється через залік (співбесіду) або написання індивідуального навчально-дослідного завдання (вимоги до якого подано далі).

ВИМОГИ до написання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ) із навчального курсу

Форма виконання: робота може бути виконана в письмовому, друкованому чи електронному варіанті (Word).

Обсяг: для написаних від руки – не менше ніж 7 повних сторінок формату А4 (не враховуючи титульного аркуша); для друкованих – не менше як 4 повні сторінки (шрифт Times New Roman, кегль 14, інтервал – одинарний).

Оформлення: зверху, у правому кутку першої сторінки вказується прізвище та ініціали автора, нижче – факультет, курс, група; через два інтервали посередині сторінки – назва теми прописними літерами, далі, через 2 інтервали, текст; поля: верхнє та нижнє – 2 см, ліве – 3 см, праве – 1,5 см.

Посилання на використані джерела слід вказувати у квадратних дужках (наприклад: [2, с. 15–16], що означає: пункт 2 у *списку використаних джерел,* сторінки 15–16); наприкінці роботи наводять *Список використаних джерел. При написанні роботи слід використовувати не менш як три джерела, не враховуючи підручника, за яким здійснюється підготовка до семінарських занять.*

Список використаних джерел оформлюється наприкінці тексту роботи, наприклад, так:

1. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння / Б. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с.
2. Квіт С. Масові комунікації : підручник / С. Квіт. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 206 с.
3. Крейг Р. Інтернет-журналістика: робота журналіста і редактора в нових ЗМІ / пер. з англ. А. Іващенка. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 324 с.
4. Коммуникативистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.finam.ru/dictionary/wordf0171D00014/default.asp?n=1.

Орієнтовний план роботи

Вступ – розкривається важливість проблеми та її місце в соціальних комунікаціях; подаються: об'єкт, предмет, гіпотеза (якщо робота має практичний дослідницький характер), мета, методи та методика (процедури) дослідження.

Основна частина – подається теоретична та статистична інформація (у вигляді таблиці), далі наводяться викладки на основі статистичної й теоретичної інформації.

Висновки. Було досліджено... Була висунута гіпотеза, яка підтвердилася (чи не підтвердилася, чи наполовину підтвердилася). Справді, один чинник впливає (не впливає) на інший чинник. Отже, предмет дослідження має такі основні особливості (слід перерахувати за пунктами). У подальшому варто дослідити (вказати проблему, яка або не досліджена до кінця, або випливає із проведеного дослідження).

Додатки (якщо необхідно): схеми, таблиці, циклограми, графіки, діаграми, малюнки, фотографії, карти тощо.

Список використаних джерел.

Оцінка роботи

При оцінюванні роботи враховується логіка викладення, зв'язок теорії з практикою, обґрунтовані висновки, орфографічні та стилістичні помилки, акуратність, використання основної й додаткової літератури, Інтернет тощо. Наприклад, знижки, що застосовуються при оцінці ІНДЗ:

Вид знижки	% знижки
Репродуктивний рівень виконання. Значні помилки	60
Значні помилки під час аналізу матеріалу. Відсутність висновків	40
Аналіз матеріалу на належному рівні, помилки під час формулювання висновків	20
Відсутність посилань на літературні джерела	20
Значні орфографічні та стилістичні помилки	20
Орфографічні та стилістичні помилки	10
Зменшення обсягу на 1 сторінку	10
Неакуратність	10
Вживання суржику, мовних невідповідностей	10

Методи навчання

Практичні заняття із тлумаченням специфіки знань із соціальних комунікацій. Робота з інтернет-сайтами за індивідуальним завданням викладача. Складання рефератів та есе на подану викладачем тему.

Виконання індивідуальних навчальних, розвивальних, методичних та, по змозі і на бажання студентів, наукових завдань.

Виступи на наукових щорічних вишівських студентських конференціях. Публікація наукових статей та звітів у щоквартальному науковому журналі «Вісник Міжнародного дослідного центру «Людина: мова, культура, пізнання» та «Психолінгвістика і соціальні комунікації».

Методи оцінювання

Контроль за виконанням аудиторних завдань, за веденням конспектів лекцій, за веденням термінологічних словників, експрес-контроль під-

готовки студента до занять, оцінне виконання, проведення розрахунків й оформлення результатів досліджень, оцінка роботи студента протягом заняття, виконання домашніх завдань. Оцінка за навчальний проект. Оцінка за контрольний (підсумковий) тест. Підсумкова співбесіда (залік).

Розподіл балів, що присвоюються студентам

Змістові модулі				Навчальний проект	Підсумковий тест	Сума
I	II	III	IV			
Теми 1, 2	Теми 3–5	Теми 6, 7	Тема 8, 9			
60				20	20	100

Шкала оцінювання:
90–100 балів – відмінно (A);
75–89 балів – добре (BC);
60–74 бали – задовільно (DE);
35–59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX);
1–34 бали – незадовільно з обов'язковим повторним курсом (F).

Методичне забезпечення

Опорні конспекти практичних занять; Холод О. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аспекти аналізу : навчальний посібник / О. Холод. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 308 с.; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни; нормативні документи; ілюстративний матеріал.

Перелік питань для співбесіди (заліку)

1. Коротка передісторія створення навчального курсу.
2. Основні поняття навчального курсу.
3. Актуальність навчального курсу.
4. Обґрунтування досліджень соціальних комунікацій з позицій соціо- та психолінгвістичного аналізу. Об'єкт і предмет навчального курсу.
5. Методологія викладання і структура навчального курсу.

6. Методологія дослідження соціальних комунікацій.
7. Зв'язок навчального курсу «Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз» з іншими навчальними дисциплінами.
8. Специфіка викладання і вивчення навчального курсу.
9. Труднощі з визначенням терміна «соціальні комунікації».
10. Діапазон семантики терміна «соціальні комунікації».
11. Значення терміна «соціальні комунікації».
12. Визначення терміна «соціальні комунікації».
13. Джерела вивчення соціальних комунікацій з погляду соціолога.
14. Основи теорії соціальної комунікації.
15. Структура соціальних комунікацій.
16. Види соціальних комунікацій.
17. Методи досліджень соціальних комунікацій з позицій соціології.
18. Значення термінів «соціолінгвістика» і «соціолінгвістичний аспект».
19. Соціологія і лінгвістика: інтердисципліна або методологічний підхід.
20. Основні методи соціолінгвістики.
21. Історія соціолінгвістичних ідей і концепцій.
22. Соціальні комунікації і соціолінгвістика.
23. Двомовність як проблема соціолінгвістичного аналізу: теоретичні підходи та їх критика.
24. Значення термінів «психолінгвістика» і «психолінгвістичний аспект».
25. Психологія і лінгвістика: шляхи перетину.
26. Суть психолінгвістичного аналізу соціальних комунікацій.
27. Методи в психолінгвістиці: проблема оригінальності, запозичення або проблема помилкової міждисциплінарності.
28. Соціокультурні маркери політичного дискурсу України.
29. Соціокультурні маркери політичного дискурсу Польщі.
30. Проблема однобічної політичної орієнтації журналістів регіональних друкованих ЗМІ.
31. Методика дослідження психолінгвістичних особливостей політичної «забарвленості» журналістів регіональних ЗМІ.
32. Особливості дослідження політичної «забарвленості» журналістів регіональних друкованих ЗМІ.
33. Дослідження процесів навіювання.
34. Основи дослідження сугестії в мас-медіа.
35. Проблема маніпуляції свідомістю споживачів інформації.
36. Типи та види прийомів комунікатора.

37. Основні параметри дослідження використання сугестивних прийомів в мас-медіа.
38. Методика дослідження сугестивних прийомів у мас-медіа та інтерпретація одержаних даних.
39. Стан досліджень за методом аналізу біографій.
40. Пошук психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю.
41. Критерії пошуку психолінгвістичних маркерів.
42. Кількість і якість фрагментів тексту глибинного біографічного інтерв'ю політика, в якому він зараховує себе до певної соціальної групи.
43. Кількість фрагментів, у яких політик вказує на особливість протікання і специфіку стадії власної соціалізації.
44. Кількість фрагментів тексту, у яких політик фіксує систему власних цінностей.
45. Кількість фрагментів тексту, у яких політик переказує чужу думку про власну діяльність (або посилається на нього).
46. Визначення типу темпераменту політика, який дає інтерв'ю.
47. Визначення особливостей емоційно-вольової сфери політика, який дає інтерв'ю.
48. Визначення вікових особливостей політика, який дає інтерв'ю.
49. Визначення установок особи політика, який дає інтерв'ю.
50. Визначення ступеня впливу на рефлексію політика наслідків або перебігу його хвороб чи комплексів.
51. Кількість вжитих визначених звуко- і буквосполучень і визначення їхніх характеристик за м'якістю-твердістю.
52. Психолінгвістичні одиниці емоційно маркованої лексики.
53 Психолінгвістичні ознаки в реченнях визначеної довжини і структури.
54. Психо- і соціолінгвістичні характеристики фрагментів тексту, у яких відображені політичні процеси.
55. Психо- і соціолінгвістичні характеристики фрагментів тексту, у яких політик розповідає про власне життя, не пов'язане з політикою.
56. Психо- і соціолінгвістичні характеристики фрагментів, що дозволяють оцінити рівень свідомості політика.
57. Особливості пошуку психолінгвістичних особливостей маркування соціальної автоідентифікації політика в біографічному лейтмотивному інтерв'ю.

58. Модель Чарльза Осгуда в психолінгвістичному аналізі взаємозв'язку мас-медіа та громадянсього суспільства.
59. Модель Ноема Хомського для психолінгвістичного аналізу взаємодії чинників «громадянське суспільство» та «мас-медіа».
60. Взаємозв'язок мови (текстів) журналістів і громадянського суспільства.
61. Психолінгвістичні чинники мас-медійних текстів.
62. Текст журналіста як третій учасник комунікативного акту.
63. Структура журналістського тексту.
64. Чоловічі та жіночі тексти журналістів.
65. Вплив ситуативних чинників на подавання журналістами текстів повідомлень.
66. Психолінгвістика журналістських текстів та різні моделі комунікації.
67. Синтетична модель Т. Гобан-Класа і породження мовленнєвих продуктів журналістами.
68. Психолінгвістичні інструменти ЗМІ та модель контакту В. Стефана.
69. Теорія ноосфери В. І. Вернадського й етногенезу Л. Н. Гумільова як джерело утворення теорії нооцентризму.
70. Апологетика і критика «нооцентрично орієнтованих» ідей.
71. Аналогії І. Канта як джерело нооцентризму.
72. Постулати нооцентризму.
73. Застереження нооцентризму.